

सरल

व्युत्पत्तिराठ.

रथनार

नवलराम लक्ष्मीराम.

माल प्रिन्सिपाल, काठियावाड़ ट्रेडनिंग कॉलेज.)

सूत.

माल एजन्ट, करसनदास नारणुदास एन्ड सन्स,

भुक्सैलर-सूरत.

किंमत ०-६-०

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૫૦૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ વ્યુત્પત્તિ ૫૧૪

વિષય મંડલ : ૮૪૩ : ન- : ૨૮

સરલ
વ્યુત્પત્તિપ ઠ.

રથનાર
~~નવલરામ લક્ષ્મીરામ.~~
(માજ પ્રિન્સિપલ, કાઠિયાવાડ ટ્રેડિંગ કોલેજ.)

સૂરત.

આવૃત્તિ ઓગણીસમી.

સંવત્ ૧૯૮૬.

સને ૧૯૩૦

સોલ એજન્ટ, કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ,

થુકસેલર-સૂરત.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૨૦૦

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર:—

ગં. સ્વ. વસુમતિ ધીમંતરામ પંડિત.
ઠે. કેળાપીઠ-સુરત.

સુરત ચૌદાના પૂલ ઉપર આવેલા “ સુરત સિટિ ” પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસમાં વજેરામ માનસિંહે છાપ્યો.

પ્રસ્તાવના.

વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનથી શબ્દનાં રૂપ કેવાં આપણી નજરમાં ઠસે છે, તેનો મૂળ અર્થ તથા લાક્ષણિક અર્થ (Secondary meaning) કેવો ચોખ્ખો રીતે સમજાય છે. સમાનાર્થ શબ્દમાં (Synonyms) જે સૂક્ષ્મ ભેદ રહેલો છે તે જાણવાને આપણે કેટલા શક્તિમાન થઈએ છીએ, શબ્દના ઇતિહાસની જોડે જનરિથિતિ અને જનસ્વભાવનો ઇતિહાસ કેવી રીતે આપોઆપ પ્રકાશ પામતો જાય છે, અને ટુંકામાં કહીએ તો એ વિષયનો અભ્યાસ મનને જાંચી કેળવણી આપવામાં તથા ભાષાની રસિક પંડિતાર્થ મેળવવામાં કેટલો અવશ્યનો છે, એ આપણામાં થોડાજ લોકો સમજે છે. વાસ્તવિક જોઈએ તો આપણામાં હજી ગૂંચરાતી વ્યુત્પત્તિ નિશાળોમાં શીખવાઈ નથી.

આ પ્રમ.ણે વ્યુત્પત્તિપાઠની પ્રથમ પ્રસ્તાવનામાં મારે લખવું પડ્યું હતું, અને એમ લખ્યાને પંદર વર્ષ થવા આવ્યાં તોપણ હજી એ કલંક કંઈ દૂર થયું નથી. એનું વિશેષ કારણ એ છે કે વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનમાં શું જોઈએ તે વિષે ઘણે ઠેકાણે મોટી ગેરસમજુતી ચાલે છે. એમાં જરૂરની વાત પ્રથમ તો એ છે કે શબ્દોના અંગ (ધાતુ, ઇલાદિ.) પ્રથમ જૂદા પાડતાં આવડવાં જોઈએ, કે તે ઉપરથી તેના મૂળાર્થ, લક્ષ્યાર્થ વગેરેનો વિચાર કરવાનું સાધન મળે; આ પહેલું પગથીજ છે અને સાર પછીજ ઉત્સર્ગ પ્રકરણ કાંઈ પણ ફાયદાભરેલી રીતે શીખવી શકાય. પણ જાંબી પ્રથા એવી ચાલી છે કે શરૂઆતમાં તો આ શબ્દ કંઈ ભાષાનો છે અથવા ધણું તો એનો મૂળ શબ્દ કયો છે એમ પૂછ્યું

એટલે બસ. એમ કરવું સહેલું તો પડતું હશે, પણ એવા ગોખણથી ફાયદો શો? બૂલવું ન જોઈએ કે વિદ્યાગિરિપર ચઢવાનો માર્ગ તેને ખોદી નાખ્યા વિના રાજાને માટે પણ સપાટ કરી શકાતો નથી.

તે છતાં બણનારની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આ આવૃત્તિમાં ખાસ કાળજી રાખી છે, અને તે અર્થે મૂળ ગ્રંથમાંથી કાંઈ પણ મુખ્ય બાબતો કાઢી ન નાખતાં તે લગભગ નવેસરથીજ લખવો પડ્યો છે. ધાતુઓનાં ઉદાહરણોની સમ્પૂર્ણ ટીપમાં દરેકના આદય પ્રસયો પણ દર્શાવ્યા છે. એ વગેરે બધો રચનાકેર છેવટે શુચિપત્ર આપ્યું છે તે ઉપરથી માલમ પડશે.

શીખવવા બાબત કહેવાનું કે જે જે ઠેકાણે ગ્રંથમાં સૂચના આપી છે તે તે ઠેકાણે જો તે પ્રમાણે શીખવવામાં આવશે, અને ૧ લો ભાગ જે માત્ર સત્તરેક પૃષ્ઠનો છે તે જો પાંચમા ધોરણમાંથીજ તૈયાર કરાવ્યો હશે, તો પછી બણનારને કાંઈ પણ મુશ્કેલી લાગશે નહિ.

ગ્રીક, લાટિન તથા ઇંગ્રેજી ભાષાના મળતા શબ્દો ધાતુકોષમાં જણાવ્યા છે. એ તથા સંસ્કૃત, પ્રાકૃતાદિ શબ્દો પણ દાકતર ખુદ્દરે પસંદ કરેલા તેજ અહીંઆં દાખલ કર્યા છે, અને તે પરિશ્રમને માટે હું તે સાહેબનો મૂળથી અત્યંત આભારી છું.

મુ. રાજકોટ,
તા. ૧—૨—૧૮૮૭

}

નં. ૬૦

વ્યુત્પત્તિપાઠ.

ભાગ ૧.

સમાસના શબ્દો જૂદા પાડવા વિષે.

૧. એક શબ્દના ભાગ પાડતાં માંહેથી બીજા પશુ શબ્દો હાથ લાગે, ત્યારે તે શબ્દનો સમાસ થએલો છે એમ કહેવાય છે.

૨. સમાસના શબ્દ જૂદા પાડી તેનો અર્થ કહી બતાવવો એને સમાસનો વિગ્રહ કરવો કહે છે:—જેમકે,

દૂધ, દૂધ + માત, માત = દૂધ અને માત તે, દૂધમાત.

દશ, દશ + બાર, બાર = દસ કે બાર તે, દશબાર.

ગંગા, ગંગા + જલ, પાણી = ગંગાનું પાણી તે, ગંગાજલ.

પરમ, મોટો + ઈશ્વર, ઈશ્વર = મોટો ઈશ્વર તે, પરમેશ્વર.

તપઃ, તપ + ધન = તપ જેનું ધન છે તે, તપોધન.

ક્રિયા ક્રિયાપદ, શબ્દ = ક્રિયા બતાવનારો શબ્દ તે, ક્રિયાપદ.

એમાં સંદેષને સાર ગણિતચિહ્નો લખ્યાં છે; પણ જોલવામાં “વત્તા”ને ઠેકાણે ને તથા “બરેશર” ને ઠેકાણે ઇટલે એમજ જોલવું. દૂધ વગેરે સાધારણ શબ્દના અર્થ કરતી વેળા તેનો તેજ શબ્દ જોલવામાં કાંઈ હરફત નથી. પરમેશ્વર શબ્દમાં જ ને જ મળીને એ તથા તપોધનમાં વિસર્જનો જો થયો છે. આ પ્રમાણે હવે પછી જ્યાં જ્યાં સંધિવિકાર થએલો માલમ પડે ત્યાં ત્યાં તેને લગતો સંધિનિયમ ચિખવવો.

૩. ઉપલાં ઉદાહરણો ઉપરથી માલમ પડશે કે સામટો અર્થ કરતી વેળા કોઈ વખત અને કે કે, કોઈ વખત વિભક્તિનો પ્રત્યય, કોઈ વખત કાંઈજ નહિ, કોઈ વખત “જેને છે તે” અને કોઈ વખત બીજા શબ્દો ઉમેરવા પડે છે. આ પાંચ ભેદ બરાબર લક્ષમાં રાખવાથી સામટો અર્થ કરતાં આગળ મુશ્કેલી નહિ પડે.

અને કે કે ઉમેરવો પડે ત્યારે તે સમાસ દ્વંદ્વ; વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે ત્યારે તત્પુરુષ; કાંઈજ ન ઉમેરવું પડે ત્યારે

કર્મધારય; “ જે છે તે” એ ઉમેરવું પડે ત્યારે તે બહુબ્રીહિ; અને બીજા શબ્દો ઉમેરાય ત્યારે તે મધ્યમપદલોપી સમાસ કહેવાય છે, એમ સામાન્યપણે સમજી રાખવું.

૪. આ નિયમમાં વિભક્તિના પ્રત્યય કહ્યા છે તે છઠ્ઠીનાજ નહિ, પણ કોઈપણ વિભક્તિના હોય, કેમકે બીજી વિભક્તિ-ઓના પ્રત્યયોનો પણ કોઈ વખત ગૂજરાતીમાં લોપ થએલો માલમ પડે છે;—જેમકે,

(દ્વિ.) મનઃ, મન+હર, હરનાર=મનને હરનાર તે, મનોહર.

(ત્ર.) હસ્ત, હાથ+કૃત, કીધેલું=હાથવડે કરેલું તે, હસ્તકૃત.

(ચ.) યજ્ઞ, યજ્ઞ+સ્તંભ, થાંભલો=યજ્ઞને સાર જે થાંભલો તે, યજ્ઞસ્તંભ.

(પં.) ધર્મ, ધર્મ+બ્રહ્મ, પડેલો=ધર્મમાંથી પડેલો તે, તે ધર્મબ્રહ્મ.

(ષ.) રાજ, રાજ+ભય, બીક=રાજની બીક તે, રાજભય.

(સ.) સ્વર્ગ, સ્વર્ગ+વાસ, વસવું=સ્વર્ગમાં વસવું તે, સ્વર્ગવાસ.

૫. અબ્યાસને સાર બણુનારે નીચે લખેલા શબ્દોનો વિગ્રહ પોતાની મેળેજ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

માઈબહેન	^૧ પાણીબાણા	દરિયાકાંઠો
મહાસાગર	ભૂગોળ	ભૂગોળવિદ્યા
ગાદીતકીઓ	દલમાજક	મરતલુંડ
દોરીછોટો	મધમાશી	અહમદનગર
નાગદ	વર્તમાનકાલ	વર્તમાનપત્ર
ગુણવિશેષણ	પૂર્ણક	દશાશ
પંચરાશિ	^૨ પીતાંબર	^૩ ત્રિભુવન

૧. પાણી છૂટો શબ્દ નથી, અત્રે એનો અર્થ “પાણી જેવું કાંઈ બીજું” એમ થાય છે, એ અબ્યાસની બહિષ્કારી કહેવાય છે, અને તે ન્યાં ન્યાં આવે ત્યાં પાછલા શબ્દને લઈ “અથવા તેના જેવું કાંઈ બીજું” એમજ અર્થ કરવો.

૨ એ કર્મધારય સમાસ હોય, ત્યારે ‘પીણું વસ્ત્ર’ એટલેજ અને બહુબ્રીહિ હોય, ત્યારે ‘પીણું વસ્ત્ર જેને છે તે વિષય’ એવો એનો અર્થ થાય છે.

૩. ત્રણ લોકઃ સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ.

૬. નીચે લખેલા શબ્દો ગૂજરાતીમાં ધણીવાર ખીજની પછી આવીને સમાન નામ કરે છે. તે કઈ ભાષાના છે તે કૌંસમાં સૂચવ્યું છે.

શબ્દ.   અર્થ.   ઉદાહરણ.   અર્થ.

- (સં.) સ્થાન ઠેકાણું, દેવસ્થાન, દેવનું ઠેકાણું.
 (કા.) સ્તાન ઠેકાણું, અર્થસ્તાન, આરખોને રહેવાનું ઠેકાણું.
 (સં.) નગર શહેર જમનનગર, જમને વસાવેલું શહેર.
 (પ્રા.) નેર શહેર, ચાંપાનેર, ચાંપાએ વસાવેલું શહેર.
 (પ્રા.) વાઢ રહેઠાણ, ઝાલાવાડ, ઝાલાઓનું રહેઠાણ.
 (પ્રા.) વાઢો રહેઠાણ, નાગરવાડો, નાગરોનું રહેઠાણ.
 (કા.) બાબાદ વસેલું, અમદાવાદ, અહમદથી વસેલું.
 (સં.) પુર ગામ, જયપુર, જયસિંહે વસાવેલું ગામ.
 (સં.) શાઝા ઠેકાણું, પુસ્તકશાળા, પુસ્તકનું ઠેકાણું.
 (સં.) કારક કરનાર, દુઃખકારક, દુઃખ કરનાર.
 (સં.) દાયક આપનાર-સુખદાયક, સુખ આપનાર.
 (પ્રા.) દાર્દ આપનાર-આનંદદાયક, આનંદ આપનાર.
 (સં.) કર કરનાર, ભયંકર, ભય કરનાર.
 (સં.) કાર બનાવનાર-લોહકાર, લોહું બનાવનાર લુહાર.
 (સં.) આવર પીડાતો, શોકાતુર, શોકથી પીડાતો.
 (સં.) બાલ્ય ઠેકાણું, વિદ્યાલય, વિદ્યાનું ઠેકાણું.
 (સં.) અપિ પણ, તદપિ, તોપણ.
 (સં.) આદિ* વગેરે, ઇત્યાદિ, એ વગેરે.

*આદિનો અર્થ તો અગાડી છે અને પાંડવાદિ શબ્દનો અર્થ એમ થાય કે પાંડવ જેની અગાડી છે એવા રાજાઓ, એટલે પાંડવ વગેરે રાજાઓ.

આ શબ્દના અર્થ ગોખવાને ઠીક પડે માટે આમ લખ્યા છે, તોપણ વિગ્રહ તો બધા ભણનાર પાસે ખીજ કલમમાં બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે જ લેવા;-જેમકે દેવ, દેવ+સ્થાન, ઠેકાણું = દેવનું ઠેકાણું તે દેવસ્થાન.

સ્થાન આદિક શબ્દોનાં ખીન્ન હતાહરણ ભરનાર પાસેથી કઢાવવાં, અને તેનો પણ વિગ્રહ એમજ કરાવવો.

૭. નીચે લખેલા શબ્દો ખીજની પહેલાં આવી ધણીવાર સમાસ કરે છે.

(ફારસી.)

બે, વિના + માન, ભાન=માન વિનાનો તે, વેમાન.

„ ઉલટું + કાયદે, કાયદો=કાયદાથી ઉલટું તે, વેકાયદે.

„ નઠાર્ + હાલ, રિથતિ=જેની નઠારી રિથતિ છે તે, બેહાલ.

ગેર નહિ + હાજર, હાજર=હાજર નહિ તે, ગેરહાજર.

„ ઉલટું + વ્યાજબી, વ્યાજખી=વ્યાજખીથી ઉલટું તે, ગેરવ્યાજબી.

„ નઠાર્ + વલ્લે, ઠેકાણે=નઠારે ઠેકાણે પડેલું તે, ગેરવલ્લે.

ના, નહિ + દાનહ, ડાહ્યો=ડાહ્યો નહિ તે, નાદાન.

કમ, ઓછું + વહત, નસીખ=જેનું ઓછું નસીખ છે તે, કમવહત.

બદ, ખરાબ+બો, વાસ=ખરાબ વાસ તે, બદબો.

(સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત.)

ન, નહિ+ અન્યતર, બેમાંથી એક=બે જાતિમાંથી એક નહિ તે, નાન્યતર.

પર, પારકું+ અધીન, તાબે=પારકાને તાબે તે, પરાધીન.

સ્વ, પોતાનું= ધામ ઠેકાણું, =પોતાનું ઠેકાણું, સ્વર્ગ તે, સ્વધામ.

સ્વયં, પોતાની મેળે + મૂ, હોનાર=પોતાની મેળે હોનાર, ધૃશ્વર તે, સ્વયંમૂ.

સત્, સારી+ આચાર, ચાલ=સારી ચાલ, તે, સદાચાર.

પુનર્, ફરીથી+ઉક્તિ, બોલવું=ફરીથી બોલવું તે, પુનરુક્તિ.

મહા, મોટું+ભારત, ભારત=મોટું ભારત તે, મહાભારત.

ચતુર્, ચાર+જાનન, મોટું=ચાર મોટાં જેને છે તે, અક્ષા તે, ચતુરાનન.

ચો, ચાર+ પાઈ, ચરણ=ચાર ચરણનો એક હંદ તે, ચોપાઈ.

વિન, વિના+ગુનાહ, ગુનાહ=ગુનાહ વિના તે, વિનગુનાહ.

એ દરેક શબ્દનાં તથા હવે પછી આઘ્ય પ્રત્યય વગેરે જે જે આવે તેનાં કેટલાંક પોતાની તર્કનાં ઉદાહરણ છાકરાં પાસે લેતાંજ રહેવું, કેમકે પોતાની મેળે શોધવાની મહેનત લીધા વિના કાંઈ પણ જ્ઞાન મનમાં પૂરેપૂરું ઠસવું નથી.

આઘ્ય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ

૧ *પણુ ધણી વખત તો શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક શબ્દ અને બીજા તો અક્ષરોજ હાથ લાગે છે. તે અક્ષરો એવા હોય છે કે છૂટા વાપરી શકાય નહિ. પણુ બીજા શબ્દની જોડે આવી તેનો અર્થ ફેરવી નાખે છે. એવા અક્ષરને આઘ્ય કે પ્રત્યય કહે છે.

૨ શબ્દની પહેલાં જે અક્ષર આવીને તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે, તેને આઘ્ય (આદિ, પહેલાં + ય, આવનાર = શબ્દની પહેલાં આવનાર) કહીએ;—જેમકે,

અ, નહિ+પાર, પાર=જેનો પાર નહિ તે, અપાર.

વે, વિના+વકૂફ, સમજ=જેને સમજ નહિ તે, વેવકૂફ.

એમાં અ એ સંસ્કૃત અને વે એ ફારસી ભાષાનો આઘ્ય છે. બધા સંસ્કૃત આઘ્યો હવે પછી આપવામાં આવશે, અને વે વગેરે થોડાક ફારસી છે તે તો સાતમી ક્લમમાં આપી દીધા છે, કેમકે એમાંના ઘણાખરા શબ્દો જ છે.

૩ શબ્દની પછી જે અક્ષર આવી તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે તે પ્રત્યય (પ્રતિ, સામા+અય, આવનાર=શબ્દની સામા-પછીથી આવનાર) કહેવાય છે;—જેમકે,

ગરીબ, ગરીબ+ઝાઈ, પણું=ગરીબપણું તે, ગરીબઝાઈ.

સ્વતંત્ર, છુટું+તા, પણું=છૂટાપણું તે, સ્વતંત્રતા.

ગુલામ, ગુલામ+ગીરી, પણું=ગુલામપણું તે, ગુલામગીરી.

એમાં ગીરી એ ફારસી અને તા સંસ્કૃત ભાષાનો પ્રત્યય છે.

---

*આ ક્લમનો સંબંધ 'સમાસના શબ્દો બહા પાડવા વિષે'ની પહેલી ક્લમ સાથે લેવો.

ઘાઈ મૂળે તેા સંસ્કૃતમાંથી ઉત્પન્ન થએલો. પણ હાલ ગૂજરાતી પ્રત્યય કહેવાય. ફારસી તથા સંસ્કૃત પ્રત્યયોની વિગતવાર ટીપ અર્થ સાથે આગળ આપવામાં આવશે. ગૂજરાતી પ્રત્યયો તેા સ્વભાષાના હોવાથી ભણનાર પોતાની મેળેજ આળખી શકશે. તેના અર્થ જોલવાની જરૂર નથી.

૪ ભણનાર પાસે નીચે લખેલાં ઉદાહરણોમાંથી શબ્દ અને પ્રત્યય જૂદા પડાવી સામટો અર્થ કરાવવો, અને એ પ્રમાણે વાંચનપાઠમાં હમેશાં કયાં કરવું;—જેમકે લોહી શબ્દ + આળ પ્રત્યય=લોહીઆળ, એટલે લોહીવાળો.

લોહીઆળ	ઉડાઉ	મોજલો	ઊંડાણુ
શેઠાણી	ભોળાપણું	શાણુપણુ	દળામણુ
ચીનાઈ	લખેલું	ચળકાટ	કૂડીઆરો
ખોલનાર	મોટાઈ	લખવું	ઢોળાવ
ગડગડાટ	લવારો	હડીલો	દખેલ
કંપારી	નાનમ	મોટમ	કૂદકો
પહેરામણી	ગળપણુ	ગળીઆરો	ગુલુવાળી

૫ સંસ્કૃત પ્રત્યયો ખે જાતના છે;—કૃદંત અને તદ્વિત.

૬ ધાતુ ઉપર જે આવે છે તેને કૃદંત પ્રત્યય કહે છે;—જેમકે વહ્ વહેવું+અન, ક્રિયા=વહન, વહેવાની ક્રિયા, વહેવું.

કૃદંત પ્રત્યયોવડે ધાતુ ઉપરથી ધણાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાય છે.

૭ નામ વિશેષણાદિક ઉપર જે પ્રત્યયો આવવાથી ખીજાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાય છે, તેને તદ્વિત પ્રત્યય કહે છે;—જેમકે ધર્મ+ઈક, વાળો=ધાર્મિક, ધર્મવાળો.

ઉપલા દાખલા ઉપરથી વિચક્ષણુ વિદ્યાર્થી જોશે, કે સંસ્કૃત પ્રત્યયો લાગતાં મૂળ શબ્દમાં પણ કોઈ વખત ફેરફાર થઈ જાય છે. અહિંયાં ‘ ઘ ’ નો ‘ ઘા ’ થયો તથા ‘ મ ’ માંનો સ્વર ઉડી જઈ તેમાં ‘ ઇ ’ લાગી ગઈ. કોઈ અક્ષર ઉડી જાય, ત્યારે તેનો

લોપ થયો એમ કહેવાય છે. અક્ષરોને જોડાઈ જવાના નિયમોને સંધિનિયમો કહે છે. મોટા મોટા સંધિનિયમો તો આ પ્રસંગેજ શિખવવા, કેમકે નહિ તો સંસ્કૃત શબ્દના ભાગ પાડતાં વિદ્યાર્થીને કદી પણ ખરાબર આવડશે નહિ.

ફારસી પ્રત્યયો.

પ્રત્યય.	અર્થ.	ઉદાહરણ.
દાર	વાળો	આખરુદાર, મામતતદાર, કામદાર, વગેરે.
વાન, વાન	„	મહેરવાન, દરવાન, પહેલવાન, „
મંદ	„	અકલમંદ, દાનેશમંદ, દોલતમંદ, „
વાર	બરેલો	ઉમેદવાર, વિગતવાર, તપસીલવાર, „
ગર	કરનાર	ચૂડગર, બહુગર, કારીગર, „
ગરો, રી, ફં.	„	વાતગરો, કહ્યાગરી, કાજગર, „
ગાર, ગારો	„	ગુલામગાર, મદદગાર, કામભુગારો, „
બાજ	„	દગાખાજ, કસરતખાજ નજરખાજ, „
ચોર	„	ખાનાર દગાખોર, હરામખોર, દારખોર, „
દાન	ઠેકાણું	કલમદાન, પાનદાન, કદરદાન, „
દાની	„	ચાહેદાની, *ગુલામદાની, મચ્છરદાની, „
ચાનું	„	હાથીખાનું, તોપખાનું, કારખાનું, „
ચી	રાખનાર	ખજાનચી, મસાલચી, તખલચી, „
ગીર	જીતનાર	જહાંગીર, આલમગીર, „
ગીરી પાણું, ધંધો		ગુલામગીરી, મહેતાગીરી, „
ફં	„ „	ખહાદુરી, કારકુની, ગુલામી, „

*ગુલામ એ સામાસિક શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ ફારસીમાં ગુલામખજા (ગુલ, ગુલામનું ફૂલ + ખાજ, પાણી) થાય છે તેજ અત્રે કરવો. ગુલામખજા એ શબ્દ ફારસી પ્રમાણે અશુદ્ધ છે, અને એમાં ખાજ, અને જલ્લ એ શબ્દો હોવાથી પાણીનો અર્થ નકામો એ વાર આવે છે.

સંસ્કૃત તદ્દિત પ્રત્યયો.

૧. ભાવવાચક, એટલે, “વર્ણ” એવો અર્થ દેખાડનારા પ્રત્યય ચાર છે.

તા દુષ્ટતા, કૂરતા, મમતા (મમ, માઈ) વગેરે.

ત્વ દાસત્વ, કથિત્વ, તત્ત્વ (તે પાછું), ”

ય ધૈર્ય (ધીર, ધીરો), અતિથ્ય (અતિથિ, પડજો), ”

જ યૌવન (યુવન, જુવાન), ગૌરવ (ગુર, મોટું), ”

૨. એજ પ્રમાણે નીચેના શબ્દોના ભાગ પાડવા. ”

અપૂર્ણતા, શૌર્ય, ગુરત્વ, શૌચ, દેવતા.

ચૈતન્ય, પ્રભત્વ, કાવ્ય, કવિત્વ, આયુષ્ય.

૩. સંબંધદર્શક એટલે “વાળો” એ અર્થના પ્રત્યયો.

વત્ ભગવત્ (ભગ, શક્તિ), જ્ઞાનવતી (જ્ઞાનવત્+ઈ નારીજાતિનો પ્રત્યય), સરસ્વતી; વગેરે.

વંત ગુણવંત, બળવંત, ધનવંત, દયાવંત. ”

વાન્ ગુણવાન્, કુશવાન્, ભગવાન્, ભાગ્યવાન્, ”

મત્ શ્રીમદ્ (શોભાવાળું), ભાગવત્, ધીમત્, ”

મંત શ્રીમંત, ધીમંત, બુદ્ધિમંત, ”

માન્ બુદ્ધિમાન્, ભક્તિમાન્, શક્તિમાન્. મતિમાન્, ”

*ઈનનો ઈ રોગી, ભોગી, પક્ષી, શાસ્ત્રી, ધની (ધણી), ”

વિન્નો વી તેજસ્વી, તપસ્વી, મનસ્વી, યશસ્વી, ”

બાલ, બાલુ રસાલ, વાચાલ, દયાલુ, માયાલુ, કૃપાલુ, ”

હક ભાવિક, નૈયાયિક, દૈનિક (દહાડાની), ”

જ તાપસ (તપસ્, તપ+અ=તપ કરવાવાળો),

વૈષ્ણવ (વિષ્ણુ+અ=વિષ્ણુવાળા, વિષ્ણુને માનનારા),

જૈન (જિન+અ=જિનને માનનારા), શક્ત

(શક્તિ+અ), ચૈત્ર (ચિત્રા+અ), ચિત્રા નક્ષત્ર-

વાળો મહિનો, આશ્વિન, વગેરે.

૪. “ તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું ” એવો વિશેષ સંબંધ દેખાડનારા પ્રત્યય:—

અ કૌરવ (કુર+અ)=કુર રાજથી ઉત્પન્ન થએલા.

„ સૈંધવ (સિંધુ+અ)=સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થએલો, સિંધવ.

„ પ્રાકૃત (પ્રકૃતિ+અ)=મૂળ ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલા.

ય દૈત્ય (દિતિ+ય)=દિતિના દીકરા.

„ ગાર્ગ્ય (ગર્ગ+ય)=ઋષિનો પુત્ર.

ઈય દેશીય (દેશ+ઈય)=દેશમાં ઉત્પન્ન થએલ.

„ સ્મૃતીય=સમાન-સરખી જાતિમાં ઉત્પન્ન થએલ.

૫. ઈ, આ, ને આની એ નારીજાતિદર્શક પ્રત્યયો છે, અને તે ખીજા કોઈપણ પ્રત્યયની સાથે બળે છે ત્યારે તેના અર્થમાં નારીજાતિનો અર્થ વધારે છે:—જેમકે, દેવી, દેવની સ્ત્રી અથવા દેવરૂપ સ્ત્રી; ચતુરા, ચતુર સ્ત્રી; ગુણવતી (ગુણ+વત્, વાળો+ઠ) ગુણવાળી; ભવાની (ભવ=શિવ), શિવની સ્ત્રી; બ્રહ્માણી; ઠકરાણી; વગેરે.

૬. ઇન્ સાથે ઈ મળીને ઇની પ્રત્યય નારીજાતિનો એક સાધારણ ચર્ધ પડ્યો છે, અને તે ઉપરથી અપભ્રંશ થઈ મૂળરાત્રીમાં ણ અથવા બળ પ્રત્યય ચાલે છે:—જેમકે માલિની=માળા, હાર+ઈન્+ઠ=હાર ગુંથનારી=માળણ, માળણ. તેમજ ચાગિની, જોગણ, જોગણ; પદ્મિની; કામિની, કુંભકારિણી, કુંભારણ, સોનારણ, પટલણ, ધોખણ, હરજણ, વગેરે.

૭. મય, બનેલું, બરેલું:—જેમકે ગોમય (ગો=ગાય) ગાયમાંથી બનેલું (છાણ); જળમય; ચિન્મય; તન્મય.

૮. વત્, પેઠે:—માતૃવત્ (માની પેઠે) શાસ્ત્રવત્=પૂર્વવત્.

૯. ત્ર, ઠેકાણે:—સર્વત્ર (સધળે ઠેકાણે), તત્ર, યત્ર.

૧૦. દા, વખતે—સર્વદા (સધળે વખતે, હમેશા), યદા, કદા.

૧૧. યા, રીતે:—યથા (જે રીતે), તથા, સર્વથા.

૧૨. ઘા, રીતે:—સહસ્રઘા (હજાર રીતે). નવઘા, બહુઘા.

૧૩. ક, સમુદાયવાચક:—પંચક (પાંચ દિવસનો સમુદાય), શતક (સોનો લમુદાય, સેંકડો, સૈકો), ત્ર્યુષક (ત્રોક), પદ્ક (છક), સપ્તક, અષ્ટક, કુલક.

૧૪. ક, લઘુતાવાચક:—આળક (છોકરકું, છોકરું); આળિકા (છોકરડી, છોકરી), દીપક (દીવડો), ગોપિકા.

દીપ:—અકની પેઠે આ અંતે અર્થના ક પ્રત્યયના રૂપમાં પણ નારીજાતિએ ફકા થઈ છે.

સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો.

૧. અત્યાર સુધી શબ્દના ભાગ પાડનાં તેમાંથી એક પણ ઓળખાય એવો શબ્દ હાથ લાગતો હતો, પણ અહીંઆ તો ધાતુ ને પ્રત્યયજ ઓળખી કાઢવાના છે. અમે પ્રત્યેક ઉદાહરણની સાથે ધાતુ તો દેખાડીશું અને ખીજાં ઉદાહરણ વિધાર્થીએ ધાતુપ્રકરણમાંથી શોધીને તૈયાર કરવાં.

૨. જ, જન, તથા વ એ ક્રિયાવાચક તથા કર્તૃવાચક બંને થાય છે, એટલે તેનો અર્થ ગુજરાતી પ્રત્યય વું તથા નાનની સમાન છે:—જેમકે,

ધાતુ	પ્રત્યય	શબ્દ	શબ્દાર્થ
જન્, ભાગવું	અ,	જંગ	ભાગવાની ક્રિયા.
દિવ્, પ્રકાશવું	,,	દેવ	પ્રકાશનાર.
છિદ્, કાપવું	અન	છેદન	કાપવાની ક્રિયા.
વદ્, બોલવું	,,	વદન	બોલનાર મ્હોલું.
કૃ, કરવું	ય,	કાર્ય	કરવું તે, કામ.
આ + ચર્ મર્યાદામાં ચલાવવું.	}	આચાર્ય	મર્યાદામાં ચલાવનાર.

ટીપ:—પ્રત્યયના અનેક અર્થ હોય ત્યાં તેનો જે અર્થ અમુક શબ્દમાં લાગુ પડતો હોય તેજ વિચારીને કહેવો.

૩. તિ, ન ને અસ્ એ કેવળ ક્રિયાવાચક પ્રત્યય છે:—

ગમ્, જવું	તિ	ગતિ	જવાની ક્રિયા.
યત્, મહેનત કરવી ન,	યત્	મહેનત કરવાની ક્રિયા.	
તપ્, તપવું	અસ્, તપસ્,	તપ કરવું તે.	

૪. જક, જ્ઞનો તા, ર, અને ડ એ કેવળ કર્તૃવાચકજ પ્રત્યયો છે. નારીજ્ઞતિમાં જક નો ફકા થઈ જાય છે. ર લઘુતાવાચક પણ છે.

ધાતુ	પ્રત્યય	શબ્દ	શબ્દાર્થ.
વચ્, બોલવું	અક,	વાચક	બોલનાર, દેખાડનાર.

ભૃ, ભરવું ત નો તા, ભર્તા, ભરણપોષણ કરનાર, ધણી.
 સાધ્, સાધવું ઉ, સાધુ. સાધનાર, પ્રમાણિક માણસ.
 જીવ, જીવવું ઇકિ, જીવિકા, જીવવાનું સાધન.
 નમ્, નમવું ર, નમ્ર, નમનાર.

*તૃનો સંસ્કૃતમાં પ્રથમા વિભક્તિમાં તા થવાથી આપણી ભાષામાં તો બહુધા તે તા રૂપેજ દેખાય છે, પણ ભાવવાચક તા થી ઓળખવા માટે એને ત નો તા કહેવો.

ટીપ:-ક્રિયા ને કર્તૃવાચક પ્રત્યયોના અર્થ કોઈ વેળા સાધન, ફળ, સ્થળ, કર્મ વગેરે પણ થઈ જાય છે, તેથી અમુક શબ્દના અર્થ ઉપર લક્ષ રાખી ત્યાં તેનો અર્થ કરવો.

૫. જ, જ્ઞ કરણ્ય એટલે ક્રિયાનું સાધન:—

વજ્ર, (વસ્ = ઢાંકવું) શરીર ઢાંકવાનું સાધન.

વાદિત્ર (વદ્ = અવાજ કરવો), અવાજ કરવાનું સાધન પ્રત્યય તથા અર્થ બંને હવેથી પોતાની મેળે ઓલખીને ઓલવા, માત્ર હવે ધાતુ તથા તેનો અર્થજ અમે તો કૌંષમાં દર્શાવીશું.

૬. ત, ઇત ને ન એ ભૂતકૃદંતના પ્રત્યયો છે:—જેમકે,

જિત (જિ = જિતવું) જિતેલો; સંજિત, ભાંગી ગએલું.

ઉત્પન્ન (ઉત્ + પદ્ = પેદા થવું) પેદા થએલું, વગેરે.

૭. ય, બનીય, ત્ય, તઘ્ય એનો અર્થ યોગ્ય, થઈ શકે એવું અથવા કરવાનું એમ થાય છે:—જેમકે,

દૃશ્ય (દૃશ્ = જોવું) જોઈ શકાય એવું.

મોજ્ય (ભુજ્ = ખાવું) ખાવા યોગ્ય.

ભાજ્ય (ભજ્ = ભાગવું) જે ભાગવાનો છે તે.

રમણીય (રમ્ = રમવું) રમવા યોગ્ય, સુંદર.

રક્ષણીય (રક્ષ્ = રક્ષણ કરવું) રક્ષણ કરવા યોગ્ય.

કૃત્ય (કૃ = કરવું) કરવાનું જે હોય તે.

મોક્તવ્ય (ભુજ્ = ભોગવવું) ભોગવવાનું જે છે તે.

૮. માન અને ઇત્ અથવા ત એ વર્તમાનકૃદંતના પ્રત્યય છે:—જેમકે,

વર્દમાન (વૃધ=વધવું), વધતું, વૃદ્ધિ પામતું.

વર્તમાન (વૃત્=વળવું, ચાલવું), ચાલતો (કાળ, બનાવ).

ચજમાન (ચન્=ચડ કરવો) ચડ કરતો, ચડ કરનાર.

જગત્ (ગમ્=જવું, ધાતુ એવડાયો છે) નાશવંત (દુનિયા).

વિશ્વજિત્ (વિશ્વ, જિ=જિતવું) વિશ્વને જિતનારો.

૯. તુ, મ, અને મન્ કે તેનો મ એ ક્રિયા, ક્રિયાનું ફળ કર્મ.
સ્થળ, વગેરે અનેક અર્થ દેખાડે છે:—જેમકે,

તંતુ, (તન્=તાણવું), તાણવાથી જે થાય છે તે. (ફળ).

ધમ (ધૃ=ધારણ કરવું), જે ધારણ કરેલું છે તે. (કર્મ),

ધામ (ધા=ધારણ કરવું), ધારણ કરવાનું ઠેકાણું. (સ્થળ).

મર્મન્-મર્મ (મૃ=મરવું), મરવાનું ઠેકાણું, તેવું અંગ.

કેટલાક વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનું પુનરાવર્તન.

પ્રત્યયોના અર્થ વિવિધ તો થાય છેજ, પણ જેના અર્થ બહુજ વિધવિધના થાય છે તેની સામટી પુનરાવર્તનને માટે અહીંયાં એક નોંધ આપી છે.

જ=ક્રિયા; જેમકે, તોલ, લાલ, સંતોષ, ખેદ.

„=કરનાર; જેમકે, દીપ, કર (કરનાર, હાથ), ચર.

„=પણું; જેમકે, શૌચ (પવિત્રપણું), મૌન.

„=વાળો; જેમકે, સાર્વભૌમ (સધળી ભૂમિ-દેશવાળો).

„=તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું; પાર્થિવ (પૃથ્વી-માટીનું બનેલું).

ચ=ક્રિયા; જેમકે બ્રહ્મચર્ય (બ્રહ્મ=વિદ્યા. વિદ્યા તરફ જવું).

„=કરનાર; જેમકે, છાદ-છાજ (હાંકનાર).

„=પણું; જેમકે, સામાન્ય (સમાનપણું).

„=સાધન; જેમકે, શય્યા (શી=સૂવું. સૂવાનું સાધન).

„=યોગ્ય; જેમકે, ભાર્યા (ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય).

„=વાળો; જેમકે, અંત્ય (છોડવાળો, છોડા ઉપરનો).

ય=તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું; જેમકે, આદિત્ય (અદિતિ ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલા દેવો, સૂર્ય)

સંસ્કૃત આદ્ય.

અ, (ગ્રી. A) નહિ:—અચળ (હાલે નહિ તે), અચોગ્ય, અન્યાય, અખંડ, અકાળ, અપક્ષપાત, અપૂર્ણાંક અકસ્માત્, વગેરે.

*અન્ (પા) અળ, (ગ્રી. An. લા. In. ઈ Un.) નહિ:—અનંત, (જેનો અંત નહિ તે), અનાદિ, અનેક, અનાચાર, અનુપમ, અનાદર, અનાવૃષ્ટિ, વગેરે.

*સ્વરથી શરૂ થતા શબ્દની પહેલાં અ આવે ત્યારે તે અનો અન્ થાય છે, અને વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દની પહેલાં અ આવે તો અ, અ રૂપેજ રહે છે, એ ઉપલાં ઉદાહરણો ઉપરથી સમજાશે. અન્ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં અળ પ્રયય થયો છે તેમાં કાંઈ આવો ભેદ નથી;—જેમકે અણુજણ્યું, અણુદીકું, અણુહદ, અણુધડ, વગેરે.

વિ, (ફા. બે) ૧. વધારે ૨. વિના—૧—વિભાગ (વધારે ભાગ, ભાગના ભાગ), વિજ્ઞાન, વ્યુત્પત્તિ, વગેરે.

૨—વિધવા (વિ=વિના+ધવ=ધણી+આ, નારીજાતિનો પ્રત્યય=ધણી વિનાની). વિદેહી, વ્યર્થ, વગેરે.

અંતર્, (લા. Inter. ફા. અંદર) માંહે. વચમાં:—અંત:કરણ (માંહેથી કરવાનું સાધન). અંત:પટ (અંતર્=વચમાં+પટ=લૂગડું=વચમાં ધરેલું લૂગડું, અંતર્પટ), અંતર્ગાળ, અંત:પુર (જનાનો) વગેરે.

સુ, (પ્રા.) સ, (ગ્રી. Su.); સાફ, ધણું:—સુવાસ (સારી વાસ), સ્વરૂપ (સુ+અરૂપ=ધણુંજ થોડું). સપૂત (સારો છોકરો). સુકોમળ (ધણું કોમળ) વગેરે.

કુ, (પ્રા.) ક; નકાર્ણ:—કુકર્મ (નકાર્ણ કામ), કપૂત (નકારો છોકરો), કુતર્ક, કુમાર્ગ, કપાત્ર, કવેળા, કઠંગુ, વગેરે.

દુષ (ગ્રી. Dys. Dus.). ૧. મુશ્કેલાઈથી,

૨. નઠાર્ઠ:—૧.—દુઃસહ (મુશ્કેલાઈથી ખમી શકાય તે); દુર્ગ (દુષ્ટ+ગત્+અ=સ્થળે) મુશ્કેલાઈથી જઈ શકાય તેવું સ્થળ, પહાડી કિલ્લો; દુસ્તર, (દુષ્ટ+ત્, તરવું+અ. મુશ્કેલાઈથી તરી શકાય તે; વગેરે)—૨.—દુરાચરણ, (નઠાર્ઠ આચરણ); દુષ્કાળ (નઠારો કાળ); વગેરે.

નિમ્. ૧ નહિ. ૨. બહાર:—૧—નિઃસંશય (જેમાં સંશય નહિ તે); નિરંકુશ (જેની ઉપર અંકુશ નથી તે); નિષ્કપટી. ૨.—નિઃશ્રેણી—નીસરણી (બહાર જવાનું સાધન). નિરીક્ષા, નિર્ધાર, નિર્ણય, વગેરે.

સ, સહ. સાથે સરખું:—સવિસ્તર (વિસ્તાર સાથે), સવર્ણ (સરખી જાતના અક્ષર), સરસ, સમતીય, સટીક સાર્થક, વગેરે:—સહ, સહવાસ (સાથે વસવું), સહધર્મિ (સરખા ધર્મવાળા), સહકુટુંબ, સહગમન, સહ-વર્તમાન, વગેરે.

સમ્, (ગ્રી. Syn. લા. Con. Cum Co.) ૧. સાથે. ૨. સુંદર રીતે. ૩. બિલકુલ:—૧. *સંગમ, (સાથે જવું, મળવું), સંવાદ, સંસાર, વગેરે:—૨—સંસ્કાર, (સુંદર રીતે કરવું, સુધારવું, કેળવવું), સંસ્કૃત (સુધારેલી ભાષા), સંખ્યા, સમર્પણ, વગેરે.—૩—સંરક્ષણ (બિલકુલ રક્ષણ), સંહાર, સંન્યાસ, સમસ્ત, વગેરે.

સમ્ ની સાથે કોઈપણ વ્યંજન આવ્યાથી એ ગૂંજરાતીમાં સં લખાય છે, સમ્ ની સાથે ક્ષ ધાતુનું કોઈરૂપ આવવાથી વચમાં સ વધે છે:—જેમકે સમ્+કાર=સમ્+સ+કાર=સંસ્કાર.

ઉપ, (ઈ. Up. ગ્રી. Hypo. Hupe) ૧. પાસે, ૨. ઉતરતા દરજ્જાનું:—૧—ઉપસર્ગ (ધાતુની પાસે આવનાર), ઉપયોગ, ઉપમા, ઉપકાર, વગેરે. ૨—ઉપગ્રહ (હલકા દરજ્જાનો ગ્રહ) ઉપશિક્ષક, ઉપવન, ઉપાખ્યાન, વગેરે.

અતિ. પેલી તરફ:—અતીન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયોની પેલી તરફ, ઇન્દ્રિયોથી જેનું જ્ઞાન મળી શકે નહિ એવો વિષય), અત્યંત અતિશય, અતિસાર, અતીત, વગેરે.

ટીપ:—બહુજ એવો અતિ નો અર્થ થાય છે તે માત્ર લાક્ષણિક અને ગૂઝરાતીમાંજ ચાલી શકે:—જેમકે, અતિનિદ્રા, અતિ-લેખ, અતિસ્નેહ, અતિદુઃખ વગેરે.

અધિ, (લા. Ad.) ઉપર:—અધિરાજ (ઉપર પ્રકાશનાર, રાજ), અધિકાર, અધિપતિ, અધ્યક્ષ (ઉપર નજર રાખનાર).

અનુ, (લા. Ana) પાછળ, તે પ્રમાણે, સાથે:—અનુચર (પાછળ ચાલનાર, ચાકર), અનુસરવું (કાંઈની પાછળ પાછળ ચાલવું, તે કરે તે પ્રમાણે કરવું), અનુપાન (વૈધ ઔષધની સાથે ક્વાથ વગેરે કાંઈ પીવાનું કહે છે તે), અનુષ્ઠાન, અનુક્રમ, અનુપ્રાસ, વગેરે.

અપ. (લા. Ab. ગ્રી. Apo. ઇ. Off) ખોટું, ઉલટું:—અપકાર (ખોટું કરવું), અપરાધ (રાજ કરવાથી ઉલટું, ગુનોહ), અપકીર્તિ, અપભ્રંશ, અપમાન, વગેરે.

અમિ (ગ્રી. Amphi. લા. Am. ઇ. by.) પાસે, તરફ, ધણું:—અભ્યાગત (પાસે આવેલો પડેલો), અલિપેક (તરફ છાંટવું), અભ્યંતર (ધણું અંદરનું), અલિલાષા, અલિમાન, વગેરે.

અવ ૧. નીચે ૨. નહાં : અવતાર (નીચે ઉતરવું), અવદશા (નહારી અવસ્થા), અવલોકન, અવગુણ, વગેરે.

આ. મર્યાદા:—આકાર (મર્યાદા કરનાર, હદ બતાવનાર). વ્યાકરણ (ભાષાની વધારે મર્યાદા કરનાર), આગ્રહ, આચરણ, આવાસ, આરંભ, આલય, વગેરે.

અપિ (ગ્રી. Epi લા. Od. ઇ U Be.) ઉપર:—અપિધાન (શરીર ઉપર ધારણ કરવાનું લૂગકું), અપિનદ્ધ (પહેરેલું) અ જીડી જઈ પિધાન અને પિનદ્ધ શબ્દો પણ થાય છે.

ઉત્ત. (ઇ. Out.) ૧ ઉંચે, બહાર; ૨ ઉલટું:—૧—
જેમકે ઉત્કંઠા (ડોકી જાતી થવી, આતુરતા), ઉત્પત્તિ
(બહાર પડવું, પેદા થવું) વ્યુત્પત્તિ, ઉત્સવ, ઉત્સાહ,
ઉત્સુક, ઉદાહરણ, ઉન્નત, ઉત્કર્ષ, ઉદય, વગેરે.
૨. ઉત્થાપન, (સ્થાપનાથી ઉલટું, ઉઠાડવું).

નિ. ૧. માંહે, પાછળ; ૨. વિના:—નિવાસ (જેમાં
વસે તે, રહેઠાણ), નિદાન (પાછળથી-છેવટથી આપવું,
રોમની બધી પરીક્ષા કર્યા પછી તે વિષે જે અભિપ્રાય આપવો
તે), નપાન—નિવાણ, નિગમ, નિગ્રહ, નિજ, નિર્બંધ,
નિમજ્જન, નિમેષ, નિયમ, નિમિત્ત. ૨. નિકંઠન
(મૂળ વિનાનું કરવું).

પરા. ૧ પાછું, ૨ મોટું, ૩. ઉલટું:—પરાવર્તન
(પાછું વળવું) પરાક્રમ (મોટાં ડગલાં ભરવાં, બહાદુરી કરવી),
પરાજય (જયથી ઉલટું), પરાભવ, પરાકાષ્ટા, વગેરે.

પરિ (ગ્રી. Peri. લા. Per.) ચોતર્ફ, ૨ ધણું:—
પરીક્ષા (ચોતર્ફથી જોવું), પરિશ્રમ (ધણી મહેનત),
પરિમિતિ, પરિમાણ, પરિપૂર્ણ, પરિપક્વ, વગેરે.

પ્ર. (ગ્રી. Pro. લા. Pro.) આગળ શ્રેષ્ઠ—પ્રચાર
(આગળ ચાલવું, ચાલ), પ્રભુ (શ્રેષ્ઠ રીતે હોનાર, ધણી,
પરમેશ્વર), પ્રદેશ, પ્રભાત, પ્રખ્યાતિ, પ્રખળ, વગેરે.

પ્રતિ. (ગ્રી. Pros. લા. Re.) ૧. સામું, પાછું.
૨. દરેક:—જેમકે, ૧. પ્રતિપક્ષી (સામા પક્ષવાળો),
પ્રત્યાધાત (પાછો આધાત થાય તે, પ્રતિસ્પર્ધી,
પ્રતિવાદી, પ્રત્યુત્તર, પ્રતિર્ણય, ૨. પ્રતિદિન (દરરોજ)
પ્રતિવર્ષ, પ્રત્યેક, વગેરે.

માગ ૨ જો.

બહુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ.

ગુજરાતી શબ્દોનો મોટો ભાગ આટલાજ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો છે, માટે પ્રત્યેક ધાતુના શાખાગ્રણી શબ્દો અત્રે તમામ આપ્યા છે. તેની વ્યુત્પત્તિ વિશેષ કાળજીથી તૈયાર કરવી. વિદ્યાર્થીને એમ કરવું સુગમ પડે તે માટે એ શબ્દો પ્રત્યયવાર ગોઠવ્યા છે, એટલે પ્રથમ બાળબોધ અક્ષરે પ્રત્યય લખ્યા છે, પછી માત્ર ધાતુ સાથે તે મળીને જે શબ્દ થયો તે મોટે અક્ષરે દેખાડ્યો છે, અને જે તે ગુજરાતીમાં નહિ વપરાતો હોય તો તેની આસપાસ આવે કૌંષ [ ] મૂક્યો છે. પછી આદ્યદિકના સંયોગે થનારા શાખાગ્રણી શબ્દો તો તમામ લખ્યા છે. એ આદ્યદિક પછુ જરૂર જણાઈ ત્યાં શબ્દની પૂર્વે લખી બતાવ્યા છે. અપભ્રંશ શબ્દો, જે ઉપરથી તે ઉત્પન્ન થયા હોય તેની નોંડે, નાના કૌંસમાં આપ્યા છે.

૧. ૬ (અય).—(લા. Eo.)—જનું:—

અ.—[અય]; અનુ, ૧અન્વય; અપ, ૨અપાય; ઉપ, ઉપાય; ઉત્, ૩ઉદય; અભિ+ઉત, ૪અભ્યુદય; પ્રતિ, પ્રત્યય; વિ. ૫વ્યય; ૬અવ્યય; સમ, સમય; સહ, સહાય—[આય] અંતર, અંતરાય; નિ, ન્યાય; પરિ, પર્યાય; સમ+ઉત, સમુદાય—અન.—અનય; ઉત્તર, ૭ઉત્તરાયણ; દક્ષિણ, ૭દક્ષિણાયન; પાર, પારાયણ; રસ, રસાયન (રસાયણ, રસાણી); રામ, ૮રામાયણ; પરા, પરાયણ—પલાયન—ત—[ધત]; ગુણ+અતિ, ૯ગુણાતીત, ઉત્તર, ૧૦વિપરીત. અધિ+૬ (મૂળ ધાતુ તો હમેશાં કહેવોજ, કૌંષનું ૩૫ અમુક દાખલામાં લાગતું હોય, તો તે પછુ ત્યાં બોલવું)= ભાણું:—અ.—અધ્યાય (અધ્યેય), ૧૧અનધ્યાય, સ્વાધ્યાય; ૧૨ઉપાધ્યાય (ઉપાધ્યો),—અન.—અધ્યયન. અધ્યાયન—અક—અધ્યાપક, ઉપાધ્યાપક—ત—અધીત.

૧. એકની પછાડી એક આવે તે, અનુક્રમ, પછના શબ્દો ગદ્યને અનુક્રમે ગોઠવવા.—૨. અડચણ, દુઃખ —૩. બહાર આવવું, ઉગવું,—૪. ધણો ઉદય, આળાદી,—૫ ખર્ચ —૬. જેને ખર્ચ એટલે ફેરફાર થતો નથી તે શબ્દ.—૭. સૂર્યનું ઉત્તર તર્ફ આવવા માંડવું તે ઉત્તરાયણ, અને દક્ષિણ તરફ જવા માંડવું તે દક્ષિણાયન.—૮ રામનું વનવાસ

જહું, તે વિષેનું સંસ્કૃતમાં કાવ્ય છે તે—૯ ગુણની પેલી પાર ગએલો, નિર્ગુણ.—૧૦ ચોતરફથી હલકું ગએલું, પ્રતિક્ષ—૧૧. ન બાણાવવાનો દિવસ—૧૨. હલકા દરજ્જાનો બાણાવનાર; ઉપશિક્ષક, અને તેથી કેટલાક બ્રાહ્મણોના કુળનું નામ.

૨ ર્દક્ષ—જોવું:—

અ+આ—[દક્ષા]: અપ, ૧અપેક્ષા; ઉત્+પ્ર, ઉત્પ્રેક્ષા. ઉપ, ૨ઉપેક્ષા: નિઃ, ૩નિરીક્ષા (૪નીરખ); પરિ; પરીક્ષા.—અક—૫પરીક્ષક (પરીખ, પારેખ).

ગૂ. ધા.—૧ પરખવું (પરીક્ષ) ૨ પેખવું (પ્રે.).

૧. પોતામાં ખોટું—ખામી હોય—તે નહવું; ખામી, ઇચ્છા, કેમકે પોતાની ખામી નહયાથી તે ટાળવાનું મન થાય છે.—૨. જે પરવાહી—૩. દૂરખીનમાંથી તારા વગેરે જોવા, તપાસવું.—૪. તપાસ કરી સરકારે જે ભાવ ઠેરવ્યો હોય તે—૫. ચોતરફ જોનાર, તપાસનાર.

૩. કામ—ચાહવાવું, ઇચ્છવું.—

અ—કામ: કામી: કામિની: ૧કામધેનુ; નિઃ, ૨નિષ્કામ; સઃ, સકામ.—અન—[કામન] (કામણ), કામના; (આ);—મન:કામના.—

ત—૩કાંત (કંત-કંથ); કાંતા (આ.)—તિ—૪—કાંતિ.

૧ આપણે ચાહીએ તે આપનારી કલ્પિત ગાય.—૨. ભક્તિ જે પ્રકારની ગણાય છે:—જેમાં ફળની ઇચ્છા તે સકામ; અને નહિ તે નિષ્કામ—૩ ચાહેલો, વસાલો, ધણી,—૪, ચાહવાપણું; ખૂબસુરતી.

૪. કૃ—(લા. Crea.)—કરવું:—

અ—૧કર; કિં (શું, કાંઈપણ), ૨કિંકર; શ (કલ્યાણ) + અમ્ (દ્વિતીયા વિભક્તિનો પ્રત્યય), શંકર; સુખકર; સમ્, ૩સંકર, —[કાર]; લોહ = લોહું, લોહકાર (લુહાર); અહં=હું, ૪અહંકાર; અંધકાર; સત્કાર; ૫અધિકાર; ૬આકાર, પ્રકાર.—અન.—કારક; આશ્ચર્યકારક—ત્વ નો ત્તા—કર્તા (કિરતાર, કરતાર); જગત્કર્તા—અન—કરણ; સુખકરણ. ૭અધિકરણ; ૮અનુકરણ; પ્રકરણ (પગરણ); વિ + આ, વ્યાકરણ; સમ્ = બરાબર + ઈ (જે શબ્દ સાંધનારો પ્રત્યય). ૯સમીકરણ, કરણી; કારણ—મન્—કર્મ (કરમ); કર્મક; અકર્મક; સક-

ર્ષક; અકર્મી (અકર્મી), કર્મણિ (૬ સમી વિભક્તિનો પ્રત્યય)—ચ.—કાર્ય (કારજ, કાજ) અકાર્ય (અકારજ); ક્રિયા; ક્રિયાપદ; પ્રક્રિયા;—તિ-કૃતિ, આકૃતિ; પ્રકૃતિ; પ્રકૃતિ + અ = પ્રાકૃત; અહંકૃતિ.—ત, —કૃત; કૃતાર્થ; ૧૦ કૃતધ્વ; ૧૧ કૃતઃ; સ્કૃત-ત્ય-કૃત્ય; ૬૦ કૃત્ય.—તદ્ય.—કર્ત્વ્ય.—માન.—ક્રિયામાણુ.

અપ+કૃ=ખોટું કરવું:—અપકાર; અપકારક; અપકૃત.

ઉપ+કૃ=ભલું કરવું:—ઉપકાર, ઉપકારક, પરાપકાર.

વિ+કૃ=ફેરફાર કરવો, બગડવું:—વિકાર, વિકૃતિ, વિક્રિયા.

સન્+કૃ=સુંદર કરવું:—સંસ્કાર (સ્ વચમાં વધે છે), સંસ્કારી, સંસ્કૃત.

અલં+કૃ=અશુભારવું:—અલંકાર, અલંકૃતિ, સાલંકૃત.

સ્વ+કૃ=પોતાનું કરવું, કબૂલ રાખવું:—સ્વીકાર; સ્વીકૃત.

ગૂ. ધા.—સ્વીકારવું, સિકારવું, સકારવું.

૧, કરનાર, હાથ—૨. કાંઈ પણ કહ્યું હોય તે કરનાર. આકર.—
૩ ભેળા થવું; મિશ્રણ, એક જાતની સ્ત્રી અને બીજી જાતના પુરુષથી ઉત્પન્ન થએલો, વર્ણસંકર (હાફ કાસ્ટ)—૪ હું હું કરવું, અભિમાન—૫. ઉપર રહીને કરવું, ઉપરીપણ; અમલ—૬. મર્યાદા કરનાર—દેખાડનાર, કેમકે આકારથી કોઈ પણ પદાર્થની મર્યાદા જણાય છે.—૭. જે ઉપર—જે સ્થળે—કાંઈ ક્રિયા થાય છે તે સ્થળ.—૮. કોઈની પ્રમાણે કરવું, નકલ આવા-જની નકલ.—૯. ગણિતનાં બે પદને બરાબર કરવાં.—૧૦ (હ-ન+અ=ધન=નાશ કરનાર). બીજાના કરેલા (ઉપકાર) નો નાશ કરનારનો,—ખૂશી જનારો, ઉલટો અવગણ કરનારો.—૧૧. (સા+અ=સ=જાણનાર) બીજાના ઉપકાર જાણનારો.

પ. ક્રમ—પગલું ભરવું:—

અ.—ક્રમ; અક્રમ; ૧ઉપક્રમ, ૨પરાક્રમ; પરિક્રમા (પર-ક્રમ્મા; પડક્રમ્મા,) ઉવિક્રમ; વિ + ઉત્, વ્યુક્રમ; (ધાતુ બેવડાવાથી) ચક્ર (ચાક), અન.—ક્રમણ; પરિક્રમણ.—
તિ—ક્રાંતિ; ક્રાંતિવૃત્ત; ૪સંક્રાંતિ.

પગલાં ભરવાં, બહાદુરીનાં કામ-૩. વિશેષ પગલાં ભરવાં, બહાદુરી, બહાદુરી કરનારા એક બહાદુર રાજાનું નામ. ૪. સાથે જવું, સૂર્યનું કોઈ રાશિમાં આવવું; મકરરાશિમાં આવવું.

૬. खङ् (खंड्)—ભાગવું, નાશ કરવો.

અ—ખંડ (ખાંડ, ખાંડું)—અન-ખંડન; [ખંડનક] (ક=લઘુ. પ્ર.) (ખાંડણિયો); [ખંડની] (ખંડણી—ખાણણી-ખાંચણી)—ઈય.—ખંડનીય—ઇત. ખંડિત (ખંડિયો); અખંડિત.—ગ-^૧ખડ્ગ (ખડગ).

ગૂ. ધા.—ખંડવું. ખાંડવું—ગૂ. શ.—ખંડણી (ખંડનીય કે खंडनी ?) ખંડેર—ખંડિયેર; ખંડી (?).

૧. નાશ કરનાર હથિયાર; એક જાતની તરવાર.

૭. ख्या.—કહેવું, વખાણવું, પ્રસિદ્ધ કરવું:—

અ+આ.—[ખ્યા]; વિ+આ; ^૧આખ્યા.—અન.

આખ્યાન; ^૨રૂપાખ્યાન; ^૩રૂપાખ્યાપન; વ્યાખ્યાન; (વિખાણ, વખાણ).—ત.—[ખ્યાત]; પ્રખ્યાત. અપ્રખ્યાત; વિખ્યાત તિ—ખ્યાતિ (ખ્યાત); પ્રખ્યાતિ; વિખ્યાતિ.

—इका—^૪આખ્યાયિકા.

સમ+ख्या=ગણવું, ગણીને એટલે બરાબર વિચારીને કહેવું:—(અ+આ) સંખ્યા, ^૫અસંખ્ય; ^૬સાંખ્ય.—ત.—^૭અસંખ્યાત.

ગૂ. ધા.—વિખાણવું—વખાણવું.

૧. વિશેષ મર્યાદા બતાવીને કહેવું.—૨. શબ્દનાં રૂપ કહેવાં.—

૩. શબ્દનાં રૂપ કહેવડાવવાં.—૪. નાની વાર્તા; ઉપકથા.—૫. જેની સંખ્યા નથી તે, અગણિત.—૬. ગણીને—સંપૂર્ણ વિચાર કરીને કહેનાર, સિદ્ધાંત બતાવનાર, દર્શન અથવા શાસ્ત્ર, એક અમુક દર્શન; આપણામાં ધર્માનુકૂલ છ દર્શનો ગણાય છે.—જે મીમાંસા (જૈમિનિકૃત પૂર્વમીમાંસા અને બાહરાયણ વ્યાસકૃત ઉત્તરમીમાંસા અથવા વેદાંત); જે ન્યાય (ગૌતમકૃત અને કણ્વદૃકૃત); તથા જે સાંખ્ય (કપિલકૃત અને પતંજલિ-કૃત, છેલ્લું યોગશાસ્ત્ર એ નામથી પણ ઓળખાય છે)—૭. નહિ ગણેલું.

૮. ગણ—ગણ્યું.

અ- ગણુ, ૧ગણેશ (દેશ), ગણિકા (ગુણિકા).—અન—ગણુના—અવગણુના.—ઇત—ગાણુત, અંકગણિત, અક્ષરગણિત, મિશ્રગણિત, અગણિત.

ગૂ. ધા. ગણ્યું.

૧. શિવના જે ગણુ-ટાળાં કહેવાય છે તેનો હપરી-સેનાપતિ, મનુષ્યનાં ટાળાંનો એટલે તમામ જગતનો હપરી, પરમેશ્વર.

૯. ગમ—ગમ્યું.

અ.—[ગમ]. ૧હવ=દૂદકારો, ૧૫હવંગમ; વિહ=આકાશ, ૨વિહંગમ; ઊનિગમ; સંગમ; (ધાતુ બેવડાંયો) ૪જંગમ—[ગ], ખ=આકાશ; ૫ખગ=ન=નહિ, ૬નગ; ૭નાગ (નગ+(અ): નગર (નગ+ર); નગર+અ=નાગર; ૫દ=પગ, +ન=નહિ; ૮પત્રગ; ભુજ=વાંકું વણ્યું, ૧૦ભુજંગ; ૧૧દુર્ગ; ૧૨દુર્ગા; (આ); સંગ; સંગી (સંગાં); (ધાતુ બેવડાંયો) ગંગા (આ—અન—ગમન, નિર્ગમન.—ઇત—[ગામી], ૧૩ગરડગામી; ૧૪ગજગામિની (જની);—ય—ગમ્ય, અગમ્ય; સુગમ્ય (સુગમ); સુગમતા (તા);—ત્ર.—૧૫ગાત્ર;—ત.—ગત (ગયો); ગત+આગત=ગતાગત; અવગત (અવગતિયું);—તિ—ગતિ; દુર્ગતિ; નિર્ગતિ (નિર્ગત); સંગતિ (સંગત);—ત.—(ધાતુ બેવડાંયો) ૧૬જગત; જગદીશ (દેશ), જગન્નાથ.

આ+ગમ=આવ્યું:—અ—૧૭આગમ;—અન—આગમન:—ત—[આગત]; અમિ, ૧૮અભ્યાગત; ૧૯આગતાસ્વાગતા (આગતા+મ્+આગતા:).

ગૂ. ધા. ગમ્યું, ગમ પડવી, નિર્ગમ્યું.

૧. દૂદકારો મારીને ચાલનાર, વાંદરો. એક જાતનો હંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતે દૂદકારો મારતી છે—૨. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી—૩ માંહેનું જ્ઞાન, આત્મામાંથી હપજેલું જ્ઞાન; વેદ,—૪. ચાલ ચાલ કરનાર, જે પદાર્થ એક દેકાણેથી બીજે દેકાણે જાય છે અથવા લઈ જઈ શકાય છે તે.—૫. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી.—૬ ન ચાલનાર, ચાલી ન શકે તે; પર્વત, ઝાડ—૭. પર્વતમાં હપત્ર થએલા, સર્પ, હાથી.—૮. નગરમાં રહેનાર. શહેરી, એક જાતના બ્રહ્મણ, કેમકે તેમનું મૂળ વતન વડનગર (વૃદ્ધનગર) ચૂજરાતમાં પહેલવહેલું

નગર હોય એમ સંભવે છે.—૯ પગે નહિ (પેટ ઘસડીને) ચાલનાર, સર્પ.—૧૦. વાંકો વાંકો ચાલનાર, સર્પ.—૧૧. જ્યાં આવું અધકું છે તે સ્થળ, પહાડી કિલ્લો.—૧૨. પહાડી કિલ્લો અથવા પહાડમાં રહેનારી (દેવી), પાર્વતી.—૧૩. ગરૂપર બેસીને જનાર, વિષ્ણુ.—૧૪ હાથીની પેટે (મલપતી ચાલે) ચાલનાર સ્ત્રી—૧૫. ચાલવાનું સાધન, શરીરના સાંધા, શરીર.—૧૬ ચાલી જવું, નાશવંત, આ આ દુનિયા—૧૭. આવનાર, (ઈશ્વર—શિવ તરફથી) આવેલું જ્ઞાન, તંત્રના ગ્રંથો મંત્રના ગ્રંથો નિગમ કહેવાય છે.—૧૮. આપણી તરફ (આપણે ત્યાં) આવેલો, પસંદો, અતિથિ.—૧૯. “આવ્યા તે ભલે આવ્યા” એમ કહી અતિથિનો આદરસત્કાર કરવો તે.

૧૦. ગૃહ્, ગ્રહ્ (લા. grex) લેવું, ઝાલવું:

ઝ.—ગૃહ (ઘ), ૧ગૃહસ્થ (સ્થ=રહેનાર), ગૃહિણી (ધરણી); ગ્રહ, ઉપગ્રહ, અનુગ્રહ; આગ્રહ; પ્રતિગ્રહ; રવિગ્રહ; (વિધરો, વધનો); સંગ્રહ; સંગ્રહણી (ઇન્+ઈ) (સંગ્રહણી);—(એના પૈદ્ધિકરૂપ મૃમ ઉપરથી (ગર્હ ગામ, ગામો); ગર્ભિત (ઇત), સગર્ભા.—ગ્રાહ-ઇન્- [ગ્રાહી]; ગુણગ્રાહી, પક્ષવ; ગ્રાહી-અન્-ગ્રાહણ (ધરણ); પાણિ=હાથ, ઉપાણિગ્રહણ; ઝક.—ગ્રાહક (ધરાક);—ય.—૪ગ્રાહિ;—ઇત—ગ્રહિત.

ગૂ. ધ્રા. ગ્રહેવું, ઘેરવું (?) ગ્રહણ કરવું. ગૂ. શા. ઘેર, ઘેરૈયો.

૧. (બ્રહ્મચર્ય-વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કરી) ઘરમાં રહેનાર, પરણેલો, ધરણારી, સંસારી, બધાં ખર્ચ કરી શકે એવો, પૈસાવાળો, આબરૂદાર, દક્ષિણા ન લેનારો બ્રાહ્મણ—૨. (કોઈથી) ઉઘટું પકડી રાખવું, લકવું. —૩ હાથ પકડવો, પરણવું.—૪. લેવા યોગ્ય, લઈ (સમભઈ) શકે એવું,

૧૧. ચર્.—૧ જવું, ચાલવું, ફરવું. ૨ ચરવું:—

ઝ.—ચર; ૧એચર; ૨ગેચર; ૩અગોચર; જન્યચર; ભૂચર; ૪અનચર; ૫અનુચર; ૬સચર + ૭અચર = ૮સચરાચર; ૯સહચરી. (ક).—[ચાર] આચર; સત્, સદાચાર; અન્, અનાચાર; ઉત્ ૯કુચ્યાર; ઉચાર; દુરાચાર; પ્રચાર; વિચાર; વિ + અભિ, વ્યભિચાર; સંચાર; સમ્ + આ, સમાચાર—અન.—૧૦ચરણ, ચરણારવિદ (અરવિદ=કમળ); ચરણામૃત; આચરણ; સત્,

સહાયરણ; મંગળ, મંગળાયરણ—ચારણ—જનક, —પ્રચારક.—
 ફન—[ચારી]; અહાયારી; અહાયારિણી; દુરાચારી; વ્યભિચારી,
 વ્યભિચારિણી; અવિચારી.—ચ—[ચર્ય]; ૧૧. અહાયર્ય; મુખચર્યા;
 (જા); આ, આશ્ચર્ય.—[ચાર્ય]; આચાર્ય (આચારજ, આચારી)
 ધર્માચાર્ય,—ફત્ર—ચરિત્ર—ફત્ર—ચરિત.—મન—ચર્મ, (ચામ,
 ચામડું); ચર્મકાર, (ચમાર).

ગૂ. ધા.—ચરવું; ઉચરવું; ઓચરવું; વિચરવું; વિચારવું;
 સંચરવું; સાંચરવું.

૧. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી, ગાંધર્વ.—૨. ગાયો વગેરેને
 ચરવાની જમીન; ગો એટલે ઇંદ્રિયો જેમાં જઈ શકે—જે જાણી શકે
 —તે; જેમકે દષ્ટિગોચર, નહિ જાણી શકાય—છપું—તે અગોચર.=
 વનમાં ફરનાર, જંગલી, પશુ,—૪. પછાડી પછાડી ચાલનાર, હજીરી,
 ચાકર.—૫. ચાલવાપણા સહિત, જીવવાળા.—૬. જેનામાં ચાલવાપણું
 નથી તે, જીવ વગરના—૭. જીવવાળા અને જીવ વગરના તમામ
 પદાર્થોમાં જે વ્યાપી રહેલો છે તે, પરમેશ્વર—૮. સંયે ફરનારી,
 બહેનપણી.—૯. (મોંમાંથી) બહાર કાઢવું—૧૦. ચાલનાર, પગ,
 છંદનો એક ચતુર્થાંશ. વેદ બાણનારાઓની શાળા (School).—૧૧.
 અહા એટલે વેદ—કુંવારાજ રહેવું જોઈએ એવો ડહાપણુભરેલો વિચાર
 વેદ કાળમાં હતો.

૧૨. ચલ્—હાલવું; ચાલવું:—

જ. —[ચલ]; ૧. અચલ; હિમ, હિમાચલ; નિશ્ચલ; અવિચલ;
 (ધાતુ બેવડાયા.) ૨. ચંચલ, ઉચંચલા, ચંચળતા, ચાંચલ્ય—ચાલ
 —જન—ચલન (ચલણ); [ચાલન]; (ચાળણ); ઉત્, ઉચ્ચાલન;
 [ચાલની] ચાળણી,—ઈચ.—ચલનીય [ચલણી]—ફત્ર.—ચલિત,
 પ્રચલિત, વિચલિત.

ગૂ. ધા.—ચાલવું, ચળવું, ચાળવું:—

૧. હાલી ચાલી શકે નહિ તે, સ્થિર, દઢ, પર્વત, કેમકે તે
 હાલતો ચલતો નથી.—૨. હાલ હાલ કર્યા કરનાર; બુદ્ધિની

ગતિવાળો, હોશીઆર; જેનું મન જલદીથી ખસી જાય તે.—૩. લક્ષ્મી, કેમકે તે જેની પાસે હોય ત્યાંથી જલદી ખસી જાય છે.

૧૩. ચિ.—એકડું કરવું; ઢગલો કરવો:—

અ.—[ચય]; નિ, નિશ્ચય (નિશ્ચે); ૧પરિચય; સંચય (સંચે) (સંચો ?); સમ + ઉત્, સમુચ્ચય.—ત —[ચિત] રચિતા (આ); નિશ્ચિત; સંચિત.

ગૂ. ધા.—સંચવું; સાંચવું; સંચય કરવો; નિશ્ચય કરવો.

૧. ધણું એકઠા થવું—મળવું, ઓળખાણ, મહાવરો.—૨. ઢમલો કરેલો, મુડદાને બાળવા સાર લાકડાંનો ઢમલો કર્યો હોય તે.

૧૪. ચિત્.—જાણવું; વિચારવું;—

ક્રિવષ્.—(આ પ્રત્યય નામનોજ છે. ધાતુ હોય તેવાને તેવોજ રહે, પણ કર્તા ક્રિયા વગેરેના અર્થો તેમાં વધે.)

ચિત્; ચિદાનંદ; ચિદધન; ચિન્મય; સત્ = હમેશાં જે છે તે, સચ્ચિદાનંદ—અ —[ચેત]; અચેત; સચેત.—અન.—ચેતન; ચેતના; ચૈતન્ય (ય); સચેતન.—ત.—ચિત્.—૨.—ચિત્ર; ચિત્રકાર (ચીતારો); ચિત્રા; ચૈત્ર (અ) વિચિત્ર; વૈચિત્ર્ય.

ગૂ. ધા.—ચેતવું; ચીતવવું (?) ચીતરવું.

૧૫. ચિત્.—વિચારવું; ફિકર કરવી:—

અ.—ચિંતા—અન.—ચિંતન—ત.—[ચિંત]; નિશ્ચિંત. (નચિંત, નચીન).—ઇત—ચિંતિત, (અચિંતિઓ, અચિંતો, ઓચિંતો).

૧૬. છદ્.—ઢાંકવું; સંતાડવું:—

અન—આ + છાદન = ૧આચ્છાદન.—ઇત—આ + છાદિ = આચ્છાદિત.—ન—[છન્] (છાનું)—ય. છાધ—(છાજ). ૩.—૨છન્ (છત્તર); છત્રી. (હૈ)—લી—૩છદ્લી (છાલ).

ગૂ. ધા.—છાદવું, છાંદવું—ગૂ. ૨૧.—છન્નું, છત્, છાજલી.

૧. ઢાંકણ —૨ વર્ષાદ અથવા તાપથી શરીર ઢાંકવાનું સાધન.—૩. ઝાડ અથવા ફળ ઉપરનું ઢાંકણ.

૧૭. છિદ્.—(લા. scindo)—કાપવું; ભાગ કરવા:—

અ—છેદ; સમ=અરાખર, સમચ્છેદ; ઉત્, ઉચ્છેદ; પરિચ્છેદ.

—ઇત.—ઉચ્છેદિત. (ઉચ્છેદિયો).—ત—છિન્ન, ૧અવિછિન્ન
ધારા;—અન.—છેદન, છેદનામિદુ; છેદન લીટી.—અક.—છેદક,
ઉચ્છેદક.—ર.—છિદ્ર (છીંડું).

ગૂ. ધા.—છેદવું, છીનવું.—ગૂ. શ.—છીની.—છીણી.
૧૮. જન્.—(લા. Gigno, Gero.) પેદા કરવું; પેદા થવું:—

અ.—જન, દૂર+ક=દૂરના, દૂરીજન; મહાજન; સજ્જન;
સર્વજન. સાર્વજનિક; દુર્જન; નિર્જન; પરિજન; સુજન; સુજ-
નતા; સૌજન્ય.—[જ]; અંડ=ઈંડું, ૧અંડજ;—તનુ=શરીર, તનુજ
(તનુ) તન; દ્વિ=બેવાર, ૨દ્વિજ; પંક=કાદવ, ૩પંકજ; પૂર્વજ; મન;
૪મનોજ; વંશજ; ૫અજ; ઉત્+ભિદ્; ઉદ્ભિજજ; ૬સહજ (સહેજ);
૭અનુજ, રામાનુજ; પ્રજા—અન —જનક; દુઃખજનક—અક.
જનન; જનની (જનુની)—ત.—જનિતા, જનિત્રી (જનિતા,
જનેતા). ઇત.—જનિત.—ત.—જનત (જયો). અજનત શત્રુ—
તિ. જાતિ (જાત), ર્દય, વિજાતીય, સમ્જાતીય; સુજાતિ (સજાત)—ય.
જન્ય; જનયા (જા).—મન્—જન્મ; જન્માંતર—તુ.—જંતુ.

ગૂ. ધા.—જણવું જન્મવું, જન્મવું. જન્મ આપવો.

૧. ઇડામાંથી જન્મનાર પ્રાણીઓ:—૨. જે વર જન્મનાર,
જે વણે (આહ્વાણ. ક્ષત્રી ને વૈશ્ય) ને જનોઈ દેવાય છે તે, કેમકે
યજ્ઞાવિપત એટલે વિદ્યાસંસ્કારથી માણસનો બીજવાર જન્મ થયો
એમ કહેવાય છે. ૩. કાદવમાં હતપત્ત થનાર કમળ. —૪. મનમાં
હતપત્ત થનાર, કામદેવ —૫. જેને જન્મ નથી તે બ્રહ્મા. ઈશ્વર,
રામના પિતામહ —૬. સાથે જન્મનાર, જન્મગુણ. સ્વાભાવિક થોડી
મહેનતે થઈ શકે એવું, બહુ —૭. પછીથી જન્મનાર, નાનો ભાઈ.
—૮. જણનારી, સ્ત્રી, રાણી.

૧૯. જિ—જીતવું:—

અ.—જય (જે); ૧ધનંજય; ૨પરાજય; વિજય.
દિક્=દિશા, ઉદિગિવજય; ૪વિજયાદશમી — ન — પજિન;

૧ જૈન (મ).—૩—જિત; જિતેન્દ્રિય; અજિત; વિક્રમાજિત.

—૪—જિત્, ઇન્દ્રજિત.

ગૂ. ધા.—જીતવું.

૧. ધનને જીતનાર, ઇદ્ર.—૨. જયથી ઉલટું હારવું.—૩, દિશાઓને એટલે ચોતરફના દેશોને જીતવા.—૪. વિજય કરવાની દશેમ, દશેરા, ચોમાસામાં ગંધ પડેલી લડાઈઓ પાછી ચલાવવા આ દિવસે અસહ રાત્રીઓ કુચ કરતા હતા.—૫. ઇન્દ્રિયોને જીતનાર, જૈનમર્ગ પ્રથમ ચલાવનારા સાધુઓ.—૬. જિન સાધુએ ચલાવેલો માર્ગ, તે માર્ગને માનનારા શ્રાવક.—૭. ઇદ્રને જીતનાર, રાવણનો પાટવી કુંવર.

૨૦. જીવ્—(લા. Vivo.) જીવવું:—

જ.—જીવ; નિર્જીવ; સજીવ.—ઇન્.—[જીવી]; ૧અનુ-જીવી; ૨ચિરંજીવી.—અન—જીવન (જીવણ); સજીવન; સંજીવન; મૃત=મુએલું, ૩મૃતસંજીવિની (ઇન્) ત્—[જીવત]; જીવત્ક્રિયા.—ફકા.—જીવિકા; આજીવિકા; ઉપજીવિકા—ફત.—જીવિત.

ગૂ. ધા.—જીવવું—ગૂ. શ.—જીવું. જીવાત.

૧.—એકની પછાડી જે બીજા લોકોનું જીવન ચાલે છે તે ચાકરો વિગેરે, આશ્રિત વર્ગ.—૨. લાંબું જીવનાર; (આશીર્વાચને) પુત્ર કદી મરતાજ નથી એમ માનેલા જે સાત જણા છે તે:—બાજિરાજ, પરશુરામ, વિભીષણ, હનુમાન, વ્યાસ, અધિષ્ઠામા અને કૃપાચાર્ય.—૩. મુએલાંને જીવતાં કરે એવી કલ્પિત ઔષધિ કે વિદ્યા.

૨૧. તપ્ (લા. Tapa). તપવું.

જ.—તાપ (તાવ); તાપી (ઈ); પશ્ચાત્=પછાડીથી, ૧પશ્ચા-તાપ (પસ્તાવો) પરિતાપ. પ્રતાપ; સંતાપ—અસ—[તપસ્] (તપ); તપોધન (તપોદન; તપશ્ચર્યા; ૨તાપસ જ); તપસ્વી (વિન્); તપસ્વિની (વિન્+ઈ).—ત્.—તપ્ (તાતો); સંતપ્.

ગૂ. ધા.—તપવું, તાપવું, તાવવું. પસ્તાવું.—ગૂ. શ. તાપેલું—તપેલું—પાતેલું; તાવેતો; તવેતો; તાવી—તવી; તાવડી; તાવણી, તપત.

૧. નહાઈ કામ કર્યા પછી જીવમાં જે બળાવો થાય છે તે.—૨. તપ કરનારો તપસ્વી.

૨૨. તુલ્—(લા. Tollo) તોળવું. બરાબરી કરવી.

અ—તોલ (તોલો, તોલું); ૧અતુલ; (અતોલ); ૨તુલા (તોળા) [સંતોલ] (સંતોલો);—અન.—તોલન, તુલના (તોલાના); ય.—તુલ્ય; અતુલ્ય.

ગૂ. ધા—તોળવું.—ગૂ. શ. તોળાટ.

૧. જેનો મુકાબલો નથી તે.—કાંટો એ આકારની એક રાશિ. તોળવું, મુકાબલો કરવો, માણસની સામા અન્ન, સુવર્ણ. વગેરે પદાર્થોને તોળી દાનમાં આપી દે છે તે.

૨૩. તુષ્.—સંતોષ પામવું:—

અ—તોષ; સંતોષ (સંતોષ, સંતોષ); અસંતોષ; અસંતોષી (હન);—ત—તુષ્ટ (તૂકો, તૂક્યો, તૂક્યો); સંતુષ્ટ.—તિ—તુષ્ટિ, તુષ્ટિદાન.—માન—તુષ્યમાણુ (તુષ્ટમાન).

ગૂ. ધા—તૂકવું—તૂકવું; સંતોષવું; સંતોષ પામવું:—

૨૪. તૃ.—(લા. Terminus.)—તરવું ઓળંગવું, ઉછળવું, ફૂટી નીકળવું:

અ.—[તર]; ૧તરંગ (તરંગ); ૨તરંગિણી; દુસ્તર; ઘેતરી;—તીર.—તાર; ૪અવતાર (૫ઓવારો, આરો); નિસ્તાર;—

અન.—તરણ; અવતરણચિહ્ન;—તારણ—તૃણ (તરણ)

અક—તારક (૧તારો); તૃ—ત્રાતા—૩—૭તર.—ય.

[ઉતાર્ય] (ઉતાર)—થ.—તીર્થ (તીર્થ); તીર્થકર—અનિ.—૯તરણ; ૯તરણિજ.

ગૂ. ધા. તરવું; તારવું; અવતરવું; ઉતરવું.

૧. ઉછળીને ચાલનાર, પાણીનાં મોનં, પવનની લહેરો, મનના ધુક્કા-કલ્પના—૨. મોનંવાળી, નદી.—૩. હોડી, હોડીનો રસ્તો; જળમાર્ગ.—૪. નીચે આવવું, ઉતરવું, સ્વર્ગમાંથી ઉતરીને આ લોકમાં દેવતા જે જન્મ ધરે તે, આત્મા એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જાય તે—૫ નદીમાં ઉતરવાનું ઠેકાણું—૬. તારનારો તરવામાં ધણો હોશિયાર, આકાશમાં જે તારા દેખાય છે, તેની આ વ્યુત્પત્તિ સમજવી નહિ. અગર હવે સંસ્કૃતમાં

એને પણ “ તારક ” ન કહે છે. ઇંગ્લેન્ડ star વગેરે અન્ય ભાષાના એ અર્થનાજ શબ્દો સાથે મુકાબલો કરતાં એમ સાબિત થયું છે કે એની વ્યુત્પત્તિ સ્ત ધાતુમાંથી છે.—૭. ફણગો કુદીને નીકળનાર, ફણગો, છેડ, ઝાડ.—૮. દક્ષિમર્યાદા ઓળંગી જનાર, સૂર્ય.—૯. સૂર્યથી ઉત્પન્ન થએલી, યમુના નદી, કેમકે તે સૂર્યની પુત્રી છે.

૨૫ દા, દદ્. — (લા. Do.) આપવું:—

અ - [દ]; દુઃખદ; સુખદ; નર્મ = આનંદ, નર્મદા.—અન—
દાન (દાણ, દેણ); અપ+આ, અપાદાન; નિદાન; સંપ્રદાન
[દાપન] (દાપું);—અક.—દાયક; સુખદાયક—ત.—દત્ત,
દત્તક (ક=દધુ. પ્ર). ઉત્+આ+દત્તમાંથી દનો લોપ, ૧ઉદાત્ત;
અન્; અનુદાત્ત;—ય—૨દાય;—વિદાય; સંપ્રદાય.—ઇન્.—
દાયી (દાઈ).

ગૂ. ધા—દેવું; દાન કરવું.

૧.—જિજ્ઞેષી આપેલો, જે સ્વર ઉપર બહુ ભાર મૂકવામાં આવે છે તે. ભારને હિસાબે માણસના ઉચ્ચારણમાં ત્રણ સ્વર (Accents) આવે છે:—ઉદાત્ત. અનુદાત્ત, અને સ્વરિત. જિજ્ઞેષી બોલાય તે ઉદાત્ત. નીચે બોલાય તે અનુદાત્ત, અને મધ્યમ રીતે બોલાય તે સ્વરિત; એ ભેદ હજી વેદ ભણવામાં કાયમ રહેલો છે.—૨. આપવાનું. વારસો.

૨૬. દિવ્. — પ્રકાશવું. ૨. રમવું.

અ.—દેવ; દેવાલય (દેવલ); દેવગૃહ (દહેરં); દેવી;
દેવતા; દેવત્વ; દૈવ; (અ); દૈવત્વ (દૈવત); દૈવ; (ઇન્)—
ય—દિવ્ય—ન—દિન; ૧દિનકર; ૨દિનમાન; દૈનિક—અસ્
[દિવસ્]. ૧દિવાકર દિવસ (અ).—ત—ઘૂત (જૂઠું).
ઘૂતકારી (કૃ+ઇન્) (જૂઠારી).

૧. દહાડો કરનાર. સૂર્ય—૨. દહાડાનું માપ, કેટલી ઘડીનો અમુક દહાડો છે તે.

૨૭ દિશ—(લા. Dico.) જોવું, દેખાડવું, હુકમ કરવો:—
વિષ્. —દિક્ (દિશનું પ્રથમાંત રૂપ), ૧દિગંત (અંત);

૨દિગંબર (અંબર); દિગ્પાળ (દિગપાળ), દિગ્વિજય, દિગ્-મૂઢ;
 દિશા (દિશ); ૩ઉપદિશા. અ,—દેશ; દેશાંતર (અંતર=મીઞો);
 ૪આદેશ; ઉત્ત. ઉદેશ; ઉપદેશ; ઉપદેશક (અક);
 નિદેશાલંકાર; પવિદેશ; પ્રદેશ; ૫સંદેશ (સંદેશો)—ય.—
 દેશ,—ઈય—દેશીય (દેશી).

ગૂ. ધા.—દીસવું.

૧ ચારે દિશાનો અંત જે ગાળવત્તમાં થતો દેખાય છે તે.
 દષ્ટિમર્યાદા-૨. દિશાજ જેનાં વસ્ત્રો છે તે; નાગો બાવો; જેન
 માર્ગના અમુક પંથના સાધુઓ.—૩. હલકા દરજ્જાની દિશાઓ:—
 વાયવ્ય, ઇશાન, અગ્નિ અને નૈઋત્ય કોણ.—૪. રાત્રે કે યોગીની આજ્ઞા-૫.
 દેશથી હલકું, પરદેશ.—૬. સારી રીતે કદી દેખાડવું, કહેણ.

૨૮. દોષ—બળવું, પ્રકાશવું:—

અ—દીપ (દીવો); દીપાલી (અલી=હાર) (દિવાળી);
 દીપતૈત્ર (દીવેત્ર); દીપગાળા (દીપમાળ); દીપવર્તિ (દીવટ,
 દીવેટ),—અન-દીપન, ૧ઉદીપન.—અક-દીપક (દીવડો),
 દીપિકા (દીવી).—તિ—૨દીપ્તિ—ત.—[દીપ્ત]; ૩પ્રદીપ્ત;
 —માન—(ધાતુ બેવકાળે) ૪દદીપ્યમાન.

ગૂ. ધા. દીપવું.

૧. વધારે પ્રકાશિત કરનાર, રસમાં વધારો કરનાર—૨.
 પ્રકાશવાપણું. દીપવું. શોખા—૩. વધારે પ્રકાશવું, જન્યત.—૪.
 અતિશય પ્રકાશવું; અગાંઝાં વધ રહેવું

૨૯. દૃશ્—જોવું:—

કિવ્વ.—[દૃશ] તૃતીયે, ૧તાદૃશ; ૨સદૃશ; ૩સાદૃશ્ય—
 અ.—આદર્શ (આદર્સો, આદર્સી)—અન—દર્શન, પ્રદર્શન,
 સુદર્શન—અક—દર્શક; દુરદર્શક; સદ્અદર્શક—ય—દૃશ્ય,
 અદૃશ્ય—અલીય—દર્શનીય (દરશણી) —ત—દૃષ્ટ (દીઠો);
 ૪અદૃષ્ટ (અદીઠો); દૃષ્ટાંત.—તિ.—દૃષ્ટિ; કુદૃષ્ટિ, દષ્ટિમર્યાદા.
 —ત.—દૃષ્ટા.

ગૂ. ધા. દેખવું.

૧. તેવું.—૨ સરવું.—૩. સરખાવણું.—૪. નહિ દીઠેલું નસીબ.

૨૦. ધા, ધિ.—ધારણ કરવું.

ક્ષિપ — [ધિ]. અવધિ (અવધ);—૧આધિ, ૨ઉપાધિ, ૩વ્યાધિ, સમાધિ (સમાધ)—૪નિધિ, ૫પ્રતિનિધિ; સંનિધિ; સન્નિધ્ય (ય);—સંધિ. ૬સંધ્યા (ય+આ); અપ=પાણી, ૭અખ્ધિ; ઉદ=પાણી, ૮ઉદધિ (દધિ); ૯જલધિ; પયસુ=પાણી, ૮પયધિ; ઓપ=ઉણ્ણુતા, ૯ઓપધિ; ઓપધ (અ)—અ.—[ધ્ર]. સંધ (સંધો); સ+અવ, સાવધ. ૧૦સુધા (આ); વસુ=દ્રવ્ય, ૧૧વસુધા. —અન.—[ધાન]; અભિધાન, અંતર્ધાન, —અવધાન (ઓધાન); અણ્વધાની (ઇન્); શતાવધાની (ઇન્); વ્યવધાન:સ, સાવધાન,—આધાન; ગર્ભાધાન; સમ્, સમાધાન; પ્રધાન; પ્રાધાન્ય. (ય)—નિધાન; સંનિધાન; પરિધાન (પહેરણ); વિધાન; સંધાન (સંધણ); ૧૨અનુસંધાન;—ઉર્ધ્વ=ઉપર, ઉર્ધ્વધાની (ઉઠણી); રાજધાની.—મ—ધામ,—ત્વ. ધાતા; ધાત્રા; વિધાતા; વિધાત્રી —ત્વ.—હિત; પુરસુ=આગળ, ૧૩પુરોહિત (પરોત); વિહિત; ૧૪સંહિતા (આ).

મૂ. ધા. પહેરવું; સાંધવું:—

૧. મનનું દુ:ખ—૨ પાસેથી—આસપાસથી આવી પડેલું દુ:ખ—૩. મનના દુ:ખથી ઉદ્ધત. શરીરનું દુ:ખ, રોગ—૪. માહે ધારણ કરનાર, ખબ્બો—૫. સામાની—ળીળની—તરફથી અધિકાર પોતામાં ધારણ કરનાર—૬. જોડનારી, રાત દિવસને જોડનારી વેળા, સવાર કે સાંજ ગમે તે; સાંજ; સાંજ સવાર ને ઝળઝળીઈ દેખાય છે તે; સાંજે, સવારે. તથા ખપે રે જે ધર્મક્રિયા દિવસને કરવાની કહી છે તે હલ્લા અર્થમાં એ રાખેનું મૂળ ‘ધ્યે=ધ્યાન કરવું’ એ ધાતુ ઉપરથી પાણુ હોય —૭ પાણીને ધારણ કરનાર. સમુદ્ર.—૮. પાણીને ધારણ કરનાર. સમુદ્ર; વાદળો—૯. ઉણ્ણુતા ધારણ કરનાર, વનસ્પતિ. આ ઉપરથી જણાય છે કે પ્રાચીન આર્યો જાણતા હતા કે વનસ્પતિને ઊગવાને સાર ગરમી અવશ્યની છે.—૧૦. અમૃત—૧૧. દ્રવ્યો એટલે નાના પ્રકારની ખનિજ પદાર્થને ધારણ કરનારી, પૃથ્વી.—૧૨. એકની સાથે ળીળનું સંધાવું, લાગેલાગ મેળવવો અથવા મળવો, સંબંધ મેળવી દેવો.—૧૩. યજ્ઞાદિ ધર્મકર્મમાં જેને આગળ એટલે પ્રમુખ ઠેરવ્યો છે તે, ગોર ક્ષત્રિય વગેરે કેટલીક નાતના ગોરને હાલ પરાંત કહે છે.—૧૪. સાથે ધારણ કરેલું, ગોઠવીને સંગ્રહ કરેલો, વેદની સહિતા કહેવાય છે, કેમકે તેના મંત્રો છટા છટા ચાલતા હતા, તેને વેદ્યાસે અનુક્રમે ગોઠવી હાલના આકારમાં સંગ્રહ કર્યો છે.

૩૧. ધૃ, ધાર, ધુર.—ઝાલી રાખવું.

ઝ—[ધર]; ^૧ગંગાધર; જલંધર (જળંદર); પયસ, રપથોધર; ઝલૂધર; વસુ, ^૪વસુંધરા.—[ધાર]; સૂત્ર=દોરી, ^૫સૂત્રધાર (સુતાર), નિર્ધાર; ધારા (ઘા)—[ધાર]; આધાર; જગત; જગદ્ધાર; વિશ્વાધાર; દુગ્ધ=દૂધ, દુગ્ધાધારી (દૂધાધારી) (દન); નિ; નિરાધાર.—ધીર (ધીરો); ધીરા; ધૈર્ય (ય) (ધીરજ); અધીર (અધીરો).—ધુર; ધુરંધર; ધૌરેય (ઈય) (ધોરી); ધુરી (ધરી),—ઝન. ધારણુ; સ+આ, સાધારણુ, સુધારણુ; ધારણુ; —ધરણુ; ધરણી, ધરણીધર.—ત.—ધર્તા; ધરિત્રી (ધરતી) —ઝક—ધારક, સુધારક.—મન્—ધર્મ, ધર્મા, ધર્મિક—દન—[ધારી]; વેષધારી, નામધારી; [ધારિણી]; વિશ્વધારિણી.—ત. [ધૃત]; ^૬ધૃતરાષ્ટ્ર; વિ, વંધૃત (ઝ).

ગૂ. ધા-ધરવું; ધારવું; નિર્ધારવું; સુધારવું.

૧ ગંગાને ધારણુ કરનાર; મહાદેવ, કેમકે ઝગીરથ રાજ્ય જ્યારે સ્વર્ગમાંથી ગંગા લાવ્યો. ત્યારે ઢપરથી પડતાં મહાદેવે પોતાના માથા ઢપર તેને ઝાલી લીધી હતી—૨. પાણીને ધારણુ કરનાર, વાદળું, દૂધને ધારણુ કરનાર, રતન—૩ પૃથ્વીને ધારણુ કરનાર, પરમેશ્વર. પૃથ્વીએ જેને ધારણુ કરેલા છે તે, પવંત (આ બીજે અર્થે ગુજરાતીમાં બાલતો નથી)—૪. દ્રવ્યને ધારણુ કરનારી, પૃથ્વી—૫. દોરીને ઝાલી રાખનારે; પૂતળાં નચાવનારો, નાટક મંડળીનો ઢપરી; સૂતાર, કેમકે તે માપવા સ.૩ હમેશાં દોરી હાથમાં લઈને ફરે છે.—૬. રાષ્ટ્ર એટલે દેશ જેણે (જૂલમથી) ઝાલી રાખ્યો છે તે, રાજ્ય પચાવી પડનાર, કૌરવોનો બાપ.

૩૨. નમ્—નમવું.

ઝ—[નામ]; ^૧પરિણામ; પ્રણામ—ઝસ.—નમઃ નમોનમઃ (નમઃ+નમઃ); નમસ્કારઃ ^૨શ્રીગણેશાયનમઃ—ઝન. નમન (નમાણું)—ત—[નત]; ^૩નતાંશ; ઉત્, ^૪ઉન્નત; ^૫ઉન્નતાંશ; પ્રણત.—૧—નમ્ર (નરમ): નમ્રતા.—તિ.--[નતિ]; ઉત્, ^૬ઉન્નતિ; વિનતિ (વિનંતી).

ગૂ. ધા.—નમતું; નામતું; પ્રણમતું. ગૂ. શ.—
નમનતાઇ.

૧.—ચોતરફથી નમીને જ્યાં જાય તે, છેવટ ફળ, અસર.—૨. શ્રી ગણેશને નમસ્કાર ‘‘ગણેશાય’’ ચતુર્થી એક વચનનું ૩૫ છે.—૩. કોઇ આકાશી પદાર્થ વિષુવવૃત્તથી જેટલા અંશ નમેલો-દ્વર-હોય તે.—૪. નમેલાથી ઉલટું, અઘડ, મગર.—૫. કોઈ આકાશી પદાર્થ ક્ષિતિજથી જેટલા અંશ જાયે હોય તે.—૬. જાયે આવડું, ચઢતી.

૩૩. નશ્ (લા. nocceo)=જતા રહેવું; નાશ પામવો:—

અ.—નાશ; વિનાશ; વિનાશી (ફન); અવિનાશ; અવિનાશી.
—અક.—નાશક; વિનાશક—ત.—નષ્ટ (નાઠો, નાશો ?)

ગૂ. ધા.—નાસવું; નાશ પામવો; વણસવું:—

૩૪. ની—દોરી જવું, પમાડવું:—

અ—^૧નય; ^૨વિનય; ^૩નિર્ણય; ^૪પરિણય—અન.—
^૫નયન (નયણ, નેણ, નેન); કમળનયની; ^૬ઉપનયન—
અક.—^૭નાયક; ^૮વિનાયક; નાયિકા (આ)—ત્ર.—નેત્ર; ^૯ઉપનેત્ર
—ત. નવ=નવું, ^{૧૦}નવનીત.—તિ—નીતિ; રાજનીતિ, અનીતિ.

ગૂ. ધા.—આણવું (આનય); પરણવું (પરિણય).

૧. સુખને પહોંચાડનાર, નીતિ, ડહાપણ.—૨. વિશેષ કરીને સુખને પહોંચાડનાર, નમ્રતા, સહ્યતા.—બહાર દોરી જવું, વિચારેને બહાર એક નિશ્ચય રૂપે કાઢવા.—૪. પરણવું, લગ્ન.—૫. હરવાફરવામાં દોરી લઈ જનાર, આંખ —૬. હલકા દરજ્જાની આંખ વિદ્યાગુરુ પાસે બાળકને દોરી લઈ જવો; શાળામાં મોકલવો; વિદ્યાર્થી અવસ્થાનાં ચિહ્ન દાખલ હોય જેમ ઇંગ્રેજ પાઠશાળાઓમાં અમુક પોશાક પહેરાવે છે તેમ તે સમે તે બાળકને ધાલતા હતા તે, જનોઈ, જનોઈ દેવાની ક્રિયા. એમ કહેવાય છે કે અસલ આર્ય વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ વર્ષે છૂટીને વખતે પાછા ઘર આવતા ત્યારે જનોઈ ત્યાં મૂકીને આવતા અને પાછા જતા ત્યારે તે પાછું ત્યાં ધારણ કરતા હતા, અને એ બંને પ્રસંગે અમુક ક્રિયા કરતા. એ બંને ક્રિયા હાલ બ્રાહ્મણો આવણી (બળેર)ને દિવસે ભેગીજ કરે છે. પરંતુ પહેલા ઉપાકર્મ (જનોઈ પાછું પહેરવાનું કર્મ) કેટલાક વખતને આંતરેજ કરવામાં આવડું.—૭. દોરી

લઈ જનાર; આજીવાન; લવાયાની ટાળીનો ઉપરી; સિપાઈઓનો ઉપરી; કાવ્યાદિમાં જે પુરુષનું મુખ્યત્વે વર્ણન કર્યું હોય તે; રસશાસ્ત્રમાં રસને મૂર્તિમાન કરનારાં જે જે પાત્ર વિવિધ પ્રકારનાં થઈ શકે છે તે.—૮. વિશેષ કરીને—મોટા—ઉપરી; ગણપાત્ર—૯ ચરમા—૧૦. નવું ખેંચી કાઢેલું, માખણ.

૩૫. પચ્—(લા. coquo, ગ્રી. Puso.) રાંધેલું, પકવડું:—

અ. પાક; પાકશાળા; પાકશાસ્ત્ર;—અન.—પાચન.—વ. (ભૂતકૃદંતના અર્થમાં)—પકવ (પકડું, પાકું); પકવાન (અન્ન); પરિપકવ; પરિપકવતા.

ગૂ. ધા. પાકડું; પકવડું; પચડું—ગૂ. શા. અપચો.

૩૬. પત્—પડડું:—

અ. [પત;] પતંગ (પતંગીઓ)—ઉપાત; અશ્રુપાત; પક્ષપાત; ઉત્પાત; નિપાત; વિનયતિ, વ્યતિપાત, (વતિપાત) સંનિપાત (સનેપાત). અન.—પટન; પતન કાણુ (કોણ = ખૂણો); પ્રનિ, પ્રણિપતન.—અક.—પાતક, ઉત્પાતક (ઉત્પાતીઓ)—૨. —૪ પત્ર; પત્રાલી; પત્રાવલિ; પપતિ, પવિત્રા—ઇત.—૬ પતિત.

ગૂ. ધા.—પડડું; પાડડું; ઉત્પતડું:—

૧.—પડડું.—૨. પડતા પડતા ચાલનાર; પતંગીઓ; એક જતને કનકવો.—૩. પાડનાર, પાપ —૪. પડનાર, પાતક; પુરતકનું પાનું; લખવાના કાગળ; લખેલો કાગળ —૫. ચીડી —૬ ધર્મમાંથી પડેલો, બ્રહ્મ, પાપી.

૩૭. પદ્—(લા. Pedis, ગ્રી. Pates.)—૧. ડગડું ભરડું. ૨. મેળવડું.

ક્રિપ્—[પપદ પત]; પત્રગ; ઉપદતિ (દતિ=હણુવાપણું); આપત્ (ક્ષા. આપ્ત); આપદા (આ); વિપત; સંપત્.—તિ.—[પતિ]; આપતિ; ઉત્પતિ (ઉત્પત્). વિ, વ્યુપતિ; વિપતિ (વિપત્; સંપતિ (સંપત).—અ.—૪ પદ, ૫ અષ્ટપદી, ૫૮ પદી (છપઈ, છપયા, છપ્પો); પદ + અતિ = ચાલનાર, પદ્મતિ (પ્યાદું); પદર્થ; ૬ પદવી. (વ+ઈ); પાદ. (પાપો, પા); ૭ સપાદ (સવા); પાદુકા (ડ + ક + આ); પાદુકી

(પાવડી)—અન—ઉત્પાદન; પ્રતિપાદન. સંપાદન.—અક—
ઉત્પાદક;—પ્રતિપાદક; સંપાદક;—ય—પાદ્ય, પાદ્ય, પ્રતિ પાદ્ય—
ન (ભૂ. કૃ)—[પન્ન:] ઉત્પન્ન, વ્યુત્પન્ન; સંપન્ન.—મ.—^૮પન્ન;
^૯પન્નનાભ; ^{૧૦}પન્ના; પન્નિની (પદમણી).

ગૂ. ધા.—ઉપજ્યું (ઉત્પદ્યતે) સંપજ્યું (સપદ્યતે?);
સાંપડ્યું, સંપાદ્યું.

૧. પગ.—૨. પદાંત ‘દ્’ નો ‘ત્’ થઈ ન્દય છે. પગ-૩.
પગવડે હણનાર; પગ પગ્યાથી પડેલો માર્ગ, પગથી-શેરડો; માર્ગ;
ચાલુ રીત.—૪. પગ; શબ્દ; ગાવાની કવિતા.—૫. જ્યદેવકૃત ગીત
ગોવિંદનાં ગાયન—૬ ડગલાં ભરવાનું ઠેકાણું, રસ્તો, પગથીઆં;
દરજાએ ૭ પદિ એટલે પા (ચતુર્થાંશ) સહિત.—૮, કમળ. ૯. જેના
નાભિકમળમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા તે, ત્રિપદ્ય.—૧૦ લક્ષ્મી.

૩૮. પા—પાળવું:—

અ.—[પ]; ^૧ગોપ; ગોપી; ગોપિકા; નૃ=માણસ, ^૨નૃપ;
ઉભૂપ મંડ=શોભા, મંડપ. (માંડવો); મહી=પૃથ્વી, ઉમહીપ.
ત—પિતૃ; પિતા; પ્રપિતા; પિનામહ; પૈતૃક (પિત્રાઈ)—તિ.—
^૪પતિ; પત્ની. ^૫સપત્ની; નૃપતિ.

૧.—ગાયને પાળનાર, ગોવાળિયો—૨ માણસને પાળનાર,—રક્ષણ
કરનાર, રાજા.—૩ પૃથ્વીને પાળનાર, રાજા.—૪. પાળનાર (અહીંઆં
તિ નો અર્થ કરનાર થાય છે). ધણી. ૫. પોતા જેવી બીજી પણ
જે ધણીચાણી હોય તે, શેઠકય.

૩૯. પા, પી.—પીવું:—

અ.—[પ]; ^૧દ્વિપ; દ્વિપક (દીપડો), મધુ=મધ, ^૨મધુપ.
અસ્—[ઉપયસ્] (પય); ^૪પયોદ; પયોધર—અન.—પાન;
^૫અનુપાન; નિપાન (નવાણુ).—ર્થ.—^૬પાનીય (પાણી)
—ય—^૭પેય.—ત્ર.—^૮પાત્ર.—વિષપૃ.—મદપી, સુરાપી.

ગૂ. ધા. પાવું; પીવું:—

૧.—બે રીતે (સૂંઢ ને મોંથી) પીનાર, હાથી—૨. મધ
પીનાર, મધમાખી, બ્રમર, ભમરો.—૩. પીવાનું, પાણી, દુધ.
—૪. પાણી આપનાર; વાદળું—૫. વૈદ્યની માત્રા સાથે બીજું

કાંઈ પીવાનું કે ખાવાનું ઓસડ કહ્યું હોય તે.—૬. પીવા ચોખ્ય, પીવાનો પદાર્થ—૭. પીવાનું સાધન, આળખોરો (ફારશીમાં એનો અર્થ પાણી પીવાનું વાસણ એમજ થય છે); ગમે તે વાસણ (એ ઠેકાણે પા નો ખાળવું એ અર્થ લેવો વધારે ઉચિત છે.

૪૦ પાલ્ઃ—પાળયુઃ—

અ.—[પાલ] (પાળો, વાળો પ્રત્યય); ક્ષેત્રપાલ (ખેતર-પાળ); ગોપાલ (ગોવાળ, ગોવાળીઓ); ગોપાલિની (ગોવાળણી, ગોવાળણુ); દિક્પાલ (દિગપાળ); રક્ષપાલ (રખવાળ), (રખેરાળ), બૂપાલ; સુખપાલ, પ્રતિપાલ; [પાલી] (પાળી, પાળ, પાર-પાર્થ).—અક—પાલક (પાલખ, પાળીઓ); પાલકી (પાલખી?) પ્રતિપાલક—અન—પાલન (પાલણુ, પારણું—પાણું—પાયણું); પ્રતિપાલન.

ગૂ. ધા—પાળયુઃ, પળયુઃ—

૪૧. પૂ.—ચોખ્ખું કરવું; પવિત્ર કરવું:—

અન—^૧પવન; પાવન; ^૨પતિતપવન—અક.—^૩પાવક—ત્ર—પુત્ર (પુત્ર); રાજપુત્ર (રજપૂત); પૌત્ર (એ); પ્રપૌત્ર; પુત્રી; પ્રપૌત્રી—ઇત્ર.—^૪પવિત્ર (પવિત્રું) ^૫પવિત્રી.—ઇત. ^૬પુનિત.

ગૂ. ધા.—ઉપણયુઃ (ઉત્પવન).

૧. ચોખ્ખું કરનાર, પવન—૨. પાપીને પવિત્ર કરનાર, પરમેશ્વર.—૩. ચોખ્ખું કરનાર; અગ્નિ, કેમકે તેમાં નાખીને તપાવ્યાથી ધાતુઓ ચોખ્ખી થાય છે.—૪. પવિત્ર કરવાનું સાધન, જનોઈ.—૬. પવિત્ર.

૪૨. પૂ, પૂર્, પર્વ. ભરવું:—

અ.—પુર (પુરું); પુરી, પૂર—અસ—^૧પુર; ^૨પુર:સર ^૩પુરશ્ચરણ; ^૪પુરા, ^૫પુરાણ—અન—પર્વ; સુપર્વ (સપરવો, સપરમો); ^૬પર્વણી (ઈ); પર્વત—અન—પૂરણુ, પૂરણી—ન. (બ. કૃ) પૂર્ણ (પૂરણુ); પૂર્ણીક; અપૂર્ણ; અપૂર્ણીક; [અપૂર્ણમા]—પૂર્ણિમા (પૂનમ, પૂનેમ) પરિપૂર્ણ; સંપૂર્ણ.

ગૂ. ધા. પૂરવું, પૂર્ણ કરવું.

૧. આગળ.—૨. આગળ જનાર, વિધિપુરઃસર એટલે વિધિ જેમાં આગળ જનાર છે તે, વિધિ પ્રમાણે, યથાવિધિ—૩ આગળ ચાલવું, તૈયારી કરવી,—૪. પહેલાં, પૂર્વ—૫. પહેલાંનું, જનું.—૬. અમાસ, પુનેમ, કેમકે એ દિવસે દરિયામાં પાણી બહુ ભરાય છે.— ભરતી આવે છે.—૭. દાકતર બેનફાઈ ધારે છે કે “પૂર્ણ માસ”નું આ બગડેલું રૂપ હશે પૂર્ણ-પૂરો. માસ = ચન્દ્રવાળી તિથિ. માસ = મહિને; અસલ પૂનેમે મહિનો પૂરો થતો હતો.

૪૩. બધ્ બંધ—(ઇ. Bind)—બાંધવું:—

બ—બંધ (બાંધો); [બંધક] [બંધિયો]; અનુબંધ નિબંધ; પ્રતિબંધ; પ્રબંધ; સંબંધ; (સંબંધ; સમંધ);—અન.—બંધન (બાંધણું); [બંધની] (બાંધણી)—૩—^૧બંધુ; બાંધવ. (અ)—ત બદ્ધ (બાંધો, બધો); બદ્ધકોષ્ટ (બંધકોષ).—દર.—બધિર. (બહેરો).

ગૂ. ધા.—બાંધવું—ગૂ. શ. બંધી, પગડબંધ—ફા. શ. બંદ, બંદીવાન.

૧. સગાઈથી બંધાએલાં પરગેત્રી; મામાફાઈના કે મ.સીમાસીનાં છોકરાં, ગમે તે રીતનાં સગાં; ભાઈ.

૪૪. બુધ્. (ઇ. Bode)—બાણવું:—

બ.—^૧બુધ્; કુબુધ ^૨વિબુધ, સુબુધ—બોધ; પ્રતિબોધ; પ્રબોધ; સુબોધ; સુબોધિની (ફની)—અન—બોધન; પ્રબોધન; સંબોધન—ત—^૩બુદ્ધ. બૌદ્ધ, (અ.)—તિ—બુદ્ધિ, સુબુદ્ધિ (સુબુધ)—અ—બોધક; પ્રબોધક.

ગા. ધા.—બુઝવું (બુઝતે), બોધવું. સંબોધવું, પ્રબોધવું.

૧ જાણનાર. વિદ્વાન; એ નામનો ગ્રંથ; ગ્રંથના નામનો વાર—૨. વિશેષ જાણનાર, દેવ—૩. પૂર્ણ જ્ઞાન પામેલાં. શાક્યમુનિ

૪૫. ભગ્. ભગવું:—

બ.—^૧ભગ; ભગવત્; ભગવદ્ગીતા, ^૨ભાગવત (અ) ભગવતી;—ભગવંત, ભગવાન; ભગિની (બહેન), સુભગ—[ભાગ] બ.અ. સુભાગ; સુભગિની (સુહાગણી, ^૩સુહાગણ), દુર્ભાગિણી (^૪દુહાગણ); સુભગ + ય = ય = ^૫સૌભાગ્ય (સોભાગ, સોહાગ);

સૌભાગ્યવતી (સૌભાગ્યવંતી) અભાગી (ઇન્); અભાગિની (અભાગણી, અભાગણ, અભાગીએણ) —અન.—ભજન; ભજનિક (ભજનિયો)—ઈય—ભજનીય.—ત—ભક્ત (ભગત) —તિ—ભક્તિ (ભગતી)

ગૂ. ધા.—ભજવું, ભજન કરવું ગૂ. શ. અભાગિયો.

૧. ઇશ્વરી શક્તિ; સૌંદર્ય; ધર્મ.—૨. ભગવત્ સંબંધી, એ નામનું પુરાણ.—૩ સારા ભાગ્યવાળા. રાનની માનીતી સ્ત્રી.—૪. નકારા ભાગ્યવાળા, રાનની અણમાનીતી સ્ત્રી.—૫. સાંઝે ભાગ્ય, ધણીની હયાતી, હેતાવણ.

૪૬. ભજ્, મંજ્ ભાગવું:—

અ.—ભાગ; ભાગી (ભાગિયો); ભાગાકાર, વિભાગ; વિભાગી; સમભાગી.—ભંગ; ભંગા (ભાંગ); ૧અભંગ—અન —ભંજન; ભંજની (ભાંજણી) —અક.—ભાજક; દૃઢભાજક —કર.—ભંગુર. ક્ષણભંગુર.—ત—૨ભક્ત (ભાત); અવિભક્તિ, અવિભક્ત —તિ.—૪વિભક્તિ —ન.—ભન્ન; આશાભગ્ન—ય.—ભાજ્ય; અવિભાજ્ય.

ગૂ. ધા.—ભાંગવું, ભાગવું, દુભાંગવું—ગૂ. શ. ભંગકર, ભંગાણ, ભંગાર, ભાગિયો.

૧. જેમાં ભંગ પડતો નથી તે; એક જાતનો છંદ.—૨. ભાગેલી (ડાંગર). ચોખા.—૩. ભાઈએ વગેરે ભેગા રહેતા હોય તે અવિભક્ત, અને છટા પડયા હોય તે વિભક્ત કહેવાય છે.—૪. વિશેષ કરીને ભાગ પાડવાપણું, નામ વગેરેના અંગ ને પ્રત્યય છટા કરી દેખાડવા, એવા પ્રત્યય અથવા તેથી જે અંગમાં અર્થના વધારો થાય છે તે.

૪૭. ભાષ્, બોલવું:—

અ ભાષા; ૧બોલભાષા; ૨પરિભાષા;—અન.—ભાષણ; ભાષણકર્તા; મૃદુભાષિણી; સંભાષણ—ક્રત.—૩સુભાષિત.—ય.—૪ભાષ્ય.

ગૂ. ધા.—ભાષવું:—ગૂ. શ. દુભાષિયો (દ્વિમાષીક)

૧. ભાગધી ભાષા; કેમકે જેમ બાળક બોલતા ભાષાને અપભ્રંશ કરી ને બોલે છે તેમ એ સંસ્કૃતમાંથી થએલી છે.—૨. અમુક શાસ્ત્રના સાંકેતિક બોલ.—૩. રસાલંકૃત છટક કવિતા.—૪. એક પુસ્તક વિષે બોલવાનું જે બધું હોય તે, સંપૂર્ણ દીક્ષા.

૪૮. મિદ. (લા. Findo. ઇ. Bite) પેસવું, ભાગ.
પાડવા—ભીંજવું:—

અ.—ભેદ; સાતિભેદ; અભેદ; ભેદાભેદ; ૧ઉપભેદ—અન.—
ભેદન.—અક.—ભેદક.—ત.—૨ભેદુ. ય.—ભેદ (ભેજ)
અભેદતા; નિર્ભેદતા.—ન.—૩ભિન્ન (ભીનું); અભિન્ન; ભિન્નાભિન્ન;
ભિન્નતા—તિ.—[ભિત્તિ] (ભીન, ભીંત.)

ગૂ. ધા.—ભેદવું, ભીંજવું—ભીંજવું.

૧ ભેદનો ભેદ, પેટાવર્ગ.—૨. પેટી જઈને ખગર લાવનાર છાની
વાત જાણનારો, તે કહી દેનારો.—૩. ભાગ પડેલું, વહેલું ભીંજેલું.

૪૯. મુજ્.—વાંકું વળવું:—

અ.—ભુજ; ચતુર્ભુજ (ચત્રભુજ); ચતુર્ભુજ; ૧ભુજંગ,
ભુજંગમ, ભુજંગ (ભુયંગ, ભોરંગ), ૨ભુજંગપ્રયાત, ભુજંગી
ઇન્.—૩ભોગી.

૧. વાંકું વાંકું ચાલનાર, સર્પ.—૨. સર્પની પેટે ચાલનાર, એ
નામનો એક છંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતની છે.—૩. વાંકું વાંકું
ચાલવાવાળો; સપ (ભુજા એજ શબ્દનો ખાતે અર્થનીચલાધાતુની નોંધમાં)

૫૦. મુજ્-ખાવું; ભોગવવું:—

અ—ભોજ-ભોગ; ૧ભોગી; ઉપભોગ; વિભોગ; વૈભોગ;
સંભોગ અય.—૨ભોજ્ય; અભોજ્ય; ભોજ્યાભોજ્ય; ૩ભોગ્ય;
અભોગ્ય. અન—ભોજન—અક.—૪ભોજક.—ત.—ભોક્તા.
તિ—૫ભુક્તિ. વૃ+આ—(ધાતુ એવડાઇને) બુભુક્ષા (ભૂખ).

ગૂ. ધા. ભોગવવું. (?) ભુજવું.

૧. ખાનાર, ભોગવનાર, વૈભવી.—૨. ખાવા યોગ્ય —૩. “જ”
“ગ” થઈને ભોગવવા યોગ્ય, ભોગવવાનું.—૪. ખાનાર, એ નામના
ત્રેત માર્ગના આશ્રિતો, કેમકે એમ કહેવાય છે કે તેઓ મૂળે બ્રાહ્મણ
હતા. પણ એક વખત છ મહીના સુધી પાટણમાં શ્રવકોની નોકરશી
(જમણવાર) ચાલી ત્યારે તેઓ લાલચાઈને વટસી ગયા, અને “શીરા
સાર આવક થાય” એ કહેવત તે વખતથી નિકળી.

૫૧. ભૂ. (ઇ Be. લા. Fio.)—હોવું:—

કિવપ—[ભુ]; પ્રભુ (પરભુ); વિભુ; શંભુ; સ્વયંભુ; સ્વ-

યંભૂ—ભૂ; ભૂધર; ભૂપ; ભૂમિતિ. જ.—^૧ભવ; ભવાની (ભાની);
^૨અનુભવ; પરાભવ; વિભવ; ઉવેભવ; ^૪સંભવ; સંભવિત—ભાવ;
 ભાવિક. ^૫પ્રાદુર્ભાવ; અભાવ (અભાવો); અનુભાવ; મહાનુભાવ
 (માનુભાવ); પ્રભાવ; વિભાવ:—સ્વભાવ; સ્વાભાવિક.—જન.—
 ભવન; ^૬આપ્તભવન; ^૭વક્રીભવન.—ભુવન (ભોવન); ત્રિભુવન
 (ત્રિભોવન).—ભાવન; ભાવન, સંભાવના—ત.—ભૂત (હુઓ,
 હવો): પંચ મહાભૂત. ય.—^૮ભવ્ય; ભવિષ્ય; સંભાવ્ય—મન્દ
 —ભૂમિ (ભોમી—ભોમ, ભોઈ, ભૂઈ, ભોંચ—ભોં, ભાંચ); ભૂમિકા
 (કન્ધા), ભૌમ (ભોમ); [ભામિક] (ભોમિયો, ભૂમિયો)—તિ.
 વિભૂતિ (ભભૂતિ-ભભૂત)—જન્—ભાવી.

ગૂ. ધા.—હોવું; ભાવવું; અનુભવવું; નિભાવવું;
 સંભવવું.

૧.—હોવું, જિંદગી;—હોનાર, હમેશાં રહેનાર, મહાદેવ —૨ કોઈ
 વસ્તુની પછાડી પછાડી હોવું—જવું, મંડી રહેવું, મહાવરો—૩. વિશેષ
 કરીને માત્ર પેટ ભરવા કરતાં—વધારે હોવું; મોજશોખ—૪ સાથે
 હોવું, એક બીનાની સાથે બીજી બનવીજ નેઈએ એમ જે આપણે
 ધારી શકીએ છીએ તે—૫. પ્રકટ હોવું, ઉદય થવો.—૬. વરાળ
 થવાની ક્રિયા.—૭. કીરણોનું વાંકું થવું—જવું—૮. હોવા યોગ્ય, મોટું.
 ૫૨. મૃ—(ગ્રી Phero. લા. Fero ઇ Bear)—ભરવું:—

જ.—[ભર]; વિશ્વંભર; અભર; સભર (સમ્ભર)—ભાર
 (ભારો); ભારી (જન્) (ભારે); સંભાર-જન.—ભરણુ;
 ભરણી, આભરણુ (આભ્રણુ);—ભારણુ—ત્—^૧ભાર્તૃ—ભર્તા
 (ભર્તાર, ભરથાર); ભ્રાતૃ (ભ્રાત, ભાઈ); ભ્રાત્રીય (ઈય);
 (ભત્રીજો).—ય—^૨ભાર્યા (ભાર્ગ); કુભાર્યા (કુભાર્ગ) ત્ય.—
 ભૃત્ય—ત્—ભરત; ભરતખંડ; ભારત; ભારતવર્ષ, ^૩—ભારતી.

ગૂ. ધા.—ભરવું, ભારવું:—ગૂ. શ. ભરતી; ભરતર;
 ભરતીઈ; અભારાભરણુ.

૧. ભરનાર, ભરણુપોષણુ કરનાર, ધણી.—૨. ભરણુપોષણુ કરવા

યે વ્ય.—ઝી.—૩. ભરતખંડમાં ઉત્પન્ન થએલી, તેનું રક્ષણ કરનારી દેવી, સરસ્વતી.

૫૩. ભ્રમ—ભ્રમણુ:—

ભ.—^૧ભ્રમ (ભરમ) ^૨ભ્રમ—અન.—ભ્રમણુ; ભ્રમણા—ઇત.—ભ્રમતિ (ભમિઓ—ભમીઓ—ભમ્યો.)—તિ ભ્રાંતિ (ભ્રાંત)—ભ્ર—ભ્રમર (ભમર, ભમરો); ઓભ્રમરી (ભમરી); [ભ્રમરદ્વારી] (ભમરચારી).

ગૂ. ધા. ભ્રમણુ:—

૧. ભ્રમણુ, હોય તે કરતાં વધુ સમજણુ—૨. ભ્રમતો ભ્રમતો ચાલનાર, ભ્રમરો.—૩. ભ્રમ ભ્રમ કરનારી, ભ્રમરી, પાણીના વમળ.

૫૪. મદ્—ગાંડા થયું, મસ્ત થયું:—

મ.—મદ્, ઉત્; ઉ-મઃ વાયુ; પ્રમવદન; પ્રમદ્ધ; [માદ]; ^૧ઉ-માઃ (ઉદ્માત—ઉદ્માત); ^૨પ્રમાદ.—ત —મત્ત (માતો); ઉ-મત્ત, મદો-મત્ત.—અન—^૩મદન—મક.—^૪માદક—દ્ર+આ—^૫મદિરા; મદિરાક્ષી (અક્ષી=આંખવાળી); મદિરેક્ષણી (ર્દક્ષણી=આંખવાળી).—ય.—^૫મદ્ય, મદ્યપી.

૧.—ગાંડાઈ, તોફાન—૨. બેપરવાહી, ગફલત—૩. ગાંડા કરનાર, ક મદેવ.—૪. કેફી પદાર્થ.—૫. ગાંડા કરનાર, દારૂ.

૫૫. મન્—ધ્ચિયુ; વિચારણુ:—

મન્—[મનસ્] (મન); મનોયત્ન; મનોહર (મનહર); મનોજ; માનસિક (હક); ^૧મનસ્વી (વિન્); મનસા.—અન.—મનન.—૩.—^૨મનુ; ઉમાનવ; (જ); ઉમનુષ્ય.—૬.—^૪મુનિ; મૌન (જ);—મૌન્ય (ય)—ત-મત્, ^૫મતંગ (માતંગ); અનુમત; સંમત;—તિ.—મતિ (મત); અનુમતિ; કુમતિ; દુર્મતિ; સુમતિ; સંમતિ.—ત્ર—^૬મંત્ર (એ ઉપરથી મંત્ર ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે, અને મંત્રણ, મંત્રણા, મંત્રી, આમંત્રિત વગેરે ખીજાં ઉદાહરણુ તે ધાતુનાં છે.)

ગૂ. ધા.—મનન કરણુ; મંત્રણુ; મંત્રણુ:—

૧. ધ્ચિયવાળો, સ્વચ્છંદી;—વિચારશક્તિવાળો—૨. વિચાર

કરી શકનાર, એ નામનો માણસ જાતનો મૂળ પુરુષ, કેમકે સધળાં પ્રાણીઓમાં માણસજ વિચાર કરનાર છે—૩. મનુષી હતપત્ર થએલું.—૪. વિચાર કરનાર, ચૂપ રહેનાર, ધ્યાન ધરનાર, જોગી.—૫. ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર, હાથી.—૬. વિચાર કરવાનું—ધ્યાન ધરવાનું સાધન;—છાનો વિચાર અથવા મસલત.

૫૬. માન—માન આપણું:—

અ. માન; સન્માન, માની (ઇન્); માનિની, (માનની, માનુની); અભિમાન; સ્વાભિમાન—દેશભિમાન.—ઇત—માનિત (માનીતો)—ચ. માન્ય.

ગૂ. ધા. માનણું:—

૧. માન (એટલે રીસવાળી અથવા રીસાએલી સ્ત્રી;) સ્ત્રી.

૫૭. મા. (ગ્રી. Meton ઇ. Mete.)—માણું; માપણું:—

અ—[મ]; મામ; સમાનર; સમીકરણ; સમતા; શામ્ય; ૨વિપમ (વસમું). ઉપમા (આ); અનુપમ (અ)—અન.—અનુપ, અનોપ.—પ્રતિમા; અપિતમ (અ)—અન—માન (માણુ, મણુ, માણુ, માણી); દિનમાન; અનુમાન; ઉપમાન; નિર્માણ; પરિમાણ—પ્રમાણ; પ્રમાણિક; અપ્રમાણ; સપ્રમાણ;—અભિમાન; સમાન; સામાન્ય; માપન (માપણી)—ચ.—ઉપમેય ત—માતૃ-માતા (માઈ-માય-મા-માત); માતામહ, માતામહી, પ્રમાતામહ; માતૃલ (અ વધી અનિયમિત રૂપ); માતૃતિ; માતૃલી—ત્ર—માત્ર; માત્ર, માત્રિક-ત્ર.—મિત્ર. (કેટલાક પ્રસયની પૂર્વે મા ને ઠેકાણે મિ આદેશ થાય છે); માત્રિકાક્ષર; માત્રિકાક્ષર; અમિત; નિમિત્ત (નિમિત-નિમિત); નિર્મિત (નિર્મિત-નિર્મિત); પ્રમાત્રિકાક્ષર (પ્રમાત્રિકાક્ષર રીતે માપેલા અક્ષરો=અક્ષરવાળી કવિતા).—તિ.—માત્રિકા; ભૂમિતિ; અનુમાત્રિકા; પરિમાત્રિકા.

ગૂ. ધા. માણું, સમાણું, માપણું, નિર્મણું—નિર્મણું.

૧. સરણું માપ જેનું છે તે. સપાટ, બરાબર—૨ સમથી

હલદં, વાંક્યુંકું, હલદં.—૩. પાસે મૂકીને માપવું, મુકાબલો કરવો:—
 એ નામનો અલંકાર ‘એ રાજનું મન સમુદ્રના જેવું ગંભીર હતું’
 એમાં મન અને સમુદ્રનો જે મુકાબલો છે તે ઉપમાલંકાર. મન ઉપમેય
 (મુકાબલો કરવાનું) અને સમુદ્ર એ ઉપમાન (મુકાબલો કરનાર—
 જેની સાથે મુકાબલો થાય છે તે) કહેવાય છે—૪. ઉપમા-મુકાબલા
 વિનાનું. બેનમુન-૫. માપ, તોલ—૬. ઉદ્દૃષ્ટ માપ, જ્ઞાન મેળવવાનાં
 સાધન, ન્યાયશાસ્ત્રમાં તે ચાર ગણ્યાં છે:—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન. ઉપમાન
 ને શબ્દ અનુમાન=એક બિનાની પછાડી હમેશાં આવનારી બીજી
 બિના જાણવી તે. એમ કરવાની ક્રિયા તે અનુમિતિ—૭. તેલ—
 ભાર વિનંતું. હવામાં હડી શકે તે—૮. સરખા માપવાળું, બરાબર,
 સરખું.—૯. સરખાપણું; સાધારણ.—૧૦. (પેટમાં) મવાડનારી, મા.
 —૧૧ માનો બાપ—૧૨. મામો—૧૩. માપવાનું સાધન, પિંગળમાં
 જે વડે છંદ મપાય છે તે—ઓસટનું લેવા ચેત્ય માપ; માપીનેજ
 લેવા જોગ ઓસડો, રસાયન—૧૪. માપેલા અક્ષરવાળી, એ નામની
 યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ ઉપર જ્ઞાનેશ્વરે મહાપ્રસિદ્ધ ટીકા કરી છે તે—
 ૧૫. માપેલો આહાર, તંદુરસ્તીના નિયમ પ્રમાણે ખાવું તે—૧૬.
 જમીનનું માપ, એ નામની વિદ્યા, કેમકે પ્રથમ તે મિસર દેશમાં
 નીકળી ત્યારે જમીન માપવાને અર્થેજ હતી. આકારશાસ્ત્ર.

૫૮. મુચ્—છેડાવું; છોડવું; છૂંવું:—

બન —^૧માચન વિમેચન-ત.—^૨મુક્ત; ઉમુક્તા (? મોતી,
 નારીમતિનો ર્દ પ્રત્યય ધારતાં); મુક્તા+આ વલિ=હાર અથવા
 માળા મુક્તાવલિ; (? મુક્તાફળ) મૌક્તિક (? મોતીઓ)-અ.—

^૪મોક્ષ-૩.—^૫મુમુક્ષુ (મુમુક્ષુ-તિ—મુક્તિ (મુગ્ધાત) .

ગૂ. ધા. મૂકવું; માચાવું ? મોડલવું.

૧. છોડવનાર, દુઃખ ભાગનાર.—૨. છૂટેલો.—૩. છટેલી કાળું
 માછલીની પાડેલી સીપો, તેમાંથી નીકળેલાં—મોતી.—૪. છૂટવાની
 ઈચ્છા, છૂટવું.—૫. (ભવબંધનમાંથી) છૂટવાની ઈચ્છા રાખનાર.

૫૯. મુહ—બેભાન થવું; બેભાન કરવું:—

બ —^૧મોહ; મોહિત —અન.—^૨મોહન, મોહના; મોહની.
 —ત.—મૂઠ (મંઠ)—^૩મુઘ્ધ; મુઘ્ધ બેધિની; મુઘ્ધા.

ગૂ. ધા.—મોહવું, મોહ પામવું, મૂઝાવું (મુહ્ય તિ) ગૂ. શા.
 —મૂઝવું, મૂઝારો (? મુહ્યકાર)

૧. બેભાનાવસ્થા; ભૂલાવો; અત્યંત પ્રેમ —૨ બેભાન કરનાર

અત્યંત પ્રેમ ઉપજવનાર—૩. બેમાન થએલો. અજ્ઞાન બાળક.

૬૦ મૃ (લા. Mors) મરવું:—

અ.—^૧અમર; અન્નરામર (અન્નર ધરડો ન થાય એવો) અમરલોક; અમરાપુરી; અમરાવતી.—^૨માર; ઉમહામારી; (મૃતો મૂળ અર્થ “ નબળા હોવું ” છે તે ઉપરથી) કુમાર; (કુંવર, કુંવારો), કુમારી (કુંવારી—કુઅરી—કુવરી—કૂંરી—કૂર—કોર); કુમારિકા; (કુંવારિકા—કુવારકા).—અન.—મરણ, (મરણું); મારણ;—અક.—મારક (મારો) ડ.—^૪મુમુર્ષુ (મમરસુ)—ત.—મૃત (મૃત્યો—મૃતો, મરું; મૃતક (મરુંદ, મરુંદ);—ત—(અહીં આં કર્તાના અર્થમાં લેવો) અમૃત; ચરણામૃત; પંચામૃત—મન્.—મર્મ (મરમ)—ત.—^૫મરત. ^૬મારતિ (ફ)—ત્યુ—મૃત્યુ (મોત).

ગૂ. ધા.—મરવું, મારવું, મરણ—મૃત્યુ પામવું, ગૂ. શ. મરકી,—મારકણો, મરાણુઓ.

૧. ન મરનાર, દેવતા.—૨. મારી નાખનાર, ક્રમદેવ.—૩. મોટી મારી નાખનારી મરકી.—૪. મરવાની ઈચ્છા રાખનારો, મરવા જેવો દેખીતોજ બળ કે હત્તાહ વિનાનો.—૫. નહિ મરનાર, જે પીધાથી માણસ મરેજ નહિ એવી કલ્પિત ઔષધિ.—૬.—મરત=વાયુ મરતથી ઉત્પન્ન થયેલો તે, હનુમાન.

૬૧. મૃગ—ખેળવું, શિકાર કરવો:—

અ.—^૧મૃગ; ^૨મૃગરાજ; ^૩મૃગાંગ (મયંક); ^૪મૃગજલ; મૃગતૃષ્ણા; ^૫મૃગશિર; ^૬માર્ગશિર્ષ (માગસર—માધસર); મૃગલોચના; મૃગાક્ષી; મૃગી;—મૃગયા (ય આગમ+અ+આ); માર્ગ (મારગ, માગ—મગ); માર્ગી (ફન); વામમાર્ગી એકમાર્ગી.

ગૂ. ધા.—(?) માગવું:—

૧. શિકાર કરવાનું પશુ કોઈ પણ પશુ:—હરણ. ૨. પશુઓનો રાજા, સિંહ ૩. પશુના (સસલાના) ચિહ્ન. ૪. બપોરે રણોમાં દૂરથી પાણી હોય એમ મિથ્યા દેખાય છે. તેને મૃગજળ કહે; છે કેમકે પશુઓ પાણી સમજી તે પીવ. દોડે છે, જાત્રાં-૫ એ આકારનું એક નક્ષત્ર-૬. જે માસમાં પૂનમે મૃગશિર નક્ષત્ર આવે છે તે (દરેક માસનું નામ પૂનમે આવતા નક્ષત્ર ઉપરથી પડયું છે.)

૬૨. યજ્-પૂજવું; બળીદાન આપવું:—

અ.—યાગ (જગ); પ્રયાગ.—અન—યજન—ન.—યજ્ઞ (જગન, જગન); યજ્ઞોપવીત (ઉપવીત=જનોઈ, યજ્ઞોપવીત—યજ્ઞવેદ સંસ્કારી કરેલું જનોઈ.) (જનાઈ); યાગિક (જની)—માન.—યજમાન (જજમાન).—ઋષ—યજુર્વેદ (જજુરવેદ)—તિ. (યજ્ નો ઇષ્ થઈ જઈને) ઇષ્ટિ ક્રિપ્—^૧ઋત્વિજ્ઞ ઋતુ = યોગ્ય વખત+યજમાં ય ની ઇ થઈ ગઈ.

ગૂ. ધા. યજ્ઞ-જગન કરવો, (કોઈ કવિતામાં) યજવું.

૧. હંમેશાં ઘરમાં યજ્ઞાદિક કર્મ બરાબર વખતે કરવાને સારૂ શાખેલો બ્રાહ્મણ, ગૌર.

૬૩. યમ્—અટકાવવું:—

અ.—^૧યમ (જમ), યમક (ઝમક); ઉધમ (ઉજમ); નિયમ (નીમ-નેમ); નિયામત;—^૨યામ (જમ); યામિની (જમિની-જમની)—ત્વ.—નિયંતા; ઋ—યંત્ર (જંત્ર-જંતર); યંત્રી (જન્). (જંત્રી; યાંત્રક)—તિ—ઉયતિ (જતિ).—ય.—^૪[યામ્ય]; યામ્યોત્તર વૃત્ત.—જન્.—^૫અંતર્યામી (અંતર-જમી). (આ આગમ થવાથી) ^૬યામાતૃ (જમાત, જમાઈ).

ગૂ. ધા.—નીમવું.

૧. અટકાવનાર, મુઆ પછી સળ કરનાર.—ધર્મરાજ, કેમકે તેની સળને બધે માણસો પાપ કરેતાં અટકે છે.—૨. પહોર.—૩. અટકવું છંદમાં અટકવાનાં સ્થળ;—(પોતાની ઇદ્રિયોને) અટકાવનાર, યોગી; જૈન સાધુ—૪. અટકાવનાર, દક્ષિણ દિશા—૫. માંહેથી અટકાવનાર, પાપ પૂણ્ય સૂઝાડનાર, પરમાત્મા, પરમેશ્વર.—૬. (યામિ=ઠીકરી+ત્વ)=જમાઈ.

૬૪. યા.—જવું:—

અન.—[^૧યાન] (જન); પ્રયાણ; ^૨ઉધાન; [ઉધાની] (ઉજાણી); ઉધાપન.—ઋ + આ યાત્રા (જત્રા).—જન્—^૪અનુયાયી.

ગૂ. ધા.—જવું—જવું.

૧. જવું, કૃત્ય કરવી;—વરની સાથે પરગામ જનાર માણસોનું ટાળું.—૨. (ગામની બહાર) મગાને સારૂ જવાનું ઠેકાણું; વાડી.—૩. જવું, ગમન, દેવ નિમિત્ત અમુક ઉત્સવ જેમકે રથયાત્રા વગેરે.—૪. સાથે—પાછળ જનાર, અનુચર, દાસ.

૬૫. (યુજ્—લા. Jugo ઇ. yoke)—જોડવું:—

અ.—^૧યુગ (જુગ); યુગલ (લ) (જુગલ)—^૨યોગ (જોગ); યોગી (જોગી); યોગિની (જોગણી, જોગણ);—^૩ઉદ્યોગ; ઉપયોગ; નિયોગ; પ્રયોગ; વિયોગ (વિજોગ); સંયોગ.—અન યોજન (જોજન); પ્રયોજન; યોજના.—અક.—યોજક, પ્રયોજક, સંયોજક.—ત—યુક્ત (જુક્ત, જુગતું); ઉપયુક્ત; સંયુક્ત.—તિ—યુક્તિ (જુગતી—જુગત), પ્રયુક્તિ—ય.—યોગ્ય (જોગ); યોગ્યતા; પ્રયોજ્ય; સ, યસાયુજ્ય, મ.—યુગ્મ (જુગ્મ).

ગૂ. ધા.—યોજવું.

૧. જોડનાર, જોડકું.—સત્ય અથવા કૃત. ત્રેતા, દ્વાપર અને કળિ એવા જે ચાર યુગ ગણાય છે તે.—૨. જોડાઈ જવું;—અલ સાથે જોડાઈ જવું, તેમ કરવાની વિદ્યા;—કોઈ જે કારણનું એકકું થવું, તેમ થવાનો સમય—સંભવ—૩. (મનનું) બહાર—પદાર્થો સાથે જોડાવું, પ્રવૃત્તિ કામ.—૪. (ઈશ્વર) સાથે જોડાઈ જવું, એ નામની સૌથી મોટી મુક્તિ.

૬૬. રંજ્—રંગવું; ઉશ્કેરવું; રાજી થવું—કરવું; ચલાવું:—

અ.—રંગ; રંગકાર (રંગારો)—^૧રાગ; રાગી (રન) રાગિણી (રાગણી); ^૨અનુરાગ;—^૪વિરાગ; વૈરાગી (રન); (વેરાગી); વૈરાગિણી (વેરાગણ); ^૪વૈરાગ્ય—ત.—^૫રક્ત (રાતું). ^૬વિરક્ત (વરક્ત).—અન.—રંજન, રંજની, રંજનિ, રંજની (રયણી—રેણી—રેણુ—રેન).—ઇત—રંજિત—અક.—રંજક.

ગૂ. ધા.—રંગવું, રંજન કરવું.—ગૂ. શા.—અણુરાગ, રાગડો, રાગોટો.

૧. રાજી કરનાર ગાયનનો એક પ્રકાર.—૨. રાખી.—૩ કોઈની સાથે રાજી થવું, પ્રીતિ રાખવી, પ્રીતિ.—૪. (સંસાર ઉપર) પ્રીતિ ન રાખવી—ન રાખવાપણું.—૫. રંગાએલું, લાલ રંગનું;—લોહી. કેમકે તે લાલ છે. રાજી થએલો; પ્રેમ ભરેલો.—૬. (સંસાર ઉપર) પ્રેમ વિનાનો, બધું છોડી જેડેલો.—

૬૭. રમ્—(લા. Labor) શરૂ કરવું; આનંદ આપવો:—

અ. [રંભ]; ^૧રંભા; આરંભ; પ્રારંભ; સમારંભ. ત—

૨. આરબ્ધ (પ્રાપ્ત) માન.—આરબ્ધમાણુ—૬—સુરબિ (સોરબ, સોરમ, સોડમ, સોડ).

ગૂ. ધા.—આરંભવું; સોડવું.

૧. આનંદ આપનારી, મુખ્ય અપ્સરાનું નામ—૨. શર કરેલું (કર્મ). નસીબ, કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં કલાં છે:—પ્રારબ્ધ એટલે જેનું ફળ આ જન્મમાં ભોગવવા માંડ્યું છે તે, ક્રિયામાણુ એટલે જે આ જન્મમાં કરાવું અને કેટલુંક ભોગવાવું બચ છે તે, અને સંચિત એટલે આવતા ભવમાં ભોગવવા સાર જે સંચી રખાય છે તે—૩. આનંદ આપનારી, ગાય, પૃથ્વી, સુગંધ.

૬૮. રમ્.—રમવું, પ્રસન્ન થવું, કરવું, થાલવું:—

અ.—રમા (આ);—રામ, રમિરામ; વિરામ.—મન. રમણુ, રમણી, રમણિક.—ઈય.—રમણીય—ય.—રમ્ય—ત, —રત.—તિ. રતિ. ઇવિરતિ.—ત્ન=કરનાર, રત્ન (રતન), રત્નાકર (રતનાગર).

ગૂ. ધા. રમવું, રમણુ કરવું.—ગૂ. શ. રમત, રમકડું.

૧. ધણું ધસન કરનાર, મુંદર—૨. પ્રીતિ. પ્રીતિની દેવી. કમલેવની સ્ત્રી. ૩. વિશેષ કરીને થોભવાપણું. પિંગળની ચતિ—૪. રત્ન=મોતી+આકર=ઢગલો=મોતી નીકળવાનું ઢેકણું, સમુદ્ર.

૬૯. રમ્—રવાડ લેવો:—

અ.—રસ (રસો); રસિક (રસિયો, રસિકો); અરસિક; રસમય; રસવતી (રસોઈ); રસમ; રસાયન (રસાયણ, રસાય); —નિ; નિરસ (નરસ, નરસું); વિરસ, સરસ, સુરસ; ઉર્ધ્વ=ઉપર, ઉર્ધ્વરસ (ઉપરસ); ગોરસ, (ગોરસું)—૧રાસ; (૧રાસો); ૧રાસમાળા; રાસક (૨રાસડો)—અન+મા.—૨રાસના.—માસ—રસાસ (રસાણું). રસુન—(લસણ).

ગૂ. ધા.—૧-રસ લેવો; ૨ રસવું.—ગૂ. શ. રસોઈઓ, રસોડું, રસી, રમણીઓ, રસોળી.

૧. રસવાણું. એક જાતનું નાટક;—ધતિહાસ અથવા ધતિહાસની ખાત રસાલેખિત શીલિમાં લખેલી હોય તે, પ્રાકૃતમાં તેને રાસો કહે છે. જેમકે ચંદ્રનો રાસો; આવા ધણા રાસાનું તાત્પર્ય દર્શાવેલું હોય છે.

ગૂજરાતનો ઇતિહાસ રચ્યો છે તેમાં આવવાથી તેનું નામ રાસમાળા પાડયું છે—૨—આહુ બનાવવા વર્ણનનો ગરબો.—૩ સ્વાહ લેનારી, જીભ.

૭૦. રક્ષ—રક્ષણ કરવું:—

બ. આ.—^૧રક્ષા (રખ્યા, રાખ)—અસ+અ—^૨રાક્ષસ (રાખસ); રાક્ષસી (રાખસી).—અક—રક્ષક (રખો); રક્ષિકા (રાખડી) અને રક્ષણ; સંરક્ષણ—રક્ષણીય.

ગૂ. ધા.—રાખવું, રક્ષણ કરવું—ગૂ. શ. અંગરખો(અંગરક્ષક); પગરખું; રખવાળ, રખેવાળ (રક્ષપાલ); રખોયું; રખોડી; રખોડો.

૧. રક્ષણ કરનારી, રાખડી. બળતાં જેનું રક્ષણ થાય છે તે. રાખ. ૨—રાક્ષસનું રક્ષણ કરનાર એવું નામ તેની પ્રસન્નતાયે અથવા અમંગળ શબ્દ દૂર રાખવાને માટે પાડયું હશે. હવે એટલે બળિદાનનું જેનાથી રક્ષણ કરવું જોઈએ તે.

૭૧. રાજ—(લા. Rego)—પ્રકાશવું:—

અન—રાજન—રાજ (રાજે—રાજ, રાય, રાવ); રાજી (રાણી); રાજધાની; રાજપુત્ર (રજપૂત); ^૧રાજસૂય; અધિરાજ, રાજધિરાજ; મહારાજ રયુવરાજ.—હત—વિરાજિત—ય. રાજ્ય, વિરાજમાન (ખિરાજમાન); સમ, ઉસાત્રાજ્ય. ત્ર.—^૪રાષ્ટ્ર, મહારાષ્ટ્ર, માહારાષ્ટ્ર (મરહટ્ટા—મરેઠા—મરાઠા)

ગૂ. ધા.—રાજવું, વિરાજવું—ખિરાજવું—ગૂ. શ. રજવાડો (રાજપટ્ટ); રાવણ; (?) રાવણીયા; રાવણું; રાજવી.

૧. નવું રાજ્ય મેળવનાર રાજ બીજા રાજ્યોને જોલાવી ચક્ક કરતા હતા તે બીજા રાજ્યોને નહિ આવે, તો તેનું રાજપદ મંજૂર ન થયું એમ સમજાય.—૨ જીવાન રાજ, જેનો એક રાજ પછી ગાદીએ બેસવાનો હક્ક હોય અથવા જેને તે મુજબ કબુલ રાખવાની ક્રિયા કરી હોય તે—૩. ચક્રવર્તિ રાજ્ય, શહેનશાહત—૪. (રાજને) પ્રકાશવાનું સાધન મુલક દેશ.

૭૨. રુદ્ધ—રોકવું:—

બ. રોધ; અવરોધ; વિરોધ; વિરોધી (રુદ્ધ)—૩ત. રોધન (રૂધણ)—ક—રોધક; અવરોધ વિરોધક.—ત. [રૂદ્ધ]; અ+નિ—^૧અનિરૂદ્ધ; વિરુદ્ધ.

ગૂ. ધા.—૩ધ્રુવું; ૩ધ્રાવું.

૧. નહિ અટકાવાએલો, કૃષ્ણનો પૌત્ર-ઓખાને વર્યો હતો તે.

૭૩. રૂપ—ગડવું; દેખાડવું:—

અ.—૩પ; ૧૩પાવલિ; ૩પી (ઇન્); અહુ૩પી; તત્ ૨તદ્રૂપ; અ૩પ; અનુ૩પ; ક૩પ (ક૩પ, ક૩પો—કદ૩પો); વિ૩પ (વ૩ઓ—વરવો); સ. સા૩પ્ય (ય); સુ૩પ; સ્વ૩પ—અક.—૩પક (૩પિયો); ઉનિ૩પક.—ય.—[૩પ્ય] (૩પું); [૩પ્યક] (ય+ક) ૩પૈયો—૩પીઓ); ઉનિ૩પ્ય,—અન—ઉનિ૩પણુ.

૧. વ્યાકરણનાં ૩પોતી હાર,—કોષ્ટક.—૨. તેના જેવું તક્ષીન. —(મનમાંથી કાઢી) બહાર સ્પષ્ટ દેખાડવું, બરાબર વર્ણન કરવું; નિશ્ચય કરી બતાવવો તે નિરૂપણ, એવું વર્ણન કરવાની વસ્તુ તે નિરૂપ્ય, અને વર્ણન કરનાર તે નિરૂપક.

૭૪. લક્ષ—ચિહ્ન કરવું, તાકવું, ધ્યાન આપીને જોવું:—

અ.—લક્ષ (લાખ); લક્ષી (ઇન્); ૧લક્ષ—લાક્ષા (લાખ); [લાક્ષિક] (લાખીઓ).—અન—લક્ષણુ; અવલક્ષણુ (અપલક્ષણુ); ૨વિલક્ષણુ; સુલક્ષણુ (સલખણો—સખણો); લક્ષણા; ૩લાક્ષણિક. —ય.—લક્ષ્ય; અલક્ષ્ય; દુર્લક્ષ્ય; મન્.—[લક્ષમન્]; ૪લક્ષમણુ (જ); લક્ષ્મી (લખમી—લછમી—લાછ).

ગૂ. ધા.—ઓળખવું (અવલક્ષ), (?) લેખવું, લેખવવું.

ગૂ. શ. લખેશરી (લક્ષશ્રી).

૧. ચિહ્ન કરનારી રંગ આપનારી, લાખ.—૨. વિશેષ લક્ષણુ—ગુણ—વાજો; ૩. લક્ષણાથી—કાંઈ સંકેત ચિહ્નથી હૃત્પત્ર યથેલો અર્થ; શબ્દના વાચ્ય અર્થથી જે જૂદો અર્થ થાય તે.—૪. ચિહ્નવાજો, સુખ્ય; રામનો બાઈ.

૭૫. લોક, — લોચ્—જોવું:—

અ.—લોક; અમરલોક, ગોલોક; ૧લોકાયત (આનયમન્ત); ૨લોકાલોક.—લૌકિક (લોકિક); અલૌકિક.—અન.—૩લોચન; ઉત્રિલોચન; ઉત્રેલોચન (અ); સુલોચના;—૪અવલોકન; ૫વિલોપકન.

ગૂ. ધા.—અવલોકવું, વિલોકવું.

૧. જોવામાં—પ્રત્યક્ષમાં—જેનું જ્ઞાન રોકાઈ રહેલું છે તે ચાર્વાકદિક નાસ્તિક મતે.—૨. જેના વડે દેખવું ન દેખવું થાય છે તે, જેની પછાડી સૂર્ય જય ત્યારે રાત અને આગળ સૂર્ય આવે ત્યારે ઘણી થાય છે એવો એક કલ્પિત પર્વત—૩ ત્રણ આંખવાળો, મહાદેવ—૪. નીચે ધ્યાન આપીને જોવું, ખોળવું કેમકે માણસ કાંઈ ખોળવું હોય ત્યારે ધ્યાન આપીને જુએ છે.—તપાસી તપાસીને જોવું.—૫ વિશેષ કરી જોવું.

૬૬. વચ્—(લા. Voco) બોલવું:—

ક્રિપ્.—વાચ (વાચ); વાગ્દાન; વાચ; વાચિક.—જ.—
 ૧ અકવાક (ચકવો)—અન—વચન (વચણ-વેણ)—અક—
 ૨ વાચક, ભાવવાચક. અવાચક—ત્—વક્તા, વક્તૃત્વ—ત્ર.—
 ૩ વક્ત્ર—ઈષ.—વચનીય; નિર્વચનીય; ૪ અનિર્વચનીય.—ચ.—
 વાક્ય (વાચક); પંચવાક્યા (વાચકા); વાચ્ય.—ત.—૫ ઉક્ત;
 વેદોક્ત, શાસ્ત્રોક્ત.—તિ—૧ ઉક્તિ; અતિશયોક્તિ; પુનરુક્તિ;
 ૨ સ્વભાવોક્તિ, બાલ.—વાચાલ; વાચાલતા.

ગૂ. ધા. (?) વાંચવું.

૧. ચકનાં—વારાફરતી—એક આ કાંઠેથી અને ખીજું ખીજે કાંઠેથી રાત્રે બોલનારાં પક્ષી.—૨. કહેનાર, દેખાડનાર.—૩. બોલવાનું સાધન, મોઢું.—૪. નિશ્ચય કરીને કહી શકાય નહિ તે.—૫. કહેલું—૧. કહેવું—૭. (માણસનો) સ્વભાવ કહેવો, ગુણ ચિત્ર, અલંકાર શાસ્ત્રમાં ગમે તે પ્રાણીનો સ્વભાવ કહેવો તે.

૭૭. વદ્—બોલવું:—

જ.—વાદ; વિવાદ; નિર્વિવાદ; સંવાદ; ૧ અપવાદ—વાદી (ઈષ); પ્રતિવાદી; અન. ૨ વદન—ચ—૩ વાદ (વાણું)—ઈષ. ૪ વાદિષ (વાણિત્ર—વાણિત્ર).

ગૂ. ધા.—વદ્યુ:—વાદ કરવો.

૧. એક નિયમથી જણું હોય તે કહેવું, જણા દાખલા આપવા, જણું, કોઈની વિરુદ્ધ કહેવું; તોડોમત મૂકવું—૨ બોલનાર બોલવાનું સાધન, મોઢું.—૨ બોલવાનું—અવાજ કરવાનું સાધન, વાણું.

૭૮. વસ—(લા. Vestis) રહેવું; ઠાંકવું; હોવું:—

જ.—૧ વાસ. (વાસો), વાસી (ઈષ); પ્રતિવાસી (પ્રતિવાસી).

૧મહીવાસ (મે'વાસ); ૨મહીવાસી (મે'વાસી); આવાસ (અવાસ);
 ૩ઉપવાસ (અપવાસ-અપાસ); નિવાસ; સહવાસ (સે'વાસ);
 સુવાસ; ૪સુવાસિની (ઈની) (સોવામણુ-સોમાસણુ-સોહાસણુ)—
 અન—૫વસન; [વાસન] (વાસણુ); વાસના.—૩—વસુ;
 વસુધા; વસુધરા; વસુદેવ, ૧વાસુદેવ (અ), ૭વાસવ (અ)—તુ—
 ૮વસ્તુ (વસ્ત-વસ); વસ્તુતઃ; વાસ્તવિક; ૯વાસ્તુ પૂજન.—ત.
 —૧૦ઉદ્વસ્ત—તિ—વસતિ (વસતી)—અમા=સાથે, પાસે,
 જે દિવસે સૂર્ય અને ચંદ્ર સાથે હોય તે અમાવાસ્યા
 (અમાસ)—વ્ર.—૫વસ્ત્ર—તત્ર—[વાસ્તવ્ય] ૧૧(વસવાયાં).

૧. રહેવું, રહેવાનું ઠેકાણું;—શરીરને ટાંકનાર, લગડાં;—ગંધ.—
 મે'વાસી એટલે મહી નદી ઉપર રહેનારા, કોળી;—લૂઠારા, કેમકે
 તે અસલ લટવાનોજ ધંધો કરતા હતા, અને તે ઉપરથી કોઈ
 પણ લૂઠારા મુલકને મે'વાસ કહેવાય છે.—૩. હલકી રીતે—ફલાહાર
 કરીને,—ખાધા વિના રહેવું.—૪. સારા વસ્ત્રવાળી, જેનો
 ધણી જીવતો છે તે—૫. લગડાં. ૬. વસુદેવથી ઉત્પન્ન
 થયેલો કૃષ્ણ. ૭. વસુવાળો, ઇંદ્ર—૮. હોતાર, ખરેખર હોય
 તે—ચીજ, દ્રવ્ય, પદાર્થ, સત્ય પદાર્થ. નાટક વગેરેનો વિષય
 (ખોટ)—૯. વાસ્તુ એટલે ઘરનું પૂજન, નવું ઘર બાંધ્યા
 પછી જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે.—૧૦. વસવાથી ઉલટું—ઉઝડ
 કરેલું. ૧૧.—વસાવવા થોડ્ય. ગામ વસાવતી વેળા ખેડુતોની સાથે
 અમુક કારીગરો વગેરેને વસાવવાનું મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે તે.

૭૯. વહ—(લા. Veho)—લઈ જવું; વહેવું;—

અ—[વહ-વહ] (વોહ); નિર્વાહ; પ્રવાહ; પ્રવાહી (ઈન્);
 વિવાહ (વી'વા-વે'વા); વૈવાહિક (વે'વાઈ)—અન—વહન
 (વે'ન-વેણુ); વાહન (વા'ણુ-વહાણુ); ૧આવાહન—અક. વાહક;
 ઉણુતાવાહક; મંદવાહક—ત—[ઉઠ] પ્રૌઠ; ૨નવોદા, દન+દ—
 પૂર્વવાહિની—નિ—૩વહિ.

ગૂ. ધા.—વહેવું. ગૂ. શ.—વહીનરૂં-વૈનરૂં (વહિત્ર); વે'લ, વે'ળો.

૧. દેવને મર્યાદામાં અમુક સ્થળે—લઈ જવું તેમાં વસાવવાં.
 ૨. નવી વહન કરેલી—પરણેલી સ્ત્રી. ૩. હોમેલું લઈ જનાર દેવતાને
 પહોંચાડનાર, અગ્નિ.

૮૦. વિદ્—(લા. Video ઇ. Wit)—જણવું;—
મેળવવું;—હોવું;—

અ.—[વિદ]; કા=ખોલનાર, કહેનાર, ૧કાવિદ;—વેદ;
૨આયુર્વેદ; ૩ધનુર્વેદ; ૪વેદાંગ; વેદાંત; વૈદિક (વેદિયો); દ્વિવેદી
(દ્વે); ત્રિવેદી (ત્રયાદી); ચતુર્વેદી; ઉપવેદ—અન, વેદના (આ);
૫નિવેદન—ઝર—વિદુ.—ઠ.—વેત્તા; ખજોળવેત્તા; તત્ત્વવેત્તા;
અલ્લવેત્તા—ત.—૧વિત્ત—ઇત.—૭વિદિત; નિવેદિત.—માન.
—૮વિદ્યમાન.—ય—વિદ્યા (આ); વિદ્યાર્થી; વિદ્યાલય; વૈદ્ય
(વેદ); વૈદ્યનાથ (વૈજનાથ); નૈવેદ્ય—વત્—વિદ્વત્; વિદ્વજ્જન;
વિદ્વતા,—વાન્.—વિદ્વન્; (વિદ્વાન).

૧. વિદ એટલે પવિત્ર જ્ઞાન કહેનાર. પંડિત—૨. વૈદ્યકશાસ્ત્ર.
—૩. ધનુઃ=ધનુષ્યની વિદ્યા.—૪. વેદનાં અંગ, તે બરાબર
શીખવાને માટે તેના પેટામાં જે છ શાસ્ત્રો છે તે;—શિક્ષા (જેમાં
હચ્ચાર અને સ્વરની સમજ આપી છે તે) કલ્પ (વેદોક્ત કર્મ
કરવાની સમજાવતી) વ્યાકરણ (પાણીનિકૃત અષ્ટાધ્યયી); છંદ
(પિંગળકૃત છંદશાસ્ત્ર); ન્યોતિપ (વેદોક્ત કર્મ અમુક કાળે કરવાનાં
છે તેથી કાળ નિર્ણય કરનાર શાસ્ત્ર); અને નિરુક્ત (જેમાં અથવા
વૈદિક શબ્દોની સમજાવતી તથા વ્યુત્પત્તિ આપી છે તે).—૫.
જણાવવું, જાહેર કરવું.—૬. જાણેલું, માલમ—૮. હયાત.

૮૧. વિશ—પેસવું, વ્યાપવું;—

અ.—વેશ; આવેશ; સમાવેશ; પ્રવેશ,—અક.—પ્રવેશક
—નુ—૧વિષ્ણુ; વૈષ્ણવ (અ). ક્ષિપ્.—[૨વિશ્]; ૨વૈશ્ય (ય)
—(ત).—[વિષ્ટ] (ખેડો).

ગૂ. ધા.—પેસવું;—ખેસવું;—

૧. વ્યાપક—૨. બહુ ફેલાયલા લોક, એ નામની ત્રીજી વર્ણ.

૮૨. વૃ ઢાંકવું; રક્ષણ કરવું; પસંદ કરવું.

અ—૧વર; ૨વરિષ્ઠ; ૩મુનિવર; ૪સ્વયંવર; ૫સરસ=તળાવ,
સરોવર; ૬પ્રવર; ૭પારાવાર; ૮વિવાર સંવાર; ૯વીર; ૧૦વૈર (વેર);
—અન,—આવરણ.—૧૧વાતાવરણ.—૧૨વારણ; નિવારણ.

—ઝળ.—^૭વરુણુ; વરુણિ; વારુણી.—ય. વીર્ય (બીજ, બી); નિવાર્ય—ફ.—^૮વારિ (વાર).

ગૂ. ધા.—વરવું:—વારવું—નિવારવું.

૧. પસંદ કરનાર, સ્ત્રીનો ધણી;—પસંદ થનાર, હત્તમ; પસંદ કરીને માંગેલી વસ્તુ.—૨. સર્વોત્તમ મોટામાં મોટી (કોઈ).—૩. મુનિઓમાં હત્તમ.—૪. ગોત્રમાં ત્રણ કે પાંચ જે હત્તમ—અતિ પ્રસિદ્ધ—પુરુષો થઈ ગયા હોય તેનાં નામ.—૫. વાત=વાયુનું આવરણ; ઢાંકણ.—૬. હાથી. ૭. પૃથ્વીને ઢાંકનાર, પાણી, સમુદ્ર, સમુદ્રનો દેવ; યજ્ઞને માટે બ્રાહ્મણની પસંદગી.—૮. પાણી.

૯૩.—વૃત્—(લા. Verto) વળવું;—વર્તવું;—રહેવું.

અ.—આર્ય + આ ^૧આર્યાવર્ત; વાર્તા (બા)—અન.—^૨વૃત્તન (વતન); આવર્તન; પરા. પરાવર્તન—ત.—વૃત્ત; વૃત્તાંત; નિવૃત્ત; પ્રવૃત્ત—તિ.—વૃત્તિ; અનુવૃત્તિ; આવૃત્તિ; ઉનિવૃત્તિ; ઉપ્રવૃત્તિ.—માન—વર્તમાન.—મન્—^૪[વર્ત્મ]. (વટ)—ઝલ—વર્તુલ—વર્તણુંક.

ગૂ. ધા.—વર્તવું:—(?) વરતવું ગૂ. શા. વર્તાણિયો.

(વર્તનક?); (વર્તારો—વર્તાણો.)

૧. આર્ય લોકોને રહેવાનું ઠેકાણું.—૨. રહેવું; રહેવાનું ઠેકાણું. રહેવાનું સાધન, છવાઈ, પગાર—૩. આત્માનું માંહે—પોતાના તરફ—વળવું તે નિવૃત્તિ, અને બહાર—સંસારી વિષયો તરફ વળવું તે પ્રવૃત્તિ.—૪. માર્ગ.

૯૪. વૃદ્—વધવું.

અન.—વર્દન; ^૧ગોવર્દન—અક,—વર્દક; વિવર્દક.—ત.—વૃદ્ધ (ખુટો)—ફત.—વિ. વિવર્દિત.—તિ.—વૃદ્ધિ; વૃદ્ધિ સૂતક—માન.—વર્દમાન (વદવાણ).

ગૂ. ધા.—વાધવું—વધવું.

૧. ગાયને (પુષ્કળ ચારો પૂરા પાડી) વધારનારો પર્વત, એ નામની એક ગોકુલ પાસે ડુંગરી છે તે.

૯૫. શક્—અમવું; શક્તિમાન હોવું:—

અ.—^૧શક; ^૨શકારિ; ^૩શક (અ); ^૪શાક; ^૫શાકંભરી—

ઇન્ + ઈ, —શાકિની (શાકણી, શાકણ).—ચ—શક્ય; શાક્ય. મુનિ. ર.—^૫શક—ત—શક્ત (શક્તો—સક્તો), અશક્ત—તિ.—શક્તિ; શક્ત (અ).—ઝન.—શકુન (શુકન); શકુનાવલિ (શુકનાવલિ)—ઝન્ત.—^૬શકુન્ત; ^૭શકુન્તલા (લ + આ)—ટ—શકટ (છકડો); શકટી (શગડી); શકટિકા; મૃદ = માટી, ^૮મૃચ્છકટિક.

ગૂ. ધા.—શકયું.

૧. શક્તિમાન હોનાર એ નામના એક લોક. રુકુથી અથવા સિથિયન—૨. શકનો શત્રુ, તેમને હરાવી કાઢનાર, વિક્રમાદિત્ય.—૩. શક સંબંધી, એ નામનું વર્ષ.—૪. શક્તિમાન કરનાર, વનસ્પતિ, વનસ્પતિ બરનાર—પુષ્કળ હગાડનાર દેવી તે શાકંમરી, રજપૂતોની ઈષ્ટ.—૫. શક્તિમાન હોનાર, ઇંદ્ર.—૬. એ નામનું પક્ષી —૭. શકુન્ત પક્ષીએ હાથેરી, કદવ ઋષિની પાળકપુત્રી; એ નામનું નાટક.—૮. માટીની ગાડી સંબંધી, એ નામનું એક નાટક.

૮૬. શી—સૂયું.—

અ.—[શય]; અતિશય; ^૧આશય; ^૨જ્ઞાશય; સંશય—અન.—શયન (શેન—સેન)—ય+આ શયા (સન્ન—સેન—સેન)—ઇન્—^૩શેષશાયી.

૧. કહેવાનો મુદ્દો.—૨. પાણીનો આશય, પાણીને રહેવાનું ઠેકાણું.—૩. શેષનાગ ઉપર સૂનાર નારાયણ.

૮૭. શુષ્—શોધયું—શુદ્ધ કરયું:—

અ.—શોધ. અન.—શોધન—અક. શોધક; શોધક બુદ્ધિ.—ત.—^૧શુદ્ધ; અશુદ્ધ; વિશુદ્ધ—તિ.—શુદ્ધિ (શુદ્ધ).

ગૂ. ધા.—શોધયું—ગૂ. શ યેશુદ્ધ; અણીશુદ્ધ.

૧. શોધલું બહુ વગમ્યું.—૨. ધણું શુદ્ધ.

૮૮. શ્રમ—મહેનત લેવી, થાકી જયું—

અ.—શ્રમ; ^૧આશ્રમ; ચતુર્થાશ્રમ; પરિશ્રમ;—વિશ્રામ (વિસામે)—ઇત.—શ્રમતિ; વિશ્રમિત, (વિસમ્યું)—તિ—વિશ્રાંતિ.

ગૂ. ધા.—અમ લેવો:—વીસમવું.

૧. અમ તપશ્ચર્યા કરવાનું સ્થળ, ખપિમુનિઓને રહેવાની જગ્યા, માણસની છંદશીના તમામ ઉદ્યોગના ચાર ભાગ પ્રાપ્ત છે તે; બ્રહ્મચર્યાશ્રમ (વિદ્યાર્થી અવસ્થા); ગૃહસ્થાશ્રમ (ઘર માંડીને રહેલું); વાનપ્રસ્થાશ્રમ (વનમાં જઈ એટલે કામધંધો છોડી પરમાર્થના કામમાં વખત ગળવો તે); સંન્યસ્તશ્રમ (સધળું છોડી પરલોકના ચિંતનમાં જ રહેલું).—૨. મહેનતથી ઉલ્લટું, વિચ્છામો.

૮૯. શ્રિ શૃ.—જવું:—

જ—^૧આશ્રય (આશરો)—જન—શરણ (શરણું); શરણુગત (આગત) (શરણુગત); અશરણુશરણુ.—ફત આશ્રિત; ઉચ્છ્રિત (ઉછર્યો)—નિ—^૨શ્રેણિ (શ્રેઠિ); ઝનિ:શ્રેણિ (નીસરણી).

ગૂ. ધા.—ઉછરવું; નિસરવું.

૧. કોઈની મર્યાદામાં—હદમાં જવું, મદદ માગવી, મદદ—૨. જવાનું—ચઢવા ઉતરવાનું સાધન; પગથીઆં પગથીઆવાર આંકડા.—૩ બહાર જવા આવવાનાં સાધન, પગથીઆં, સીટી.

૯૦. શ્રુ—સાંભળવું:—

જન—^૧શ્રવણ; ^૨શ્રાવણ (મ)—જક ઉશ્રાવક (શાવક—સાવક)—ટ. શ્રોતા—ત્ર—^૪શ્રોત્ર, ^૫શ્રવક;—ત શ્રુત; બહુશ્રુત—તિ—^૬શ્રુતિ; ^૭શ્રોતકર્મ.

ગૂ. ધા.—શ્રવણ કરવું; શ્રવણું—સૂણવું.

૧. સાંભળવું; સાંભળનાર. કાન; એ નામનું નક્ષત્ર; એ નામનો પુરુષ—૨ પૂનમે શ્રવણ નક્ષત્રવાળો મહિનો—૩ સાંભળનાર: જૈન-માર્ગના સંસારી લોકો. તેઓને સાંભળનાર જ કહેવાનું કરણ એ છે કે એ માર્ગને મતે ખરેખર જૈન તો સંસાર છોડે તેને જ કહેવાય.—૪. સાંભળવાનું સાધન, કાન; વેદ.—૫. વેદ પ્રમાણે ચલાવનારો—૬. સાંભળવાપણું—પરંપરાથી સંભળાવું આવેલું જ્ઞાન, વેદ.—૭. શ્રુતિમાં—વેદમાં કહેલાં કર્મ.

૯૧. શ્વસ-શ્વાસ લેવો:—

જ.—શ્વાસ (સાસ); ઉચ્છ્વાસ (ઉસાસ); શ્વસોચ્છ્વાસ (સાસોસાસ—શ્વસોશ્વાસ); નિશ્વાસ (નિસાસો); વિશ્વાસ; અવિશ્વાસ (અવિશ્વાસ) ^૧વિશ્વાસ (ઝ); ^૨વિશ્વાસી (ફન).

ગૂ. ધા.—શ્વાસ—સાસ લેવો:—

૧. વિશ્વાસ રાખના જન.—૨. વિશ્વાસ રાખનાર, ખીસ્તી.

૯૨. સહ.—ખમવું; સહન કરવું:—

અ.—ઉત્સાહ (ઉત્સાહ), દુઃસહ—અસ્—[સહસ.]

૧સહસા (આ=તૃતીયાનો પ્રત્યય);—૨સાહસ (અ); સાહસિક.—
અન—સહન; સહનશીલ—ય—સહિ; અસહ.

ગૂ. ધા.—સહેવું.

૧. હતાવળે, અવિચારે. ૨.—અતિશય હિંમત.

૯૩. સાધ્—(ઇ. Send)—મેળવવું:—

અન.—સાધન; સાધના—અક—સાધક; ૧સિદ્ધસાધક.

હત.—સાધિત.—ય—સાધ્ય; અસાધ્ય; સુસાધ્ય.—ક.
—૨સાધુ (સાહુ); સાધવી (ઈ); [શાધુકાર] (સાહુકાર).

ગૂ. ધા.—સાધવું.

૧. ઢાંગી. સિદ્ધ. અને તેના મદદનીશો—૨. મેળવનાર પ્રમાણિક
(કેમકે પ્રમાણિકપણું એજ ક્ષેત્ર મેળવવાનો ખરો માર્ગ છે).

૯૪. સિધ્—પાર પડવું.

અ—૧નિષેધ; પ્રતિષેધ—અક—નિષેધક—ત—૨સિદ્ધ.
(સિધ્, સીધ્; અસિદ્ધ; સિદ્ધાંત, (ઇન) સિદ્ધાંતી; સિદ્ધતા;
૩નિષિદ્ધ (નિષિધ-નપિદ્ધ), ૪પ્રસિદ્ધ—તિ—સિદ્ધિ, પ્રસિદ્ધિ.

ગૂ. ધા.—સીધવું;—સીઝવું. (સિદ્ધય) સિદ્ધ કરવું; (?)

સીધાવવું.

૧. નિ આદ્ય લઙ્યાથી સિધ્ ધાતુનો અર્થ “ મના કરવી ”
એવો થઈ નય છે, મનાઈ—૨ પાર પડેલું તૈયાર થએલું; સિધ્-સિધ્ધ
કરેલું; રાંધીને તૈયાર કરેલું; રાંધવા સહ તૈયાર કરેલો સામાન;
ચોગાદ્ય સમાં પાર પડેલો—સિદ્ધિ મેળવેલો જોગી સિદ્ધિઓ આઠ
કહેવાય છે:—અણિમા (અણુ જોડેલું) નાનું રૂપ ધારણ કરવાની
શક્તિ; મહિમા (મોટું રૂપ ધારણ કરવાની), ગરિમા (અત્યંત
ભારે થવાની); લધિમા (અત્યંત હલકા થવાની);—પ્રાપ્તિ (ચાહે
તે વસ્તુ મેળવવાની);—પ્રાકાશ્ય (ચાહે તે કરી શકવાની);—
દશિત્વ (સૌના ઊપરી થવાની); વશિત્વ (સૌને વશ કરવાની);
૩ નિષેધ કરેલું, નિષ્, દ્વિષિત, બાધિત—૪ ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાર પડેલો,
નામીયો; કેમકે પોતાના કામમાં પાર પડવું એજ નામ મેળવવાનો
ખરો રસ્તો છે.

૯૫. સુ—નીચોવવું; પેદા કરવું; જાણવું:—

અ.—૧ઉત્સવ (ઉત્સવ-ઓત્સવ); પ્રસવ.—૨સવિતા;

૩ સાવિત્રી—(સવિતૃ+ઈ)—ય.—રાજસુય—ત.—સૂત; સૂતા;
પ્રસૂતિકા; (પ્રસૂતકા)—સૂતક; મ.—૪ સોમ.—તિ.—પ્રસૂતિ.

ગૂ. ધા.—પ્રસવવું.

૧. મનતા આનંદનું કૃતિરૂપે બહાર નીકળવું.—૨. પેદા કરનાર,
પરમેશ્વર.—સૂર્ય.—૩. સૂર્યની સ્ત્રી.—૪. ચંદ્ર, સોમવહ્ની, સોમરસ, અમૃત.

૯૬. સ્વ (લા. Salio)—વહેવું; જવું:—

અ.—સર (સેર); અગ્ર=અગાડી. ૧ અગ્રેસર; ઉપાગ્રેસર;
અપ=પાણી, ૨ અપસરા (આ) (અપછરા);—સાર (સારં); અતિસાર;
અનુસાર (અણુસારે—અણુસારો); પ્રસાર; સંસાર; સંસારિક;
સંસારી (હન્)—અસ્—૩ [સરસ્] ૪ સારસ (અ); સરોવર
(સરવર); ૫ સરોજ; સરસ્વતી; ૬ સારસ્વત (અ)—અન.—અનુ-
સરણુ; પ્રસારણુ; સંપ્રસારણુ—અક.—[સરક] (સડક); પ્રસારક
—હત્ + આ—૭ સરિતા (સલિતા).

ગૂ. ધા.—સરવું—સરી જવું; અનુસરવું; ઉસરવું (ઢસર)
ઓસરવું (અવસર); નીસરવું (નિઃસર) પ્રસરવું—પ્રસરવું.—ગૂ.
શ.—સેંસરં (સંસર).

૧. આગળ જનાર, આગેવાન;—આગળ જનારી રકમ—૨.
પાણીમાંથી,—સમુદ્રમાંથી નીકળેલી.—૩. તળાવ.—૪. તળાવમાં
હતપત્ર થએલું તેની પાસે રહેનારં પક્ષી.—૫. તળાવમાં હતપત્ર થએલું,
કમળ.—૬ —સરસ્વતી (પંજાબમાંની) નદીને કિનારે હતપત્ર થએલા,
એ નામના બ્રાહ્મણ.—૬. વહેતી નદી.

૯૭. સ્વજ્ઞ.—બહાર કાઢવું; પેદા કરવું:—

અ.—સર્ગ; ઉત્સર્ગ; ૧ ઉપસર્ગ; ૨ વિસર્ગ; સંસર્ગ.—અન.—
સર્જન, ૪ વિસર્જન—ત.—સૃષ્ટિ—તિ. સૃષ્ટિ (સ્રષ્ટિ); ત—
૫ સૃષ્ટા (સ્રષ્ટા).

ગૂ. ધા. — સરજવું.—ગૂ. શ.—સરજનહાર, સર્જિત
(સ્વજિત).

૧. ક્રિયાપદની પાસે જનાર.—૨. વિશેષ કરીને (શ્રાસ)

ભાષા કરવાથી.—૩. સાથે જરૂર, સંગ કરવો.—૪. પેદા કરવાથી ઉદ્ભવે, દર મૂલ્ય, વિદાય કરવું.—૫. પેદા કરનાર, પ્રજા, ઉત્પન્ન.

૯૮. સ્થા. (લા. Sto. Stand) ઉભા રહેવું, (ગતિની નિવૃત્તિ હોવી).

જ.—[સ્થ]; ગૃહસ્થ; તટસ્થ; મધ્યસ્થ; સ્વસ્થ.—અ+આ.—[સ્થા];—અવસ્થા; વિ, વ્યવસ્થા,—અવ્યવસ્થા;—આસ્થા; પ્રતિષ્ઠા;—ઋણ; ઋણિક. જન.—સ્થાન (યાત્રા); સ્થાનિક; અનુષ્ઠાન; ઉપસ્થાન (પસ્તાનું); સંસ્થાન;—સ્થાપન (યાપન—આપણ—આપણ); ૧ ઉપસ્થાપન (ઉપાપન) સ્થાપના (યાપન)—ત.—સ્થિત, ઉપસ્થિત; વિ+અવ, વ્યવસ્થિત; અવ્યવસ્થિત;—સ્થાપિત (સ્થાપિત—સ્થાપા)—તિ.—સ્થિતિ; સ્થિતિસ્થાપક; સંસ્થિતિ.—અક.—સ્થાપક, વ્યવસ્થાપક.—ર.—સ્થિર (થીર)—ફળ.—સ્થામી,—ક. સ્થલ (સ્થળ); સ્થાલ (યાળ); સ્થાલી (શાળી, યાળ)—વર.—સ્થાવર.

ગૂ. ધા.—સ્થાપવું—યાપવું; યાપડવું; ઉઠવું (ઉત્તિષ્ઠ), ઉઠાવવું (ઉત્થાપ), પાઠવવું (પ્રસ્થાપ). ગૂ. શ.—યાપડી.

૧. (માનેલી વાતની) મર્યાદામાંજ રહેવું, વિશ્વાસ—૨. સામું બેસાડવું; મૂર્તિને બેસાડવી,—માન આપવું; આપણ.—૩ માંહે (ઠરીને) રહેવું.—૪. (ભર પાસે) ઠરીને રહેવાવાળો; હંમેશાં જોઈ બ્રહ્મચર્ય શીખું છે તે.—૫ સ્થાપન કરવાથી, બેસાડવાથી ઉદ્ભવે. ઉઠાડવું.—૬. હંમેશાં રહે—હાલી ચાલી ન શકે—તેવું, જન્મમયી ઉદ્ભવે.

૯૯. સ્મૃ (લા. Memor)—યાદ કરવું:—

જ.—સ્મર.—અન.—સ્મરણ (સમરણ); વિસ્મરણ.—અક.—સ્મરક—તિ.—સ્મૃતિ;—વિસ્મૃતિ—સ્માર્ત;

ગૂ. ધા.—સમરણ; વીસરણ (વિસ્મર).

૧. યાદ કરનાર, કામદેવ—૨. યાદ કરાવનાર.—૩. યાદ રાખવું, યાદદાર; સાંભળેલું યાદ રાખવા સાફ લખી મૂકવું; એ મામના ધર્મશાસ્ત્રના હિંદુ કામદાના ગ્રંથો, સ્મૃતિ કરતાં સ્મૃતિયું, અને સ્મૃતિ કરતાં પુરાણનું પ્રમાણ ઉત્તરવું ગણાય છે.—૪. સ્મૃતિ સંબંધી; સ્મૃતિ પ્રમાણે ચાલનાર.

૧૦૦. હન્.—મારણું. મારી નાખણું:—

અ.—પરિધ. સંધ;—કૃતધ્; ૧વિધ્;—ધન; ધનદાણ; ધનમૂળ; —ત—હુત; ઉદ્ધત;—ધાત; આધાત; પ્રત્યાધાત; ઉપ+ઉલ્, ૨ઉપોદ્ધાત; સંધાત (સંધાત—સંગાથ)—અક. ધાતક; વિશ્વાસધાતક —તિ—[હુતિ]; [ઉદ્ધતિ] (ઉઝૂત-હુઝૂત); પદ પદતિ.—ત્વ+ આ—હુત્યા; [હુત્યાકાર] (હુત્યારો)—ઠ.—[૩હુહુ]; ૪હુતુમાન્, (હનમાન્, હડમાન્).—નિ-હુનિ.—અન.—હુનન.

ગૂ. ધા.—હુણુવું:—

૧. વિશેષ કરીને મારનાર, હરકત કરનાર, નડતર.—૨. ગ્રંથનો પ્રવેશક ભાગ—૩ મારી નાખનાર, જડણું.—૪. મોઢા જડણાંવાળો, રામચંદ્રની સેનામાંનો એક મુખ્ય વાનર.

૧૦૧. હુ. હોમણું:—

અ.—હુવન-ય.—૧હુવ્ય-ત-હુત; હુત; દ્રવ્ય; ૨હુતાશન; (અશન=ખાનાર); ૩હુતાશની.—તિ.—આહુતિ-ત્ર.—૪[હોત્ર]; અમિહોત્રી (ફન).—ત્—૫હોતા.—મ—હોમ.

ગૂ. ધા.—હોમણું.

૧. હોમવા થોગ્ય, હવિ, બળીદાન.—૨. હોમેણું ખાનાર, અમિ. ૩.—હોળી.—૪. હોમવાનું સાધન પાત્ર.—૫ હોમનાર.

૧૦૨. હ. લઈ લેવું:—

અ.—હર; ૧વિધહર; પ્રહર;—હાર; [હારક] (હારડો હારડો). ૨આહાર; અધિ+આ, અધ્યાહાર; નિશાહાર;—૩ઉહાર (ઓહાર); પ્રતિહાર—વિહાર; વિહારી (બિહારી); વિ+અવ, વ્યવહાર; વ્યવહારિક;—વ્યવહારિક (વેવારિયો) વ્યવહારી (ફન), —સંહાર (સંધાર); ઉપસંહાર-ત્-હુર્તા-હ.હરિ-અન-અહુણુ; ઉત્+ આ, ઉદ્ધહરણુ.—ફન.—[હારી]; દુઃખહારી;અક-ઉદ્ધારક; સંહારક.

ગૂ. ધા. હરણું; હારણું; ઉધરણું; ઉધારણું; સંહારણું.

૧. વિધન-હરકતો લઈ લેનાર, ગણપતિ.—૩ ભોજન, ખાણું.

આ વિ જવ સં વગેરે ઉપસર્ગો આવ્યાથી આ શાબ્દના ખાલું, લઈ આવવું, વિહાર કરવો, હરવું, ખીજે રથજો લઈ જવું, નાશ કરવો એવા ભૂદાન અર્થ થઈ જાય છે તે તેનાં ઉદાહરણો ઉપરથી સમજી લેવું.—૩. બહાર લઈ લેવું, બાદ કરવું; (સંસાર સમુદ્રમાંથી) બહાર કાઢવું, કદયાણુ કરવું.

૧૦૩. ક્ષિ.—૧. રહેવું ૨. નાશ પામવો:—

અ.—ક્ષય (ખઘ-ખે); અક્ષય (આખું)—તિ. ૧^૧ક્ષિતિ; ૨ક્ષિતિજ.—ત—પરિક્ષિત્.—ત્ર—ઉક્ષેત્ર (ખેતર); ક્ષેત્રજ; ક્ષેત્રજ—ન.—ક્ષીણ.—મ.—ક્ષેમ. (ખેમ).

ગૂ. ધા.—ક્ષય-ખે થવો; ક્ષીણ થવું:—

૧. નાશ, પૃથ્વી, ભૂમિ.—૨ પૃથ્વીથી પેદા થએલ ઝાડ, વૃક્ષ, પૃથ્વીની દિશાઓની હદ કરનારી લીટી—૩. રહેવાનું, જીવન, મેળવવાનું રથજ દેહ, અંતઃકરણ, ઇન્દ્રિય, ખેતર, નાશ કરવાનું—લડાઈનું રથજ

૧૦૪. ક્ષિપ્.—ફેંકવું, જલદીથી જવું:—

અ. ક્ષેપ. (ખેપ) કાળક્ષેપ (આક્ષેપ.—આખેપ—આખ્યેપ); વિક્ષેપ. સંક્ષેપ.—ત.—સંક્ષિપ્ત—અક.—^૧ક્ષેપક (ખેપીઓ). ર+આ—ક્ષિપ્રા..

૧ જૂના ગ્રંથમાં ખીજાએ હમેરી દીધેલું હોય તે. જલદીથી જનાર.

૧૦૫. જ્ઞા.—(લા. Nosio) જાણવું:—

અ.—[જ્ઞ]; કૃતજ; તત્ત્વજ; અજ; અભિજ; અન્ અનભિજ; સુજ;—[જ્ઞા]; આજ્ઞા; (આન્યા, આણુ); ^૧અવજ્ઞા; પ્રતિજ્ઞા; ^૨સંજ્ઞા; સંજિક.—અન—જ્ઞાન; સુજ્ઞાન (સુમણુ); અજ્ઞાન (અમણુ); ઉઅભિજ્ઞાન; વિજ્ઞાન.—ત્ત જ્ઞાતા.—તિ.—^૪જ્ઞાતિ (ન્યાતિ—ન્યાત); ^૫વિજ્ઞાતિ.—ય.—^૧જ્ઞેય.

ગૂ. ધા.—જાણવું:—

૧. હલકું જાણવું; તુચ્છ જાણવું, ન જાણકારવું.—૨. સારી રીતે જાણવું; નામ, સાંકેતિક નામ —૩. ઓળખાવું, ઓળખની નિશાની. —૪. ઓળખ, ધંધો વતન વગેરે ઉપરથી ઓળખ આપવા સાર જે નામ પડેલાં છે તે જાતિ. જન્મ અને જ્ઞાતિધંધા વગેરેની ઉપર આધાર રાખે છે.—૫ વિશેષ કરીને જણાવવું, જાહેર ખબર.—૬. જાણવા શોધ, જાણવાનું.

ઉત્સર્ગ.

સંસ્કૃત શબ્દોને અપભ્રંશ થતાં જે નિયમો લાગુ પડે છે, તેને ઉત્સર્ગ કહે છે, એમાંના મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. જોડાક્ષરમાંથી વખતે એક અક્ષર જડી જાય છે, અને ત્યારે તે જોડાક્ષરની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે:—જેમકે

સંસ્કૃત.	ગૂજરાતી.	સંસ્કૃત.	ગૂજરાતી.
અર્ક	આંક (આંકડો)	કર્મ	કામ
ચક્ર	ચાક	ચર્મ	ચામ
દુગ્ધ	દૂધ	નક	નાક
પુત્ર	પૂત	સર્પ	સાપ
ધર્મ	ધામ	પટ્ટ	પાટ
ગહ્લ	ગાલ	મર્મ	મામ
અમ્ન	આભ	ફુલ્લ	ફૂલ
મક્ત	ભાત	વલ્લ	વાલ
સત્ત	સાત	અર્પ	આપ
કજ્જલ	કાજળી	અર્ગલી	આગળી

(નાનો આગળીઓ)

(બધા ઉત્સર્ગો બધ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

અષ્ટ	આઠ	અઘ	આઝ
અશ્વ	આંસુ	ઉત્કર (ક)	ઉકરડો
ઘર્ણ	વાન	કર્ણ	કાન
ચર્મ (ક)	ચામડું	તુષ્ટ	તૂઠો, તૂઠ્યો
પક્	પાકું	બિલ્વ	બિલ્લું, બીલું
દર્મ	દાભ	મિષ્ટ	મીઠું

મહ્	ભાભો	રુષ્ટ	રૂઠો, રૂઠ્યો
હસ્ત	હાથ	અંગુષ્ઠ	અંગૂઠો
કક્ષ	કાખ	શબ્દ	સાદ
સિન્ધ	સીધું	કર્કટી	કાકડી
કૃષ્ણ	કાહ્ન, કા'ન	કુબ્જ (ક)	કૂખડો
અંદ્ર	આંદો	છિદ્ર	છીંડું
દુર્બલ	દુબળો	નમ્ર	નાગો
મિત્ર	ભીનું	રક્ત	રાતું
શર્કરા	સાકર	અગ્નિ	આગ
ચિકન	ચીકણું	વત્સ (ક)	વાછડો
શુષ્કં	સૂકું	મર્કટ	માંકડો

૨. જ્યારે સંસ્કૃત અનુસ્વરનો ઉચ્ચાર મોળો પડી જઈને સ્થાનરહિત ફક્ત અનુનાસિક ઉચ્ચારણુ રહે છે, ત્યારે પથ્ય પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે, કેમકે ખરેખરો એ એક જોડા-ક્ષરનો લોપજ છે:—

દંત	દાંત	રંક	રાંક
કંકણ	કાંકણુ	મંગુલી	આંગળી

(બધા ઉત્સર્ગો બધ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણુ)

કંકર	કાંકરો	વંધન	વંધન, વાંધણુ
કંઠ	કાંઠો	વંશ	વાંસ
સંખ્યા	સાંખ, સાંજ	વંધ્યા	વાંઝ(ણી)
વંધન	લાંધણુ, લાંધણું	ઉંબર	ઉંખરો, ઉમરો
વિંધ	ખીણું	મંડપ	માંડવો

કંચુકી કંચળી કંચલ કંચળો, કામળો

૩. શબ્દને છેડે અઃ આવે તો તેનો ઓ યાં જાય.

કંકરઃ કાંકરો ઉંચરઃ ઉંચરો

કંઠઃ કંઠો રાસઃ રાસો

મલ્લઃ ભાલો નમ્રઃ નાગો

(અથા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કુકુદઃ કૂકડો ઘટઃ ઘડો

પુટઃ પુડો, પૂડો દીપઃ દીવો

મંડપઃ માંડવો શટુકઃ ખડુઓ

ગુજરાતીમાં ઓકારાંત નરજાતિના શબ્દો છે તે અધ્યાનાંજ ધણું કરીને ઓ વિસર્ગ ઉપરથી થએલો છે એમ સમજી લેવું. એ વિસર્ગ સંસ્કૃતમાં પ્રથમાના એકવચનો છે.

૪. શબ્દને છેડે અમ્ આવે તો તેનું ડં થઈ જાય.

કાલમ્ કાળું ગલમ્ ગળું

મધુરમ્ મધુરું રક્તમ્ રાતું

પક્કમ્ પાકું નક્કમ્ નાકું

(અથા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કપટમ્ કાપડું કલમ્ કેળું

સ્નાયમ્ આળું ગૌરમ્ ગોરું

સ્થાનમ્ થાણું વક્ત્રમ્ વાંકું

સ્વપ્નમ્ સ્વપ્નું નાણ(ક)મ્ નાણું

ગુજરાતીમાં ઉકારાંત નાન્યતર જાતિના શબ્દો છે તે અધ્યાનાજ મૂળ સંસ્કૃતમાં અમ્ છે એમ સમજવું એ અમ્ સંસ્કૃતમાં નાન્યતર જાતિના શબ્દોને પ્રથમાના એકવચનોમાં લાગે છે.

પ. લઘુતાવાચક ક ઉપરથી ગૂજરાતીમાં ડો, ડી, ડું; ને ળો, ળી, ળું પ્રત્યયો થયા છે:—

રાસક	રાસડો	પકક	એકસો
કચ્છક	કાછડો	અંધક	આંધળો

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

*કાકક	કાગડો	પુચ્છક	પૂછડું, પૂછડું
વત્સક	વાછડો	વંશક	વાંસડો
પંગુક	પાંગળો	પીતક	પીળું

*હાલ સંસ્કૃતમાં લઘુતાવાચક રૂપ નહિ બોલાતું હોય, તોપણ તે અસલ આવા શબ્દોમાં બહુ બોલાતું હતું એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. તેમજ હાલ સંસ્કૃતમાં કેટલાક શબ્દ લઘુતાવાચક રૂપમાંજ બોલાય છે, તે અસલ મૂળરૂપે બોલાતા હશે એમ પણ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો ઉપરથી સાબિત થાય છે—જેમકે માથું, પોથી, વગેરે શબ્દોને ઠેકાણે અસલ મસ્તમ્ પુસ્તી, રૂપ સંસ્કૃતમાં વપરાતાં હશેજ.

૬. ય નો જ થાય:—

યવ	જવ	યાત્રા	જાત્રા
યાન	જાન	યાચક	જાચક
યોગ	જોગ	યુદ્ધ	જુદ્ધ
યૂ	જૂ	માર્યા	ભાર્યા

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

અદ્ય	આજ	અદ્યમ	ગિજમ
યત્ન	જત્ન, જતન	સ્વાદ્ય	ખાનું

વિદ્યુત્ વીજળી આત્રીય ભત્રીજો

ય ત્ સાથે જોડાએશે હોય ત્યારે ય નો ચ થાય, અને
ત્ જોડી જાય:—સત્ય ઉપરથી સાચ, નૃત્ય ઉપરથી નાચ
વગેરે.

૭ ન નો જ થાય છે:—

જન	જળુ	જમન	જમણુ
ગાન	ગાણું	સ્થાન	થાણું
રંધન	રાંધણુ	લંઘન	લાંધણુ
હીન	હીણુ	દાન	દાણુ

(અથા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણુ.)

કઠિન	કઠણુ	ધમની	ધમણુ
ફાલગુન	ફાગણુ	માજન	માણું
નયન	નેણુ	વચન	વેણુ
નિપાન	નવાણુ	વ્યાખ્યાન	વિખાણુ, વખાણુ.

૮. વ નો વ થઈ જાય:—

ગોપાલ	ગોવાળ	તાપ	તાવ
દીરાલી	દીવાળી	કૂપ	કૂવો

(અથા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણુ.)

વાપિ	વાવ	નિપાન	નવાણુ
વાપ	આવો	વિરુપ	વરવો

૯. વ નો બ થાય:—

વર્કર	બર્કર	વાલ	બાલ
વર્તિ	બર્તી	વાપ	બાપ, બાવો
ઘર	બાર	વંશી	બંશી, બંસી

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

બ્રજવાસી	ખિન્નવાસી	બાપ્ય	બાપ
મિત્રાજિત	મિત્રાન્યો	વિષ્ટ	બેઠો
દ્વિ	બે	ધૃતવર	ધેવર, ધેઅર

આ નિયમ હિંદી વગેરે ભાષાઓમાં બહુજ ચાલે છે.

૧૦. હ અથવા ડ નો કવચિત્ લોપ થાય છે:—

કઠિન	કઠથુ	જાતિ	ગત
સુપુત્ર	સપૂત	કુદૃષ્ટિ	કદૃષ્ટિ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

મક્ષિ	આંખ	કુળ્લદાસ	કિસન-કમનદાસ
વાપી	વાવ	ઉજ્જવલ	અન્નવાળું
ગુરુ	ગરબો, ગરવો	વિરુપ	વરબો, વરવો

૧૧. હ નો ણ, અથવા ડ નો ઓ કોઈ વખત થાય.

વિંદ	વેંડો	પુસ્ત(ક)	પોયું
પિંદિ	પેંદો	ઉષા	ઓખા
ચિત્	ચેત	પુત્કાર	પોકાર

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

તિતિર	તેતર	કુદાલ	કેદાળો
-------	------	-------	--------

૧૨. ક્ષ નો અ, હ, કે ડ થાય.

મૃત	મડું	ગૃંગક	શીંગડું
ગૃણ	શુથ, સથ	પૃચ્છ	પૂછ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કૃષ્ણ	કા'ન, કિસન	ધૃષ્ટ	ધાટો, મરિ.
ગૃંચાળા	સાંકળ	અમૃત	અમી

ઘૃત	ધી	ગૃધ્ર	ગીધ
પૃષ્ઠ	પૂઠું	વૃદ્ધ	બુદ્ધો

૧૩. એ ને ઓ ને ઠેકાણે ઇ ને ઓ થાય:—

એકેક	એકેક	ગૌર	ગોરૂં
ભૈરવ	ભેરવ	કૌપીન	કોપીન
વૈર	વેર	ગૌરવ	ગોરવ

(અથા ઉત્તરગોં ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

ગૌરિક	ગેરૂં	યૌવન	જોબન
વૈદિક	વેદિઓ	ગૌરી	ગોરી
સૈન્ય	સેન	દૌહિત્ર	દોહિતર

૧૪. ક ને ઠેકાણે ગ, અને ટ ને ઠેકાણે ઙ થાય:—

કાક	કાગ	ઘટ	વડ
બક	બગ	ઘટ	ધડો
મૂક	મૂગો	ઘોટ	ધોડો
સકલ	સગળું, સધળું	તટ	તડ-તૌડ

(અથા ઉત્તરગોં ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કાર્યકર	કાળગરો	પર્પટ	પાપડ
બટુક	બડુઓ	મર્કટ	માંકડો
શાદી	સાડી	બાદી	વાઠી
કુર્કુટ	કૂકડો	કંદુક	ગેંદ (દડો)

૧૫. જ અથવા જ્ઞ નો જ્ઞ યઈ જાય છે:—

જર્ષ	હરખ	જદ્	ખટ
જ્ઞાર	ખાર	ગોરજ્ઞ	ગોરખ

વિષ	વિખ	ઉષા	ઉખા, ઓખા
ક્ષીર	ખીર	દ્રાક્ષ	દ્રાખ, દરાખ
લક્ષ	લાખ	ચોક્ષ	ચોખખો, ચોખો

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

વૃક્ષ(ક)	વરખડો, રખડો	કક્ષા	કાખ
પક્ષી	પંખી	રક્ષા	રાખ
લિક્ષા	લીખ	અવલક્ષ	ઓળખ
કુક્ષિ	કૂખ	પ્રેક્ષ	પેખ
નિરીક્ષા	નીરખ	તીક્ષ્ણ	તીખું
ગવાક્ષક	ગોખલો	સુલક્ષણ	સલખણો

૧૬. શ ને ષ નો પ્રાકૃતમાં સ થઈ જાય છે:—

શ્યાલ	સાળો	બંશ	વાંસ
શશક	સસલો	વિષમ	વસમું
વર્ષ	વરસ	પૌષ	પોસ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

વંશ	ડાંસ	પાર્શ્વ	પાસ
શ્વશુર	સસરો	શબ્દ	સાદ
અશ્વ	આંસુ	બોહશ	સોળ

૧૭. સ નો પછી મૂળ પ્રાકૃતમાં હ પથ્ય બહુ થતો:—

ઝઞ્ઞ	ઉહ્નું, ઉન્હું	કૃઞ્ઞ	કાહ્ન, કા'ન
પાષાણ	પાહાણ, પા'ણ	સ્ના	ન્હા

૧૮. ષ ને ક્ષ નો માગધી પ્રાકૃતમાં છ પથ્ય બહુ થતો:—

ષદ્	છ	ક્ષુર	છરો
-----	---	-------	-----

ઉત્સવ	ઓછવ, ઓચ્છવ	ઋક્ષ	રીછ, રીંછ
મત્સ્ય	મચ્છ	લક્ષ્મી	લાછ
મત્સ્યક	માછલું	મનસા	મનછા-મંછા
મત્સર	મચ્છર	વત્સલ	વચ્છળ

૧૯ શબ્દને આરંભે ન હોય એવા મહાપ્રાણુનો હ થઈ જાય:—

સર્ત્રી	સહી	મેઘ	મેહ
માઘ	માહ	દધી	દહી-દહી
અધુના	અહુણા, હમણા	મુલ	મુહ, મો, મોં
મથિત	મહી	બધિર	બહિરો, બહેરો
સાધુકાર	સાહુકાર	આમીર	આહીર

(અથા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણુ.)

નલ્લર	નહર, નોર	લેલ્લક (લેલ્લિક)	લહીઓ
પ્રાધુળ	પ્રાહુણો, પશુણો	કથિતવ્ય	કહેવું
પ્રથુક	પહુઆ, પુઆ	ગોધુમ	ગહું, ધઉં
લામન	લાહાણું	લામ	લાહાવો
નિમાલ	નિહાળવું	કોથ	કોહ

૨૦. ત વર્ગને ઠેકાણે ટ વર્ગના અક્ષરો અનુક્રમે થાય:—

ઉત્થ	ઊઠ	ઉત્થાપ	ઉઠાવ
પ્રકસ્થ	એકઠું	પ્રંથી	ગાંઠ
છિદ્ર	છીંડું	પત્તન	પાટણુ
વંદ	ડંડ	વર્તિ	વાટ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

દાહ	ઝાધ	મર્દિત	મરાડયો
મૃત્તિકા	મટ્ટી, માટી	ગર્ત	ગાડવું
વૃદ્ધ	બુડ્-દો, બૂદો	સાર્ધપંચ	સાઢપાંચ
ઝર્વાધાની	ઝિઢાણી	વર્દ્ધમાન	વઢવાણ

૨૧. ડ, ર, લ, ને ળ એક બીજાને ઠેકાણે થાય:—

તડાગ	તળાવ	નાડી	નાળ
હરિદ્રા	હળદર	રુક્ષ, રૂક્ષ	લૂખું
બોડશ	સોળ	ગુડ	ગોળ

૨૨. જોડાક્ષરમાંથી ધણું કરીને પહેલો અક્ષર ઊડી જાય, પણ મ, ન, ય, લ, વ, તથા ર એ બીજા હોય તોપણ લોપ પામે:—

અર્ક	આક	યુગ્મ	બૂગ
શ્મશાન	મસાણ	નમ્ર	નાગો
સ્નસા	નસ	વ્યતરી	વતરી
સ્નેહ	નેહ	રશ્મિ	રશી-રસી-રાસ
સત્ત	સૂતો	શલ્ય	સાલ
ફાલ્લ ન	ફાગણ	વ્યાઘ્ર	વાધ
અથ	આળ	શૂન્ય	સૂનું
અર્પ	આપ	ધાન્ય	ધાન
સ્વાદ્ય	ખાળું	ચક્ર	ચાક

૨૩. ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, ય, ને ષ એ શબ્દની વચ્ચે હોય, તો લોપ પામે, અને તે ઠેકાણે અ, આકી રહી જાય,

તો તેની ઈ થાય, અને એ રીતે થએલી કે બીજી ઈ નો ચ
થાય અથવા પાછલા સ્વર સાથે મળી ણ પથુ થાય.

સાગર	સાઈ, સાયર	નાલિકેર	નાળિયેર
વચન	વધણિ, વયથુ-વેથુ	મૂષ્ટિકાર	મઠિયારો
કાતર	કાઈર, કાયર	કુંભકાર	કુંભાર
ગત	ગઈઓ-ગયો	કેદાર	કેઆરો-ક્યારા
રજની	રઈણી, રયણી, રેથુ	કોપિ	કોઈ
નાગર	નઈર, નયર, નેર	જાતિ	જાઈ
સદર	ખઈર-ખેર	સિંહપુર	સિંહઉર, સિંહાર
પાદ	પાઈ, પાય	સમય	સમઈ, સમે, સમો
કોકિલ	કોઈલ, કોયલ	મયૂર	મઉર, મોર
જાતિફલ	જાઈ-જાયફળ	ભૂમિ	ભૂંય, ભોંય, ભાંય
યૂકા	જૂઆ, જૂરા	ઘૂત	જૂઉ, જૂવું
બદુક	બડુઓ, બડવો	લડુક	લાડુઓ, લાડવો
સૂચિ	સૂઈ, સોય	મગિની	ખહિન, ખે'ન

૨૪. ચ ને જ નું સંપ્રસારણ એટલે હ ને ડ થઈ જાય,
અને તે પાછલા સ્વર સાથે મળી ણ કે ઓ રૂપ ધરે:—

ક્ષય	ખઈ, ખે	નયન	નેથુ, નેન
મય	મે	સ્વર્ણ	સુન્નું, સોનું
ધવલ	ધોળું	રસવતી	રસેધ
મવસર	ઓસરવું	મવલન	ઓળખ

કવલક કાળિયે

લવણ લૂથ

૨૫. સ્વકાર ઉપરથી કે કાઠપિથુ રીતે આવેલા હ ની પાસે ક આવે તો ક્ષ, ગ આવે તો ઘ, ચ આવે તો છ, જ આવે તો ઙ્ઞ, ટ આવે તો ઠ, ડ આવે તો ઢ, ત આવે તો થ, દ આવે તો ધ, પ આવે તો ફ અને વ કે વ આવે તો મ થાય:—

સ્કંધ	ખાંધ	પશ્ચાત્	પછી
વૃશ્ચિક	વીછી, વીંધુ	અષ્ટ	આઠ
મિષ્ટ	મીઠું	દષ્ટ	દીઠું
મુષ્ટિ	મૂઠી	ગોષ્ટિ	ગોઠ
સ્તંભ	થંભ	સ્તર	થર
સ્તંભક	થાંભશે	દધિસ્તર	દહીંથડું
સ્તોમ	થોમ	પુસ્તક	પોથું
હસ્ત	હાથ	મુસ્તા	મોથ
વાષ્પ	આંધ	ગુહ્ય	ગૂઝું
દાહ્ય	દાઝ	મુહ્યતિ	મૂઝાય
વંખ્યા	વંઝા	સંખ્યા	સાંઝ, સાંજ
જિહ્વા	જીભ	ઉર્ધ્વ	ઊભું

૨૬. કાઠ વખત અક્ષરોનો વ્યત્યય એટલે ઉલટપાલટ થાય:—

કલશી	કશલી	નમ્ર	નરમ
વાગ્વણી	વનારસ	વિહાલ	વિલાડો
હદ	દહરો, ધરો	લઘુ	હળુ, હળવે

માગ ૩ જો.

અધરા સંસ્કૃત ધાતુ.

અક્ર—ચિહ્ન કરવું—અંક—આંક—આંકો, અંકિત, આશંકિત, પર્યંક—પલંગ;—ગૂ આંકવું, આંકડો, આકર્ણી.

અગ્—જવું;—અંગ—આંગ, (અંગન)—આંગણું, અંગના, અંતરંગ—અતરંગ, વ્યંગ, સાંગોપાંગ.

અચ્—જવું, વળવું—અચળ, અર્વાચીન, ઉદીચ્ચ, પ્રાચીન.

અજ્—(લા. unguo) તેલ લગાડી મુંદર કરવું, આંજવું, પ્રકાશવું—અગ્નિ, અંજન, વ્યક્ત, અવ્યક્ત, વ્યંગ્ય, નિરંજન, વ્યંજન—ગૂ. આંજવું; આંજણી.

અટ્, અત્—જવું, ફરવું;—અટન, અટવી, અતિથિ, આતિથ્ય, દેશાટન, પર્યટન, (પદાતિ) પ્યાદુ.

અણ્, અનઃ—(લા. animus) ધમવું, ધાસ લેવો, જીવવું;—અપાન, આનન, ઉદ્ધાન, ગમનન, પ્રાણ, પ્રાણાયામ, વ્યાન, સમાન.

અદઃ—(લા. edo; ઇ. eat) ખાવું—અન, સ્વાદ, સ્વાદુ, સ્વાદિષ્ટ.

અર્ચ્—માન આપવું, પૂજવું—અર્ક, અર્યન, અર્યા; ગૂ. અર્યવું.

અર્જ્—મેળવવું, કમાવું—અર્જુન, ઉપાર્જન, ઉપાર્જના, ઉપાર્જિત, સર્વોપાર્જિત.

અર્થ્—માગવું, અરજ કરવી;—અર્થ, અર્થશાસ્ત્ર; અનર્થ—અનરથ; પ્રાર્થના, સમર્થ, વ્યર્થ.

અલ્—શણગારવું—અલંકાર, અલંકૃત, અલેક, અલકા, અલિ—આલિ—આલી.

અશ્—ખાવું—અશન, પાશન; હૃતાશન; ગૂ. પ્રાશવું.

અસ્—(અં. is. લા. Esse, esti) હોવું, ફેંકવું:—
અસ્તિત્વ, આસ્તિક, નાસ્તિ-નથી, નાસ્તિક, સત્. સત્ય, સત્તા,
સત્વ; અભ્યાસ; અસ્ત; અસ્ત્ર, ન્યાસ, વ્યસન, બ્યાસ, સન્યસ્ત,
સમસ્ત્યા, સમાસ, સ્વસ્તિ.

અર્પ—આપવું—અર્પણ;—સમર્પણ; ગૂ. અર્પવું—આપવું.

આપ્—(લા. opto ?) મેળવવું, વ્યાપવું—પ્રાપ્ત,
પ્રાપ્તિ, પ્રાપ્ય, વ્યાપક, વ્યાપી, વ્યાપ્તિ, વ્યાપ્ય, સમાપ્ત,
સમીપ—ગૂ. વ્યાપવું, પાવવું, પામવું.

આસ્—એસવું—આસન, ઉત્ત્રાસી, ઉપાસક, પ્રાસ. ઇષ—
ઈષ્ઠ્યવું—અનિષ્ટ, ઇચ્છા, ઇચ્છુ, ઇષ્ટ, ઇષ્ટરાશિ, હિતૈષી—હેતેશ્રી.

કચ્, કંચ—પ્રકાશવું, બાંધવું—કચ, કાચ, કાંચન—
કંચન, કંચુકી, કંચુલી—કાંચળી, કાંચી.

કથ્—કહેવું—કથન, કથા, કથિત, કથ્ય;—ગૂ. કહેવું.

કન્—ચાહવું, પ્રકાશવું—કનક, કંઠ, કન્યા, કાનન,
કાંત, કાંતા (છેન્ના એ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ કમ્ ધાતુ ઉપરથી
પણ થાય).

કણ્—અવાજ કરવો—કંકણ, કણિકા—કણુકી.

કપ્, કંપ્—(ગ્રી. campto) જવું, જવું; ઘ્યા
કરવી—અનુકંપા, કંપ, કંપાયમાન. કપિ.

કલ્—(લા. celer, swift) જવું, ગણવું, ફેંકવું,
શબ્દ કરવો—કલહ, કલ્યાણ, કલા, કલિ, કલ્પોક્ત, કાલ,
કાલિકા, નિકાલ, સંકલના, વિકલ;—ગૂ. ઉકલવું—(ઉકલ),
ઝાકળી (ઉકલિકા), અકળાવું.

કાશ્—દીપવું, ચળકવું—અવકાશ, આકાશ, પ્રકાશ,
કાશી, કાષ્ટ.

કિત્—જાણવું, વસવું—કિતવ, કેતકી, ચિકિત્સા,
નિકેત, સંકેત.

કું, કૂ—ખેલવું—કવન, કવિ, કવિત્વ, કાવ્ય, કુંજ,
કૂપ—કૂવો.

કુલ્—એકું કરવું—આકુલ, કુલ, કુલક, કુલીન, વ્યાકુલ,
વિરહવ્યાકુલ—મેહેવાકુળો—મેહેઆકુળો.

કુશ્—કુસ્—લેટવું—કુશ, કુશલ.

કૃપ્,—કલૃપ્—કયા કરવી; યોજના કરવી—કલ્પ,
કલ્પના, વિકલ્પ, સંકલ્પ, કૃપણ, કૃપા.

કૃષ્—ખેંચવું—આકર્ષણ, ઉત્કર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ, કર્ષણ—કશાણું,
કૃષિ, કૃષ્ણ, સંકર્ષણ.

કૃત્—વખાણવું—અપકીર્તિ, કીર્તન, કીર્તિ, કીર્તિત,
પ્રકીર્તિત, કીર્તિમાન.

કિલશ્—દુઃખ દેવું—અકિલ્લ, કિલ્લ, કલેશા, કેશ.

ખન્—(લા. canalis) ખોદવું—ખાતક—ખાડો, અખાત,
ખનિજ, ખનિત્ર—ખાતરિંગ, ખાત્ર—ખ્યાતર, ગૂ. (ખનિ)
ખાણુ.—ખણવું, ઉખેડવું—(ઉપાત).

ખાદ્—ખાવું—ખાદ-ખાધ, ખાધ-ખાળું;—ગૂ. ખાવું.

ખિદ્—દુઃખી થવું—ખિન્ન, ખેદ;—ગૂ. ખીજવું.

ગદ્—(અં. quoth) બોલવું—ગદગદિત, ગદ્ય.

ગલ્—ગળવું—ગલ-ગળું, ગલ્લ-ગાલ (ગલન) ગલાણું,
નિર્ગળ,—નિગળવું. ગળવું, ઓગળવું—(અવગળ), પિગળવું,
(અપિગલ ?)

ગા-ગૈ,—ગાવું—ઉદ્ગીતિ, ઉપગીતિ, ગાથા-ગાહો, ગાન,
ગાયત્રી, ગાયન, ગાયક, ગીત, ગીતિ, સંગીત.

ગુણ્—વધારવું, ગણવું—ગુણ, ગુણક, ગુણ્ય, ગુણાકાર,
દુર્ગુણ, નિર્ગુણ, સદ્ગુણ્ય, સગુણ; ગૂ. ગણવું.

ગુપ્—રક્ષણ કરવું—ગુપ્ત, ગુપ્તિ, ગોપ્ય-ગોપ, ગોપન.

ગુહ્—સંતાડવું—ગર્હિત-ગપ્પર, ગુહા-ગુફા, ગુહ્ય, ગૂઢ.

ગૃ—ખાવું; ખહાર કહાડવું—ઉદ્ગાર; ગુરુ, ઉપગુરુ,
(ગર્ગરી)—ગાગર, ગિરા.

અથ—થવું—અંથ-ગાઠો, અંથી-ગાંઠ-ગાંઠડી; ગૂ. ગૂંથવું, ગાંઠવું, ગાંઠિઓ, ગાંઠિછોડ-ધંટિચોર.

અસ—ખાવું, લેવું—ગ્રાસ, વ્યાધિગ્રસ્ત.

ઘડ્-ઘડવું, એકઠા થવું—અધટિત, ઘટ-ઘડો, ઘટના, ઘટિકા, ઘટિત, સંઘટન;—ગૂ. ઘડવું, ઉઘાડવું, (ઉદ્ઘાટ).

ધુર—ખીવાડવું, ભયંકર શબ્દ કરવો—અધોર, ધોર; ગૂ. ધોરવું, ધરધર, ધડધડાટ.

ચક્ષ—જોવું, સ્પષ્ટ કહેવું—ચક્ષુ—ચક્ષ-ચખ, વિચક્ષણ.

ચત્—માગવું—ચતુર, ચાતક.

ચદ્—ચંદ્—(લા. candeo) પ્રકાશવું—ચંદ્ર, ચંદન, ચંદ્રમા, ચંદ્રિકા.

ચર્વ્—ચાવવું—ચાર્વાક, ગૂ. ચર્વણું (ચર્વણ)—ચાવવું.

ચ્યુ.—જવું—અચ્યુત, ચ્યવન, પદચ્યુત.

જાનૃ—જાગવું—ઉજાગર-ઉજાગરો, જાગરણ, જાગૃત, જાગૃતિ, જાગૃત્;—ગૂ. જાગવું.

જનૃ—(લા. Granum) જીણું થવું—અજર, અજીર્ણ—અજીરણ, જર્જર. જરા, જીર્ણ-જૂનું. જાર-ગૂ. જરવું, જળી, જવું, જૂરવું.

જવલ્—ભડકો થવો, પ્રકાશવું—ઉજ્જવલ-ઉજળું, જવાલા-ઝાળ, પ્રજ્વલિત; ગૂ. જળવું, અજવાળવું, (ઉજ્જવલન).

તન્—(લા. tendo tenio) ખેંચવું, તાણવું—તનુ, તનુજ, તંતુ, તાન-તાણો, સંતાન, સંતતિ.

તર્ક—શોધી કહાડવું, વિચારવું—અતર્ક્ય, કૃતર્ક, તર્ક, વિતર્ક, ગૂ.—તાકવું.

તલ્—જયું, રહેવું—અતલ, તલ-તળીંગ, તલાતલ, તાલ-તાડ, તાલી, તાલુ-તાળવું. પાતાલ, ભૂતલ, મહાતલ, વિતલ, રસાતલ, સુતલ,

તિજ્—(અં. sting. લા. stigo) અણી કરવી—ઉત્તેજન, ઉત્તેજક, તીક્ષ્ણ, તેજ, તેજસ્વી, તેજોમય; નિસ્તેજ; ઉટકવું (ઉત્તેજ).

તુર્—ઝપટ કરવી—આતુર, ત્વરા, તુરંગ, તરંગ. તુરંગમ;—ગૂ. તુર્ત-તરત.

તૃપ્—સંતોષ પામવું—અતૃપ્ત, તર્પણ, તૃપ્ત, તૃપ્તિ.

ત્યજ્—તજવું, છોડવું—ત્યાગ, ત્યાગી, પરિત્યાગ;—ગૂ. તજવું, તાજ કરવું.

દમ્—(લા. damnum, domo અં. tome) દમવું—દમ, દમન દમયંતી, દંડ, દંત-દાંત;—ગૂ. દમવું.

દય્—આપવું—દયા, દયાલુ, દયાવંત, દયિતા, નિર્દય.

દલ્—ભાગ કરવા, ફળવું—દલ-દળ-દાળ, દિલીપ, દલન-દળણું-દયણું;—ગૂ. ફળવું અવડાળવું-ઓડાળવું. (અવદાલ).

દહ્—ખાળવું—દગ્ધ, દહન, દાહ, વિદગ્ધ, દાહ, (દાઝ).

દંશ્—કરડવું—દંશ-ડંસ-ડાંસ, દંટ્રા-દાઢ. દશા, દશન-દસવું-ડંસવું.

દક્ષ્—ઉતાવળ કરવી, સારી રીતે કરવું—દક્ષ, દિક્ષણ, દક્ષિણા, પ્રદક્ષિણા.

દુષ્—દૂષ્—ભૂલ કરવી—ત્રિદોષ, દુષ્ટ, દૂષણ, દોષ, નિર્દોષ, પ્રદોષ, વિદૂષક.

દુહ્—દોહવું—કામદુધા, દુહિતા, (દુગ્ધ)-દૂધ, દોહન, (દોહની)-દોહણી-દોણી, દૌહિત્ર-દૌહિતર;—ગૂ. દોહવું.

દૃપ્—અહંકાર કરવો—કંદર્પ, દર્પ, દર્પણ.

દૃહ્—વધવું—દહ, દીર્ઘ.

દૃ—ક્રીડવું, ખીવું—દારણ (દિવદારનું ઝાડ), વિદારણ;—વિદારવું.
 ધુત, જ્યુત—પ્રકાશવું—ઉદ્યોત, અદ્યોત, જ્યોત્સ્ના,
 જ્યોતિ, ધુતિ, વિદ્યુત—તીજળી.

ધન્—શબ્દ કરવો, ચલાવવું, અનાજ પેદા થવું,
 મારી નાખવું—ધન, ધની-ધણી, ધનુસ્, ધન્ય, ધાન્ય,
 નિધન, પ્રધન.

ધાવ્—ધોવું—ધાવન, દંતધાવન, ધાવક-ધોખી, ધૌતિ-
 ધોતી:—ગૂ. ધોવું.

ધૂ—પૂજવું—અવધૂત-અખધૂત, ધન, ધૂનિ-ધૂણિ, ધૂમ,
 ધૂમ્ર, (ધૂલિ)—ધૂળ, ધૂણવું.

ધ્યૈ—વિચારવું, ચિંતન કરવું—ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય,
 ધી, સંધ્યા.

ધમ્—ધમવું—ધમન-ધમણ, ધમની;—ધમવું.

નટ્—નાચવું—નટ, નટી, નાટક, નાટય: ગૂ. નટવો.

નદ્—શબ્દ કરવો—નદ, નદી, નાદ.

નલ્—આંધવું, ગંધ આપવી—અનલ, નલ, નાડી, નાલ-
 નાળવો, પ્રણાલ-પરનાળ, પ્રણાલિકા—ગૂ. નડવું.

નદ્, નદ્—ખુશ થવું—અભિનંદન, આનંદ, નંદ, નં:ન,
 નંદિની, નંદી, ગૂ. આનંદવું.

નાથ્—માગવું, દુઃખ દેવું—જગન્નાથ, નાથ, વિશ્વ-
 નાથ;—ગૂ. નાથવું.

નૃત્—નાચવું—નર્તક, નર્તકી, નર્તન, નૃત્ય, નૃત, સુનૃત.

નૃ—લઈ જવું—નર, નરસિંહ, નર્મ, નારંગ, નારી.

પઠ્—શુદ્ધ બોલવું, વાંચવું—પાઠ, પાઠક, સહિતાપાઠ;

ગૂ. પઠવું.

પથ્—જવું—કુપથ્ય, પથ્ય, પંથ, (પાથેય)—ભાથું.

પલ્—જવું—ઉત્પલ, પલ, પલાયન, (પલાલ)—પરાળ,
 પાળી, પિપ્પળ—પીપળો. ગૂ. પળવું, પળી જવું.

પશ્—(લા. pactnm.) બાંધવું;—પશુ, પાશ કાંસો.

પક્ષ્-લેવું-અપક્ષપાત;—પક્ષ; પક્ષી-પંખી, પ્રતિપક્ષી.

પુષ્-પોષવું, વધારવું—પુષ્કર, પુષ્કળ, પુષ્ટ, પુષ્ટિ, પુષ્પ, પોષક, પોષણ, પૌષ, ગૂ. પોષવું-પોષવું.

પૂજ્-પૂજવું—અપૂજ્ય-અપૂજ, મૂર્તિપૂજક, પૂજન, પૂજ્ય, પૂજનીય, પૂજનિક; પૂજા; પૂજિત, પૂજારી.

પૃ—કામે લગાડવું—વ્યાપાર-વેપાર, વ્યાપારી-વેપારી; ગૂ. વાપરવું-વાવરવું.

પ્રચ્—(લા. precoa.) પૂછવું—પૃષ્ટ, પ્રચ્છક, પ્રચ્છા, પ્રશ્ન ગૂ. પૂછવું.

પ્રથ્, પૃથ્—ખુદલું થવું?—પૃથિવિ, (પૃથક)—પહોંક પહુંઆ, પ્રથમ, પૃથા, પ્રથા.

પ્રી—(અં. Trend) ચાહાવું—અભિપ્રાય, પ્રિય—પિયુ, પ્રિયત્તમ—પ્રિતમ, પ્રીત, પ્રિયા, પ્રીતિ, પ્રેમ.

ભક્ષ્—(લા. Tames) ખાવું—અભક્ષ્ય, ભક્ષ, ભક્ષ્ય, ભક્ષક, ભક્ષણ—ગૂ. ભખવું.

ભા—પ્રકાશવું—આભા, પ્રભા, પ્રભાકર, પ્રભાત, સભા, ભાન, ભામા, ભામિની.

ભાસ્—દેખાવું પ્રકાશવું—અભાસ, ભાસ, ભાસ્કર,

ભિક્ષ્—(અં-beg.) માગવું—ભિક્ષા, ભિક્ષુ, ભિક્ષુક—

ગૂ. ભીખવું, ભીખ, ભીખારી (ભીક્ષાહારી).

ભી-બીહીવું—અભયવચન, નિર્ભય, ભય, ભયંકર, ભયાનક, ભીતિ, ભીમ, ભીર, ભીષ્મ, ભેરી, ભૈરવ, ભરવી, વિભીષણ.

ભ્રશ્-પડવું—અપભ્રંશ, ઉભયભ્રષ્ટ, ભ્રષ્ટ, ભ્રંશ.

મંડ—શણગારવું—મંડન—માંડણ, મંડપ—માંડવો, મંડલ, મંડલી, મંડિત, ગૂ. માંડવું (!)

મંત્ર—છાનો વિચાર કરવો—આમંત્રણ, નિમંત્રણ; મંત્ર, મંત્રી;—ગૂ, મંતરવું.

મહલ, મલ-ધારણ કરવું—અમલ, (આમલકી) આમલી; નિર્મલ, પરિમલ, મલ. મલયાચલ, મલ, મલિન—મેલું, મલિકા, માલતી, માલા.

મંજૂ-શબ્દ કરવો—મંજરી—માંજર-મંજરા, મંજુલ, મંજૂષા—મંજૂસ-મંજૂસ.

મસ્-વિકાર પામવો—મસ્ત, મસ્તક.

મરજૂ-ફૂંમકી મારવી નિમજ્ઞ, મજ્ઞ-મગન, મંજન.

મહ્—(લા. mugnus) મોટા થવું—મહતા, મહત્વ, મહત્, મહા, મહાન, મહિતા,—મહેતા, મહિષી, મહિલા, મહેલા, મહી, મહીપતિ.

મથ્—વલોવવું—મથન, મથુરા, મન્થન, મંથન, મંથર.

મિશ્ર—(mix) એકઠું કરવું—મિશ્ર, મિશ્રગણિત; મિશ્રણ, મિશ્રિત.

મુડ્—ભાગવું મુંડ, મુંડન—મૂણ, મુંડી, મુડિત ગૂ, મૂડિયો—મૂડવું, મોડવું.

મુદ્—પૂરા થવું—કુમુદ-કમોદ (?) પ્રમોદ, (મુદગર) મોગરો, મુદ્રા, મુદ્ધા, મોદ, મોદક—મોદિક.

મૂર્ચ્—ખેલાન થવું—મૂર્ચન, મૂર્ચ્છા, મૂર્ચ્છિત.

મૃજ્—શુદ્ધ કરવું—માર્જન, માર્ગર, સ-માર્જની;—ગૂ, માજવું—માંજવું.

મૃદ્—(લા. mordeo) ચરો કરવો—પીઠમર્દન, મર્દન, (મર્દશોક)—માદણાં, મૃદંગ, મૃદુ.

યત્—મહેનત કરવી?—પ્રયત્ન. યત્ન—જતન.

યાચ્—માગવું—અયાચિત—અજાયિત, યાયક—જાયક યાયના—જાયના;—ગૂ, જાયવું.

યુ-(લા. Juvo)ભેગા થવું; યાંધવું-અયુત-યુવાવસ્થા, (યવાસો)-જવાસો, યુત, યુપ, (યોત્ર)-જોતું-જોતરું.

યુધ્—લડવું:—આયુધ, દુર્યોધન, યુદ્ધ, યોધ—જોધ યોદ્ધ—જોદ્ધો, યુધિષ્ઠિર, સુયોધન—ગૂ. યુઝવું.

રહ્—તજવું, છોડવું:—રહસ્ય, રહિત, રાહુ, વિરહ.

રાધ્—પ્રસન્ન કરવું:—અપરાધ, આરાધના, આરાધ્ય, રાધા.

રિચ્—(લા. liceo. અં. leave) ખાલી કરવું:—રેચ, રેચક, વ્યતિરેક.

રુ—ભ્રુમ પાડવી:—પુરુરવ, રવ, રાવણુ, રુઙ, ગૂ. રૈવું.

રુચ્—(લા. luceo, lux. lumen અં. light) અભિરુચિ, ગોરાચન, રુકમ—રૂપમયો, રુકિમણી રુચિ, રુચિર:—ગૂ. રૌક, રૌકડા, રૈચવું.

રુજ્—દુઃખ થવું:—આરોગ્ય, નીરોગી, રોગ,

રુદ્—રડવું—રુદ્ર, રુદ્રી, રુદન=(રોદન):—ગૂ. રડવું, આરડવું: (આરોદન)

રુપ્—ગુસ્સો થવું:—રુષ-રૂઠ, રોષણુ-રૂપણું, ગૂ. રૂઠવું.

રુહ્—ફણુગો ફુટવો:—આરુહ, આરોહણુ, રૂઠ, રૂઠિ, રોહિણી.

લગ્—સાથે જવું:—લગ્ન—લગન—લાગો, સંલગ્ન, ગૂ. લાગવું, લગની.

લધ્—જવું, ભ્રુખ્યા રહેવું—ઉલ્લંઘન, લંઘન—લાંધણુ, લધુ, લાધવી.—ગૂ. લાંધવું, લંધાવું. ઓળંગવું (ઉલ્લંઘ).

લપ્—(લા. lopu.)—ખોલવું—આલાપ, પ્રલાપ, વિલાપ;—ગૂ. લપવું, વિલપવું.

લખ્, લંખ્—(અં. limb) લખડવું:—અવલંખ ઓળખો, અવલંખન, લંખ—લાંખું, વિલંખ; ગૂ. લંખાવવું.

લભ્ મેળવવું;—અલભ્ય, લબ્ધ, દુર્લભ, લભ્ય, લાભ-લાઠવો. (લાભન)—લાઠણુ—લાઠણું, શૂન્યલબ્ધિ, સુલભ, વિપ્રસંભ.

લલ્—રમવું;—લલના, લલિત, લાલ, લાલન, લલિત્ય, લાલસા—લાલચ;—ગૂ. લાડવું.

લસ્, **લપ**—રમવું, પ્રકાશવું;—આલસ્ય, ઉલ્લાસ, વિલાસ;—ગૂ. લસવું, આળસવું, વિજસવું.

લિખ્ લખવું;—ઉલ્લેખ, રેખા, લેખ, લેખક—લ્લહીઓ, લેખન, લેખની—લેખણ; ગૂ લખવું, આલેખવું (આલિખ).

લિપ્—લીપવું, ચોપડવું;—નિર્લેપ, લેપ, લેપન—લીપણ—ગૂ. લીપવું.

લી—રહેવું, મળી જવું; ગળી જવું;—આલય, નિલય, પ્રલય, લય, લીન, તક્ષીન.

લુપ્—(લા. rumpo.) નાશ કરવો;—લુપ્ત, ભોપ, ભોલુપતા; ગૂ. ભોપવું.

લુભ્—લોભ રાખવો;—નિર્લોભ, લુબ્ધ, લોભ.

વંદ્—વખાણવું—અભિવંદન, વંદન, વંદના, વંદનીય, વંધ, વંદિત;—ગૂ. વંદવું.

વન્—શબ્દ કરવો, ચાહવું;—વન, વનિતા, વાનર.

વર્ણ્—રંગવું, વર્ણન કરવું;—વર્ણ, વર્ણન, વિવર્ણ, સવર્ણ, સુવર્ણ;—ગૂ. વર્ણવું.

વિચ્—છુટા પડવું;—અવિવેક, વિવેક, વિવેચન; ગૂ. વહેંચવું (?) વેચવું (?).

વિધ્,—વ્યધ્—ધડવું;—નિર્વેધ, વિધાન, વિધિ, વિધુ, વેધ,—વેહ;—ગૂ. વિધવું.

વૃજ્ (લા. Verg) છોડી દેવું, વર્જવું;—અવર્ગીય. અપવર્ગ, વર્ગ; વર્જન, વર્જ્ય, વર્જિત, વિવર્જિત;—ગૂ. વર્જવું.

वृष्—वरसवुं—अनावृष्टि, वर्षण, वर्षा वृष्टि;—गू. वरसवुं.
 वे—(अं. Weave) वर्णवुं;—उपवीत. प्रोत—प्रोथुं,
 (वान)—वाणो, (वानकार)—वणुकर;—गू. वणुवुं;—प्रोवुं—परोवुं.
 शप्—भोलवुं, निदवुं, शापवुं;—अभिशाप, शपथ,
 शप्क, शाप.

शङ्—बहुम आशुवो—आशंका, निःशंक, शंका, शंकित.
 शम्—शमवुं;—शम, शमन, शांत, शांति, शाम.
 शास्—शीप्पवुं, हुकम करवो—अनुशासन, आशिष,
 आशीर्वाद, दुःशासन, शासन, शास्त्र, शिष्य, शिष्ट.

शिष्—आडी रहवुं;—अशेष, उच्छिष्ट, निःशेष, विशेष,
 विशेषण, विशेष्य वैशेषिक, शिष्ट, शेष.

शिक्ष्—शीप्पवुं;—शिक्षक, शिक्षा—शीप्प, शिक्षित; गू. शीप्पवुं.
 शुय्—प्रकाशवुं, दीलगीर थवुं, लीना थवुं;—थुक.
 शौक, शौयना.

शुय्—पवित्र थवुं;—अशौच, शुचि, शौच.
 शुभ्—प्रकाशवुं;—शुभ, शुभ्र, शोभन, शोभित—शोभितुं,
 शोभा, शोभायमान. सुशोभित;—गू. शोभवुं, सोढवुं.
 शुष्—सूकावुं;—शुष्क—सूकुं, शोष—सोस, शोषक,
 शोषण;—गू. सूकावुं.

सद्—(अं. sit ला. Sedeo.) ज्येसवुं; ज्युं;—आसन,
 उपनिषद्, निष्ठाद्, परिषद्, प्रसाद्, प्रासाद्, प्रसन, सदन, सभासद्.

सिन्—छांटवुं;—अलिपेक. सेयन;—गू. सिंयवुं.

सेव्—चाकरी करवी;—सेवक, सेवन—सेव्य, सेवा; सेववुं.

स्तुल, स्तल—अटकवुं;—अनुष्टुप् त्रिशद्वुप्, स्तंभ—यंभ—
 थांभो, स्तम्भ, स्तंभन, स्तोभ—थोभ, गू. यंभवुं, थोभवुं,
 उठावुं, उथाभवुं (उत्तंभ ?)

સ્તુ-વખાણ કરવાં:-પ્રસ્તાવ, પ્રસ્તાવના, પ્રસ્તુત, સ્તવન,
સ્તુતિ, સ્તુત્ય, સ્તોત્ર, (સ્તોત્ર)-થોડું; ગૂ. સ્તવવું.

સ્મિ- (અં. smile) હસવું:-વિસ્મય, વિસ્મિત, સ્મિત.

સ્વપ્- (લા. sopor, somnus, cupo ? અં. sleep)

ઊંધવું:-સ્વપન, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ;-ગૂ. સૂવું.

સ્ત- (અં. strew.) પાથરવું:- (સ્તર)-થર, (પ્રસ્તર)-
પથ્થર, પ્રસ્તાર, (પ્રસ્તર)-પાથરણું, બૂસ્તર, વિસ્તાર, વિસ્તીર્ણુ;
—ગૂ. પાથરવું, વિસ્તરવું.

હસ-હસવું: અટહાસ, ઉપહાસ, હસન, હસ્ત, હસિત,
હાસ્ય, હાસ, સહસ્ર;-ગૂ. હસવું.

હા-છાડી દેવું:-વિશિન—વિહોણો—વોહોણો, હીન—
હીણ—હીણો, હાનિ, હેય

હિ-જવું, વધવું:-વિહિત, હેતુ, હેતુતા.

હૃદ- (અં. glad) ખુશ થવું:-આહ્લાદ, આહ્લાદક,
પ્રહ્લાદ.

ક્ષણ-હણવું:-ક્ષણ, ક્ષત, અક્ષત, ક્ષત્રિય;-ગૂ. ખણવું.

ક્ષમ્-ખમવું:- (અક્ષમ)—અખમ, ક્ષમા—ખમા,
ક્ષાંતિ:-ગૂ. ખમવું.

ક્ષર્-ખરવું, ઝરવું:-અક્ષર, (પ્રક્ષર)—પાખર, ક્ષર,
ક્ષાર, ગૂ. ખરવું.

ક્ષુભ્-ગભરાવું:-વિક્ષોભ, ક્ષોભ, ક્ષોભિત.

આરબી ધાતુ.

અજખ—આશ્ચર્ય પામવું: અજખ, અજખેખ, તાજખ.

અઝમત—મોટા થવું:—આઝમ (આજમ), તાઝીમ.

અઝ્ઝ—હુકમ કરવો:—અઝીર, ઉમરા (ઉમરાવ).

અમલ—કરવું:—અમલહ (અમલ, અમલો), મામૂલ.

અર્ખ—લખવું:—તારીખ, તવારીખ.

અસર—અસર કરવી:—અસર, તાસીર.

આદત—ટેવ પાડવી:—આદત, એદી (આદી).

ઈલિમ—જણવું:—આલીમ, ઓલમા (ઉલમા), ઈલિમ-ઈલિમ, તાલીમ-તાલેમ.

ઈશક—ચાહવું:—આશિક, આશક. ઈશક-ઈશિક, માશુક.

ઉલ્—જાયા થવું:—આલીમહ, આલીશાન, અલખેલો, (અલાખઅલા).

કઝ—ઠેરવવું, માગવું:—કઝિયો (કઝીય), કઝી; તગાદો (તકઝા).

કદ્—ખેસવું:—કાયદા, કવાયદ.

કદમ—આવવું:—કદમ, કદમી (કદીમ), મુકદમ.

કદ્ર—મુકરર કરવું:—કુદરત, તકદીર, મગદુર (મકદુર).

કપુલ—કપુલ કરવું:—એકખાલા (ઇકખાલા), કપુલવું, કપુલસુરત, કપુલાત.

કિયામ—ઉભા રહેવું:—કયામત, કાયમ, કીમત, મકામ-મુકામ.

કરાર—વચન આપવું:—ઇક્રાર (એક્રાર), કરાર, કલેમા-કલમો, કાલકરાર.

કસદ—ધરાદો રાખવો:—કાસદ, મકસદ.

કંચ્ચ—કૂં કરવું:—કસર.

કૌન—થવું:—કાયનાત, મકાન.

કૌલ—ખોલવું:—કાયર (કાયલ), કાએલી, કોલ (કાઉલ).

કિય્—મોટા થવું:—અકબર, અકાબર, કખીર, લકો-બરી (તકબરી).

કિતાબ—લખવું:—કિતાબ, મકતબ.

ખત્ર—ખીલીવું:—ખતરો (ખતરાહ), ખાતરનિશાન, ખાતરજમાં, ખાતરદારી, ખાતર (ખાતિર), ખાત્રી.

ખસ—પોતાનું કરવું:—ખવાસ, ખસસ-ખુસસ, ખાસ, ખાસીયત, ખાસું (ખાસહ).

ખેર—પસંદ કરવું:—ખેર, ખેરખાઈ, ખેરાત, ખેરીયત.

ઘફલત—બૂત કરવી:—ગફલત, (ઘફલત), ગાફેલ (ધારિલ).

ધીબત—છાનું કહી દેવું:—ધીબત, ગેબ (ગાઈબ), ગેમ્બી.

ધુરર—અભિમાન કરવું:—મરરી (ધરરી), મગરર.

ધુર્મ—મરીબ થવું:—મરીબ, ગુરબા, મરીબપરવર.

જમા—એકઠું કરવું:—જમા-જમે, જમાત, જમાદાર, જમાખંદી, મજમુદાર (મજમુઆદાર).

જલસ—ખેસવું:—મજલિસ-મિજલસ.

ઝમે—પકડવું:—જપતી (ઝમ્બી), મજબૂત.

ઝહમત—મુશ્કેલીમાં પડવું:—ઝહમત (ઝહમત) મુઆહમ.

ઝિક—ચાદ રાખવું:—ઝીકર, મઝકૂર.

ઝુલમ—જુલમ કરવો:—જુલમ, જાલીમ-મલમ.

તકલીફ—તકલ કરવી:—તકલીફી-તકલેફી.

તાબઅ—તાબે થવું:—તાબે, તાબેદારી.

તાલઅ—ઉગવું:—તાલે, તાલેમંદ, તાલેવર.

તલખ—માગવું:-તલખ (તલપ), મતલખ.

દખલ—પેસવું:-દખલ (દખ્લ), દાખલ (દાખીલ).

ફર્સ—શીખવવું:-મદ્રેસા.

ફલાલત—અતાવવું:-ફલાલ, ફલીલ.

દા—દાવો કરવો:-દાવો, મુદ્દો.

દાર—ફરવું:-મદાર.

નકશ—છાપવું:-નકશો, નકાશ.

નઝલ—ઉતરવું:-નઝલો, મઝલ (મંઝિલ).

નઝ્—ઝેવું:-નઝરાણું, નઝરાનાહ, નાઝર, મંજુર, નઝરખંદી.

નરખ—મુકરર કરવું:-નસીખ, મનસુખો (મનસુખહ).

નિફ્ફ—સમભાગ કરવા:-ઇનસાફ, મુનસિફ.

ન્યામત—આપવું:-ઇનામ, ન્યામત.

ફના—નાશ પામવો:-ફના, ફાનીશ.

ફરાગત—છૂટા થવું:-ફારેગ, ફારગતી (ફરિગખતી).

ફરેલ—છૂટા પાડવું:-તફસીલ, મુફરસલ, મુફસીલ,
ફસલ, ફેસલો.

ફેલ—કરવું:-અફેલી, ફેલ, ફેલખમીન.

મઝી—જવું:-માઝી-માજી (પહેલાનો).

મશી—ચાલવું:-તમાશો (તમાશાહ).

મિલ્ક—ધણી થવું:-માલિક-માલેક, મિલ્કત.

રઝા—રીઝવું:-નારાઝ, મઝીર, રઝા; રાઝી.

રતખ—ગોઠવવું:-તરતીખ, મર્તખહ, રાતિખ-રાતખ.

રજૂ—રજૂ કરવું:-રજૂ-રજૂ, રજૂઆત-રજૂઆત.

લુઝૂમ—જરૂર પડવી:-લાઝિમ—લાઝમ, લવાઝિમ—
લવાજમ.

- વકલ—સોપવું:-વકીલ, વિકલત-વકાલત.
 વઝન—તોળવું:-મિઝાન, વઝન.
 વુકૂફ—ગણવું:-વકૂફ, વાકેફ, બેવકૂફ.
 વુજૂબ—લાયક થવું:-મુજિબ-મુજબ, વાજબ, વાજબી.
 શર—ગણવું:-શાઈર-શાહેર, શૂર-શૌર.
 શિકલ—ઘાટ ધડવો:-મુશ્કિલ, શિકલ.
 શુર્પ—પીવું:-શર્પત, શરાબ.
 શોલા—બડકો થવો:-મશાલ (મશઅલ), મશાલચી, શોલો.
 સુલહ—ગોઠવણ કરવી:-મસલત, મસાલહ-મસાલો.
 સફ્ર—મુસાફરી કરવી:-મુસાફર, સફર.
 સુરત—ઘાટ ધડવો:-ખુમસુરત, તસવીર, બદસુરત, સુરત.
 હસલ—મેળવવું:-તહસિલ, મહસુલ-મહેસુલ, મોહસિલ-મોહસલ, હાસિલ-હાંસલ.
 હિમાયત—રક્ષણ કરવું:-હામી, હિમાયત.
 હુકમ—હુકમ કરવો:-હકીમ, હાકિમ-હાકેમ, હુકમત, હુકમ-હુકમ.
 હુન્નર—હાનર થવું:-હાનર, હુન્નર-હન્નર.

ફારસી ધાતુ.

- અંદાખન—ફેંકવું:-અંદાજો, ગોલંદાજ, તીરંદાજ.
 આમદન—આપવું:-આમદ, આમદની-આમદની, આવંદા, ખુશામદ-ખુશામતી.
 આસુદન—સુખી થવું:-આસુદો, દિલાસો.
 ખાસ્તન—ધમ્ધવું:-ખામુખા.
 ખુર્દન—ખાવું:-કીનાખોર, ખુર્દો, ખુવાર, ખોરાક, દારખોર, હરામખોર.

ઝાફન—જન્મવું—આફમઝાફ—ગત,—કરમઝાફ, દોલતઝાફ, શાહઝાફ.

ઢાનેસ્તન—ઝણવું—ઢાનસ્તો, ઢાના, ઢાનાઈ, ઢાનેશમંદ.

દારેતન—મૂકવું—દાર, નાદાર, યાદદાર.

નવાખન—મોટાઈ આપવી—ગરીબનવાઝ, બંદેનવાઝ, નવાઝવું.

પરવરદન—પાળવું—પરવરદેગાર, પરવરશી—પરવશી.

પરહેજન—દૂર રહેવું—પરહેજ—પરેજ, પરહેજગારી, પરહેજ.

પોશીદન—પેહેરવું—પાયપોશ, પોશાક.

પૈમુદન—માપવું—પાયમેશ—પેમાશ.

પ્રસ્તીદન—પૂગવું—આતશપરસ્ત, ખુદાપરસ્ત, ખુતપરસ્ત, યઝદાપરસ્ત.

ખાઝીદન—રમવું—આતશખાઝી, નજરખાઝ, ખાઝંદો.

ખસ્તન—ખાંધવું—ખંદોખસ્ત, ખાખસ્તા (વાખસ્તા).

ખુર્દન—લઈ જવું—પેગંખર.

માલીદન—મસલવું—પાયમાલ, રમાલ.

રફતન—જવું—રંદાહ—રંદો.

રૈખન—રેડવું—રંગરેઝ, રેઝા—રેન્ને.

શર્મીદન—શરમાવું—ખેશર્મ, શર્મિદો, શર્મ.

સાખન—કરવું—સાઝ, સાઝીદો.

ધાતુ જેવા ફારસી આરબી શબ્દો.

(ફા.) આફતાખ—સરજ—આફતાખ, આફતાખગીરી
—આખદાગીરી.

(ફા.) આખ—પાણી—આખખોરો, આખર, ગુલાખ,
તેઝાખ, પંખખ.

- (અ.) આમ—સાધારણ લોક:-આમની સભા, શરીઆમ
(શાહરાહે આન)
- (અ.) ઇસ્મ—નામ:-આસામી.
- (ફા.) ખુદ—પોતે:-ખુદમદા-ખુદા, નાખુદા.
- (ફા.) ખુશ—રાજ:-ખુશનુમા, ખુશબો, ખુશી, ખુશહાલ,
ખુશાલ, ખુશહાલી, ખુશાલી.
- (ફા.) ગાહ—જગા:-દરગાહ, પાયગાહ.
- (ફા.) ચોખ—સોટી:-કાચચોખી, ચોખદાર, ચોખો.
- (ફા.) જાન—જીવ:-જાન, જાનવર, દિલોજાન.
- (અ.) જુઝ—થોડું, ચોપડીનો ભાગ:-જુઝ-જુજવી.
જુઝદાન-જોસદાન-જોસતાન.
- (અ.) જૈહુર—રત્ન:-ઝવેર, ઝવાહિર, ઝવાહિરાત.
- (ફા.) ઝખર—ઉપર:-ઝખર, ઝખરદસ્ત-જસ્ત, જખરો.
- (ફા.) ઝર—સોનું:-ઝર—જર, ઝરીઆન, ઝરીપટકો.
- (ફા.) ઝખાન—જામ:-ઝખાન, ઝખાની.
- (ફા.) ઝેખ—ચળકાટ:-અવરંગઝેખ, ઝેખ.
- (ફા.) ઝેર—હેડલ:-ઝેર, ઝેરખંધ.
- (ફા.) તેઝ—તીક્ષ્ણ, તીખું:-તેઝ, તેઝદાર, તેઝનો,
તેઝાખ, તેઝી.
- (ફા.) ફર—મહિ:-ફરકાર, ફરગાહ, ફરખાર.
- (ફા.) ફરત—હાથ:-ધર્મામદસ્તો, જખરદસ્ત, દસ્તાખત
—દસ્તક, દસ્તાવેજ.
- (ફા.) ફિલ—અંતઃકરણ:-ફિલગીર, ફિલદાર, ફિલાવર,
ફિલાસો, ફિલોજાન.
- (ફા.) ના—હોડી:-નાખુદા.
- (ફા.) નૂર—તેજ:-કોહીનૂર, નૂર, નૂરજહાં.
- (ફા.) પાય—પગ:-પાય, પાયગાહ, પાયજામો, પાયતખ્ત,
પાયમાલ, પાયજર—પેજર.

- (ક્રા.) પેશ—આગળ:—પેશતર, પેશવા, પેશો, પેશાવર.
 (ક્રા.) પેગામ—સંદેશો:—પેગામ, પેગમર.
 (અ.) ફર્શ—ગલીઓ:—ફર્શબંદી ફરાસ.
 (અ.) ધુ—મોઢું:—અફવાહ.
 (ક્રા.) ધાર—પેસવું:—કારોધાર.
 (ક્રા.) રાહ—રસ્તો—રાહ, રાહદારી, શરીઆમ, (શાહ રાહેઆમ).
 (ક્રા.) રૂ—મોઢું:—આખરૂ, રૂમાલ.
 (ક્રા.) સિયાહ—કાળું:—સિયાહ-શાહા, સિયાહી-શાહી.
 (અ.) સફા—સ્વચ્છ:—સફા, સફાઈ, સાફ, શારી.
 (ક્રા.) સખા—ખદ્દો:—સખા, સખવર.
 (અ.) સખખ—હેતુ:—અસખખ, સખખ.
 (ક્રા.) સર—માથું:—સરકાર, સરદાર, સરબરા (સરખ-રરાહ), સરાસરી, સરખમ.
 (ક્રા.) સંગ—પત્થર:—સંગીન, સંગેમરમર.
 (ક્રા.) સાલ—વરસ:—આખિરસાલ, સાલ, સાલગીરી, સાલગુદસ્ત, સાલીઝી.
 (અ.) શાન—આકાર, દરજ્જો:—આલીશાન, શાન, શાનદાર.
 (ક્રા.) હર—પ્રત્યેક:—હરકારા (હલકારો), હરગીઝ, હરદમ, હરરોઝ, હરેક.
 (અ.) હાલ—અવસ્થા:—અલમસ્ત (હાનમસ્ત), અહ-વાલ—હવાલ, બેહાલ, હાલ, હાલત.

શુચિપત્ર.

ભાગ ૧લો.

પૃષ્ઠ.

સમાસના શબ્દો જૂદા પાડવા વિષે	૧
આધય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ	૫
ફારસી પ્રત્યયો	૭
સંસ્કૃત તદ્વિત પ્રત્યયો	૮
સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો	૧૧
વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનું પુનરાર્તન	૧૩
સંસ્કૃત આધય (ઉપસર્ગ)	૧૪

ભા. ૨જો.

બહુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ... ..	૧૮
હિસર્ગ, (શબ્દ અપભ્રંશ થવાના નિયમ)	૬૧

ભાગ ૩જો.

અધરા સંસ્કૃત ધાતુ	૭૩
આરખી ધાતુ	૮૫
ફારસી ધાતુ... ..	૮૮
ધાતુ જેવા ફારસી આરખી શબ્દો	૮૯

સંક્ષેપ ચિહ્ન.

અ. ઇ=અંગ્રેજી ભાષા

આ અ =આરખી ભાષા.

ગ્રી=ગ્રીક ભાષા.

લા.=લાટીન ભાષા.

સ=સંસ્કૃત ભાષા.

ફા.=ફારસી ભાષા.

